

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav politologie

Diplomová práce

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav politologie

Diplomová práce

Michal Stein

Reformy a modernizace v islámském světě:

Turecko, Írán a Sýrie.

Reforms and modernization in Islamic World:

Turkey, Iran and Syria

Praha 2010

Vedoucí práce: Prof. Pavel Barša, Ph.D.

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely studia a výzkumu.

V Praze dne 30.7.2010

.....

Michal Stein

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval vedoucímu práce, Prof. Pavlu Baršovi, za cenné rady a odbornou pomoc, dále pak panu Prof. Luboši Kropáčkovi z Ústavu Blízkého východu a Afriky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy za cenné rady a připomínky, především v části věnované Turecku. V neposlední řadě bych rád poděkoval dr. Jaroslavu Burešovi z Ústavu mezinárodních vztahů za cenné podněty ke kapitole Sýrie, především o vztahu mezi stranou Baath a Násirovým Egyptem, a Mgr. Zuzaně Kříhové za odbornou pomoc v kapitole týkající se modernizace Íránu.

Anotace

Jako téma své diplomové práce jsem se rozhodl popsat, porovnat a charakterizovat modernizační a sekularizační procesy ve třech vybraných zemích islámského světa: v Turecku za vlády Mustafy Kemala Atatürka, Íránu za šáha Rezy Pahlavího a Sýrie od poválečného období do nástupu strany Baath k moci na počátku 60. let v době tzv. Soužití Strany a Armády. Pokusil jsem se ukázat společné rysy stejně tak jako rozdílně pojaté reformy a východiska. Mé hypotézy se soustředily především na úspěchy, případně neúspěchy, jednotlivých modernizačních pokusů a na příčiny tohoto stavu. Turecko je z pohledu mých hypotéz možné považovat za příklad plně úspěšné a dokončené modernizace. Mustafa Kemal prosadil reformy v takové podobě, že se země během pouhých 15 let změnila z agrární a rozvíjející se společnosti tradičního charakteru ve společnost moderní s nacionálními rysy, vyspělým politickým systémem západního typu (až na několik místních specifik) a nastoupila cestu rozvoje v mnoha oblastech. Írán měl cestu k modernizaci složitější, mimo jiné i díky své méně modernistické politické tradici a silné roli duchovních v životě země, pocházející již od středověku. Šáh se navíc na rozdíl od Kemala dopustil několika vážných politických a strategických chyb, především v procesu reform a v jejich pořadí, jež měly v konečném důsledku za následek celkový neúspěch reform. Přestože se Sýrie vyvíjela částečně v odlišném duchu, sdílela spolu s Tureckem a Íránem některé společné rysy. Modernizace byla v Sýrii chápána ale odlišně než v předešlých zemích a možnosti i realizace těchto zemí se výrazně lišily. To bylo způsobeno také odlišnými ideologiemi a různorodým historickým a sociálním vývojem, Sýrie se inspirovala více socialističtějšími projekty, než druhé dva modely.

Abstract

This thesis aims to analyze the specific concepts of modernization in three chosen countries. The specific countries, which are being analyzed in this thesis, are: Turkey under the rule of Mustafa Kemal (Atatürk), Iran under the rule of Riza Shah and Syria until the rule of Baath Party in Syria in the beginning in the 1960's, especially during the Army-Party convergence period. At least in specific cases of Turkey and Iran, authoritarian modernization under different leaders attempted to change the society by the ways of westernization. The goal was to transform the society by changing its features and character of the system. In some areas and some countries, some of the desired social and political reforms were successfully achieved. On the other hand

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

some reforms were not successful because of various internal and external challenges. This work tries to analyze the processes of modernization driven by authoritarian regimes in these countries, their accomplishments and failures. Political development took different forms and was pulled by different circumstances. These three Islamic countries vary in their success and failure. I consider Turkey to be an example of a successful transformation. Iran under Riza Shah was not so achievement due to errors in process and sequence of the reforms. Situation in Syria was partly different, but on the other hand shared some features of the previous attempts. However I chose these three examples due to features they have in common. Not only the authoritarian modernists shared similar ideas and hopes, but these countries had also a common history and in some areas similar political development too.

Klíčová slova:

Turecko, Sýrie, Írán, modernizace, nacionalismus, sekularizace, Mustafa Kemal Atatürk, Rezá Šáh Pahlaví, strana Baath, reformy

Key Words:

Turkey, Syria, Iran, modernization, nationalism, secularization, Mustafa Kemal Atatürk, Reza Shah Pahlavi, Baath Party, reforms

Anotace.....	5
Úvod	8
A) Modernizace Blízkého východu a inspirace Evropou.....	8
B) Reformy Osmanské říše a jejich dopad	10
1. Turecko	13
1.1.1 Kemalistický projekt.....	13
1.1.2 Život Mustafy Kemala (Atatürk).....	14
1.2 Politický vývoj a diskuse o reformách.....	16
1.3 Shrnutí.....	27
2) Sýrie.....	31
2.1.1 19. století.....	31
2.1.2 Od nezávislosti ke straně Baath	31
2.2.1 Sjednocená arabská republika	48
2.2.2 Vláda národní jednoty, Baath a modernizace.....	50
2.3 Shrnutí.....	57
3) Írán.....	61
3.1.1 19. století.....	61
3.1.2 Modernizace a reformy Šáha Rezy Pahlavího.....	66
3.2 Politický systém a jeho dopady	73
3.3 Shrnutí.....	74
4) Závěr.....	77
Literatura.....	81

Úvod

Metodologicky se tato práce opírá o metodu historické komparativní analýzy. Cílem práce je zkoumat modernizační procesy vybraných zemí skrze rozbor historie a následnou analýzu hlavních faktorů, určujících jejich politický vývoj. Tyto země podle mého názoru (s výjimkou Turecka, které považuji za evropskou zemi) převážně spadají do regionu Blízký východ. Tento region definuji jako muslimské země tzv. Arabského Východu (včetně Egypta a Sýrie) a dále Turecko a Írán. V této práci jsem čerpal z více zdrojů, následující zdroje pokládám za klíčové pro toto téma: v případě Turecka je to monografie od Andrewa Manga (Atatürk), sborník od Touraje Atabakiho & Erika Zürchera (Men of Order Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah) a kniha tureckého autora Salahi R. Sonyela (Atatürk: The Founder of Modern Turkey). V kapitole týkající se Sýrie mezi mé hlavní zdroje patřil Itamar Rabinovich (Syria under the Ba'ath 1963-66. The Army Party Symbiosis) a Patrick Seal (The Struggle for Syria). Kapitulu o Íránu jsem čerpal především ze sborníku Stéphanie Cronin (The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941) a Homy Katouziana: State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis.

A) Modernizace Blízkého východu a inspirace Evropou

Pro pochopení modelů a forem modernizace ve vybraných zemích oblasti Blízkého východu je třeba se vrátit do vzdálenější historie regionu. V 16. století zažívá lokální velmoc, Osmanská říše, svůj vrchol. Roku 1453 dobývá Konstantinopol a postupem času i velikou část Balkánu. Od této chvíle není jen místní říší. Stává se entitou, o níž se zajímají i evropské velmoci. Svými výboji zároveň ovlivnila i vývoj Evropy. Brzy se situace začíná obracet a Osmanská říše začíná slábnout. Pro pochopení tohoto vývoje je třeba zaměřit se na několik příčin a faktorů krize:

Příčiny je možné rozdělit na dvě skupiny. Prvořadé byly příčiny ekonomické a vojenské, v menší míře se projeví příčiny politické a kulturní. Osmanská říše byla ve válce se španělsko-habsburskou říší. Ta porazila Benátky a vytlačila je z pozice prostředníků, kterou do té doby ve vztahu k Osmanské říši plnily. Osmanská říše se dostala do defenzívy i pro vojenské důvody, především pro zastarávající výzbroj i formu armády. To lze vidět např. na vojenských porážkách v námořní bitvě u Lepanta v roce 1571 nebo u Vídně v roce 1683, byly její armády poraženy. Po těchto porážkách se už nikdy Osmanská říše nedokázala přiblížit tak blízko k území střední a

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

západní Evropy a od expanze na západ upustila. Od této chvíle začala její i vojenská moc upadat. K tomu se přidal i úpadek osmanského obchodu, způsobený především přesunem center obchodu ze Středozeří do Indie a Dálného východu. Úpadek obchodu vedl k ekonomické krizi, vysoké inflaci a zadlužení, zastavení vývoje a nových technologií. Ekonomika Osmanské říše byla oslabena, zemědělství bylo navíc založeno na pronájmu půdy feudálům a leníkům. Půda nebyla spravována efektivně. V důsledku oslabení ekonomiky došlo i k hospodářským krizím. Ty byly posíleny i tímto neefektivním zemědělským systémem. Špatná zemědělská situace vedla k hladomorům a k omezení možnosti vyživit obyvatelstvo. Osmanská říše neměla kolonie, na rozdíl od zemí jako Španělsko, Francie nebo Británie a byla tím výrazně znevýhodněna.

Dosavadní osmanský systém zůstal, přes svůj postupující úpadek a pokles víceméně stabilní a neměnný až do 18. století. Příčinou byla především skutečnost, že rozhodující slovo měli především protireformní, konzervativní, vůdcové. Ve společnosti byli silní i tzv. janičáři: tradiční vojenské složky, kterých se sultán obával a kteří bránili jakýmkoli reformám. Následkem toho ale janičáři přispěli k oslabování Osmanské říše. Jejich bojová síla byla od počátku 17. století zanedbatelná, naproti tomu janičáři spolu s náklady sultána na dvůr odčerpávali drtivou většinu všech nákladů Osmanské říše. Peníze se neutilizovaly na rozvoj, modernizaci, prospěch obyvatelstva, ani na nové technologie, ale na obrovskou, zastaralou a neefektivní armádu a na provoz sultánova dvora a hodnostáře.

Pro pochopení počátku vzniku a jednotlivých procesů modernizace v Turecku, Íránu a Sýrii, je potřeba zkoumat politický vývoj daných zemí od počátku reform. Základy modernizace, které byly vybudované především v 18. a polovině 19. století, se udržely a dokonce i rozvinuly v rané Turecké republice a poznamenaly, převážně pozitivně, její vývoj. Oproti tomu modernizační vývoj v Íránu a Sýrii byl složitější a od situace v Turecku se výrazně odlišoval.

Jednou z příčin spočívá v situaci, že na rozdíl od Osmanské říše, Sýrie ani Írán neměly tradici modernizačních reform. Sýrie ale byla alespoň z formálního hlediska, osmanskou provincií. Dlouhodobě byla plnohodnotnou provincií Osmanské říše. Měla proto větší potenciál k převzetí některých reform, čehož ale v důsledku nevyužila.

B) Reformy Osmanské říše a jejich dopad

První výraznější pokusy o provedení reforem v Osmanské říši pochází z 18. století. Pokusy a úvahy do té doby byly dílčí a neúspěšné. Pokusy o přestavbu naprosto odpovídaly islámskému a osmanskému pojetí změny. Toto pojetí chápalo změnu nebo reformu jakožto návrat k původnímu dokonalému modelu islámské společnosti¹. Původní dokonalá islámská společnost byla časem zhoršena, je proto třeba se k dokonalému ideálu navrátit. Vycházelo z osmanocentrické představy, že je tento systém nejlepší na světě. Osmanské myšlení bylo charakteristické téměř úplnou izolací od ostatního světa a neznalostí vývoje mimo vlastní civilizační okruh. Sultán ani duchovenstvo si nedovedli představit Osmanskou říši na okraji světového vývoje, uchovávali si víru ve vlastní civilizační nadřazenost².

K první změně tradičního osmanocentrického postoje došlo u velkovezíra Damad Ibrahim Paši, který sloužil sultánovi Ahmedu III. Velkovezír se jako první Osman domníval, že znalost Evropy je důležitá pro osmanskou společnost i její zahraniční politiku. Velkovezír se dostal do kontaktu s vyslanci evropských zemí a začal vysílat osmanské vyslance do Evropy. Vládnoucí elita začala napodobovat evropský styl i architekturu.

První reformy byly převážně vojenského charakteru a byly poměrně opatrné a částečné. Na dvůr byli pozváni evropští vojenští poradci. Byly budovány inženýrské a moderní vojenské školy. První výraznější fáze reforem nastala za vlády sultána Selima III. V květnu 1789 zahájil reformy svoláním nově utvořeného sboru, tzv. Konzultativní rady (Meclis-i Meşveret). Navázal vyhlášením tzv. Nového pořádku (Nizam-ı Cedid). Jednalo se o první sérii skutečných systémových reforem za celou dobu existence Osmanské říše. Došlo k přelomu, kdy reformy přestaly být chápány jako obnova původního stavu, ale začala být vnímány jako nový začátek. Selimovy reformy vedly k obnovení disciplíny v jednotkách janičářů a k zvýšení jejich bojovnosti. Bylo modernizováno dělostřelectvo a válečné loďstvo. Přes svůj reformní zápal ale sultán Selim nikdy nepochopil podstatu reforem a modernizace v Evropě, totiž že evropská převaha vyplývala nejen z dílčích reforem, ale z celkového hospodářského, ekonomického a politického pokroku. Toto v osmanské říši nebylo zrealizováno a ani být v tehdejší společnosti v daných podmínkách být provedeno nemohlo.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Reformy tedy byly zahájeny relativně pozdě, až koncem 18. století. Čelily také silné opozici, především kruhům duchovenstva a janičářů. V roce 1807 odpůrci reforem získali příležitost k převratu a k zastavení reforem. Loajální sultánovy jednotky musely potlačovat vzpouru na Balkáně. Janičáři vytáhli do ulic, počátkem června převrat sultána svrhl. Reformy byly zrušeny až do roku 1808, kdy se reformisté z provincií vrátili a chopili moci. Sultán byl ale mezitím janičáři zavražděn. Reformy tak byly o více než 20 let odsunuty.

K dalšímu posunu v osmanských modernizačních snahách došlo až v červnu 1826 v souvislosti s potlačením povstání starých tradičních jednotek janičářů, podporovaných konzervativci. Ti se pokusili svrhnout tehdejšího reformního sultána Mahmuda II., příbuzného se Selimem, na kterého politicky i myšlenkově navazoval. Motiv modernizace, stále především vojenské, bylo i pokračující vměšování a zasahování evropských velmocí do vnitřních osmanských záležitostí. Sultán chtěl navázat na moderní egyptskou armádu, kde již modernizace úspěšně proběhla.

Sultán vydal nové uniformy a novou organizaci armády. Janičáři vyvolali povstání s podporou konzervativních duchovních, v červnu 1826. Na rozdíl od sultána ale neměli podporu mas, které sultána podpořili. Sultánovo jméno bylo čteno v mešitách^a, což sultánovi dodalo politickou a společenskou legitimitu. Povstalečtí janičáři byli novou armádou naprosto zničeni^b, což posílilo reformisty a umožnilo pokračování reforem. Od této chvíle již pro společnost nepředstavovali hrozbu. Následovalo vraždění janičářů v provinciích, což znemožnilo vyvolání nového povstání přes regiony. Sultán vydal následujícího dne dekret o zrušení janičářského sboru a náboženského řádu jejich spojenců, tzv. hnutí Bektášíja.

Tyto reformy předcházely hlavní významné vlně reforem. Protože nebyly ještě natolik dalekosáhlé a zlomové, není z tohoto důvodu možné je považovat za reformy plně modernizační v evropském smyslu slova. Znamenaly ale předstupeň pro budoucí revoluční reformy v Sýrii, Íránu i Turecku. Přesto dílčí předstupně reforem v první polovině 19. století velmi výrazně poznamenaly politický vývoj Osmanské říše a ulehčily nástup tzv. první generace reformátorů.

^a V mešitách je čteno jméno sultána, v islámském prostředí to představuje jeho uznání jakožto náboženské a politické autority. Původ tohoto jevu spočívá v raném islámu.

^b Tato událost, zničení janičářů, vešla do osmanských dějin jako tzv. Požehnaná událost (*Vak' ai Hayriye*). Byla chápána většinou obyvatel převážně kladně, jako potlačení zločinců. Sultánovi výrazně napomohla legitimita i podpora mas.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Za první generaci reformátorů jsou považováni vysocí úředníci za vlády sultána Abdülmecida, kteří předložili první reformní zákony. Byl to především Mustafa Reşit Paşa a jeho nástupci Ali Paşa a Fuat Paşa. Okolo nich se utvářela byrokratická elita, která spolu s Vysokou Portou získala rozhodující moc. Z roku 1839 pochází první reformní text, známý jako Gülhanský vznešený dekret. Reformy se dotýkaly záruk nedotknutelnosti života, důstojnosti a majetku sultánových poddaných. Byl určen spravedlivější systém výběru daní, systém odvodů do armády byl pevně určen a modernizován. Těmito opatřeními bylo zahájeno rané období větších reforem, tzv. období tanzimátu. Osmanští reformátoři se soustředili především na náboženskou svobodu, vojenské reformy, reformy státní správy a daňové, legislativní a školské reformy. Byli motivováni několika důvody: Chtěli ukázat evropským velmocím Osmanskou říši jakožto moderní zemi schopnou poskytnout práva svému obyvatelstvu. Další motiv byl ve snaze posílit pomocí reforem územní integritu Osmanské říše, která jakožto mnohonárodnostní, multietnická a multi-náboženská společnost byla citlivá na jakékoli otřesy či nepokoje.

V souvislosti s Gülhanským dekretem došlo od 30. let 19. století i k posunům ve státní správě a organizaci říše. Vznikla ministerstva, nejmocnější bylo ministerstvo zahraničí. To zodpovídalo nejen za zahraniční vztahy, ale i za reformní legislativu, statut cizinců a nemuslimů a zahraniční obchodní vztahy³. Vzniklo ministerstvo vnitra, obchodu, zemědělství a výchovy. Posunem v osmanské politické tradici bylo i postupné vytváření poradních sborů, shromáždění a komisí, které připravovaly návrhy legislativy a měly funkci správního soudu. Nejmocnější byla Nejvyšší legislativní rada^c. Přesto není možné tyto organizace vnímat jako zárodky parlamentu.

V 70. letech 19. století navázalo hnutí Mladoosmanů. Ti nesouhlasili s autokratickým modelem reforem Tanzimátu. Důraz kladli na zavedení konstitucionalismu. Usilovali o modernizaci v rámci zachování islámských principů vlády. Byli ovlivněni romantickým nacionalismem Evropy, ale také i duchovními nakloněnými reformám v islámském duchu. Jeden z prominentních vůdců a ideologů hnutí, Namik Kemal, interpretoval islámskou tradici, že je v souladu se západními ústavními a parlamentními strukturami vlády⁴. Myšlenka vytvoření republikánského systému, respektujícího islámskou tradici a zároveň plně demokratického, pochází právě od něj. V článku v časopise Svoboda (Hurriyet) zašel tak daleko, že napsal: „monarchistický systém není nutně jediný možný islámský politický režim.... raný islámský stát byl také určitý druh republiky...“⁵.

1. Turecko

1.1 Kemalistický projekt

Kemalistický projekt navázal velmi výrazně na hnutí „pozitivistických nacionalistů“, převážně označovaných jako Mladoturci. Ti vystupovali proti vládě sultána Abdulhamida. Jejich hnutí ho odmítalo nejen jeho despotismus, ale i zvýšenou míru islámu v životě země. Mladoturci se dělili do mnoha skupin. Nevýznamnější se ale stal tzv. Výbor Jednoty a Pokroku. Výbor za své vlády (1909-1918) přišel s několika sekularistickými reformami, na které, přestože byly pouze dílčími pokusy, a přestože se kemalismus vymezoval i proti tomuto směru, kemalistické hnutí navázalo: Nevyšší duchovní byl vyloučen z kabinetu (vlády), byl spuštěn proces sekulární kontroly nad náboženskými soudy skrze Ministerstvo spravedlnosti. Náboženské školy (medresy) byly začleněny pod pravomoc Ministerstva školství a bylo založeno Ministerstvo pro náboženské nadace⁶.

Sultán Abdulhamid proti projektu nacionalismu a sekularismu, prosazovaný reformisty, přišel s projektem pan-islamismu, tj. sjednocení všech muslimů do společného státu. To se ale projevilo jako zcela nereálné, protože v souvislosti s úpadkem Osmanské říše rostl nacionalismus menšin. Bylo zřejmé, že panislámský projekt není dlouhodobě stabilní a trvalé řešení. Především arabský nacionalismus ve svém výsledku posílil pozice Mladoturků, protože ukázal nezáměr islámských etnik o panislámské řešení. Mladoturci kromě toho vnímali islámský aktivismus jako podezřelý od roku 1909, kdy po mladoturecké revoluci a uchopení moci Mladoturky se islámské síly pokusily o vlastní převrat.

Společným rysem Mladoturků i kemalismu bylo inspirování se sociologem Ziya Gökalpem. Gökalp byl první turecký sociolog, zakladatel moderního tureckého nacionalismu, který se pokusil sloučit evropské texty s osmanskou muslimskou civilizací. Gökalp převzal i Durkheimův názor, že společnost je nadřazena jednotlivci. Oproti němu ale upřednostňoval výraz „národ“ před „společností“. Jeho vize spočívala v kulturním spíše než v etnickém pojetí turectví: „Turkem se člověk nerodí, ale stává“. Gökalp ve svých esejích vytvořil rozdíl mezi kategorií civilizace a mezi kategorií kultura. Pokládal za možné udržet islámskou složku, modernizace ale

⁶ Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye : Jednalo se o centrum první generace reformátorů, postupně nahrazeno Nejvyšší radou reforem, vedenou druhou generací reformátorů (Meclis-i Âli-i Tanzimat)

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

vyžadovala přijetí pravidel evropské civilizace. Bylo cílem uchovat zároveň turecký i muslimský národní charakter⁷.

1.1.2 Život Mustafy Kemala (Atatürk)

Mustafa se narodil v Soluni roku 1881 v rodině nižšího úředníka. Poznamenalo ho výrazně jeho dětství a rodina. Jeho matka, Zübeyde Hanım, byla konzervativní a nábožensky orientovaná. Oproti tomu jeho otec byl značně prozápadní muž a stoupenec výraznějších reforem. Přestože matka zpočátku prosadila, aby Mustafa navštěvoval tradiční náboženskou školu, otec ho ale brzy poté nechal přestoupit do moderní školy. Zanedlouho jeho otec zemřel a rodina se přestěhovala. Na nátlak jeho konzervativní babičky, přestal Mustafa školu navštěvovat⁸.

Roku 1893 se tajně nechal zapsat na důstojnickou školu. Na studiích se pohyboval převážně mezi spíše reformně orientovanými důstojníky, kteří nesouhlasili s vládou sultána Abdulazize, především s jeho autoritářským a teokratickým režimem, s pan-islamismem a jeho dopady na osmanský život. Spolu s několika přáteli vytvořil společnost nazvanou Vlast^{d 9}. Ve škole dostal od jednoho učitele další jméno: Kemal. Poté studoval v Monastiru a v Istanbulu. Jeho účast na spolicích proti sultánovi byla zpozorována, byl zatčen a po určitou dobu vězněn. Po propuštění byl poslán do provincie Damašek. Tajně se vrátil do Soluně a znovu se pokusil o politickou činnost. Byl na něj vydán zatykač. Díky vlivu jeho místních přátel v provincii se mu podařilo vyhnout se zatčení¹⁰. Vzhledem k bojovým úspěchům na syropalestinské frontě byl přeložen ke generálnímu štábu a vyhnul se podezření. Jeho zásluhy zůstávaly nedocenené, proto se rozhodl zůstat v armádě a neangažovat se v politice. Během světové války se zapojil do válečných operací. Zřejmě nejslavnější byla Kemalova účast na obraně Dardanel, podílel se ale na obraně Edirne, za což získal hodnost generála. Během války začaly dozrávat Kemalovy nacionalistické vize a ideje: vyzval např. ministra války Envera k ukončení bojů na straně Německa – z důvodů nebezpečí zhroucení země. Enver výzvu ignoroval a Kemal reagoval rezignací na post velitele¹¹.

Na konci války byl jmenován znovu velitelem (Sedmé armády), řídil ústup ze Sýrie. V tu dobu ale padla mladoturecká vláda a sultán Mehmet podepsal 30. října 1918 příměří. Spojenci obsadili Istanbul a postupovali. Sultán oslabil moc Parlamentu, proti postupu Spojenců se ale nestavěl. Kemal se naopak rozhodl pokračovat ve válce. Během války za nezávislost se Mustafa Kemal

^d Vatan – znamená to Vlast, nebo také v kemalistickém smyslu Národ

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

(později známý pod čestným jménem Atatürk: Otec Turků) dostává do čela nové vznikající turecké politiky a stává se její vůdčí silou. Příčina spočívá na prvním místě díky jeho zásluhám ve válce o nezávislost. Svou roli ale hrálo i vyřazení vnitropolitických protivníků jako byli např. Liberálové (princ Sabehtin) a nepřítomnost jiných výrazných vůdců. 16. května 1919 odplul do Černého moře a odtud do východní Anatolie, odkud pokračoval v odporu. 23. července 1919 se ve městě Erzurum konal sjezd, který vyhlásil úsilí o národní stát, tzv. Národní pakt, a Kemala dosadil do čela Prozatímní vlády¹². V září 1919 následoval národní celo-turecký kongres v Sivasu, který závěry potvrdil a poprvé se zde diskutovalo i o myšlenke republikánského systému¹³. Složitá situace donutila sultána k vyhlášení voleb, které se konaly 7. listopadu 1919. Volby skončily naprostým vítězstvím nacionalistů, Kemal se stal poslancem za Erzurum¹⁴. Parlament byl ale brzy okupační správou rozpuštěn. Nacionalisté se přesunuli z východních provincií do Ankary. Hlavním smyslem přesunu bylo vytvořit struktury nezávislé na sultánovi, navíc se i distancovat od předešlých zřízení¹⁵.

23. dubna 1920 bylo v Ankaře vytvořeno Velké národní shromáždění Turecka (Büyük Millet Meclisi)^e, složené zčásti z původních osmanských, zčásti pak z nově zvolených poslanců. Okupačním mocnostem byla vyhlášena válka („raději žít v chudobě a neštěstí pod naší vlastní vládou nežli v klidu a štěstí pod vládou cizinců¹⁶“). Už 11. dubna 1920 vydal nejvyšší duchovní, věrný sultánovi, náboženský výnos, *fatvu*, proti ankarské vládě, která byla označena za zločineckou a rebelskou¹⁷. Ankarská vláda reagovala „proti-fatvou“ vlivného ankarského duchovního Rifata Efendiho, který zrušil fatvu Istanbulu. V červnu 1920 řecká vojska dobyla značnou část Turecka. 10. srpna 1920 byl sultán Spojenci donucen podepsat Sèverskou mírovou smlouvu, která měla znamenat konec Turecka jako státu. Ankarská vláda reagovala deklarácí, v níž byla Istanbulská sultánova vláda prohlášena za zrádčovskou loutkovou vládu¹⁸. Kemal byl jmenován předsedou Shromáždění. Od svého zvolení začal provádět výraznou zahraniční politiku: na východě navázal úspěšný kontakt se sovětským Ruskem, podepsal smlouvu o přátelství s Afghánistánem.

Turecká armáda pokračovala v odporu přes velkou řeckou převahu. K rozhodujícímu obratu došlo 26. srpna 1922, kdy byla řecká armáda v bitvě u Dumplinaru plně rozdrčena. Celá Anatolie

^e Dále v textu užívám vždy výraz Shromáždění. Tímto výrazem myslím Velké Národní Shromáždění Turecka.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

byly dobyty do poloviny září. 19. září 1922 získal Kemal v reakci na to jako výraz díky a uznání nejvyšší možný titul, Gazi / Ghází^f (Hrdina).

1.2. Politický vývoj a diskuse o reformách

Po tureckém vítězství začíná Mustafa Kemal (Atatürk) uvažovat o sjednocení moci. Moc byla rozštěpená mezi Shromážděním a dosavadním sultánem (Chalífou). Přestože bylo Shromáždění nakloněné myšlence na změnu, rozhodně se neočekávalo zrušení sultanátu. Spíše se uvažovalo o personální změně. Turecká společnost byla silně konzervativní a sultán (chalífa) symbolizoval dosavadní tradice. Nebylo přirozené vytvořit ani novou společnost ani mocenské vakuum. Kemalovy úvahy se proto setkávaly se silným odporem. Dokonce i mnozí z Mladoturků nechtěli přímo zrušit Sultanát a Chalífát a spíše usilovali o vytvoření *Cumhuriyet*, nikoli republiky v dnešním smyslu, ale konstituční monarchie založené na principu suverenity lidu¹⁹.

Nejvýznamnější názor prosazoval vyměnit osobu sultána a přeměnit režim na systém konstituční monarchie podobný britskému. Nábožensky orientované síly se silně obávaly Kemalových plánů. Prosazovaly, aby raději než zrušení sultanátu zavedl novou dynastii²⁰. Oproti tomu Mustafa Kemal odmítal, byť sám sebe, jako příslušníka nové dynastie. Jeho vize spočívala v přechodu na republiku. 20. ledna 1921 byla vydána Ústava, která stanovovala principy a termíny voleb do Shromáždění. Volby se měly konat každé dva roky, pro pokračující boje ale proběhly až v dubnu 1923.

Konference v Lausanne a následné zrušení sultanátu.

28. října 1922 Spojenci pozvali tureckou vládu k účasti na mírové konferenci v Lausanne. Sultán se svými spojenci očekával, že bude zastupovat Turecko. Kemal vycítil příležitost na změnu. Zároveň věděl, že nemá dostatečnou pozici a byl ještě stále opatrný: nejdříve usiloval o oddělení sultanátu od chalífátu. Chalífát by zatím zůstal zachován. Proti návrhu na jakoukoli změnu systému ale stála silná opozice z řad konzervativních kruhů. Kemal ale stále potřeboval podporu původních spojenců z počátků války²¹, premiéra Raufa Orbaye a velitele východní fronty

^f Termín Gází je turecký, arabsky se užívá Ghází:; jedná se o hlásku chrčivé r. Výraz pochází z arabského označení ve středověku pro výpad či nájezd. Rozhodl jsem se spíše pro turecký termín z důvodu kontextu, jeho použití v turečtině.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Kâzıma Karabekira. I další s ním ale začínali nesouhlasit, především v personálních otázkách, a odmítali, aby Kemalův preferovaný nástupce, İsmet İnönü, měl do budoucna rozhodující pozici.

Mustafa Kemal pověřil Beheho Refeta, aby vedl delegaci ankarské vlády do Istanbulu. Získal souhlas Shromáždění. Refet měl přesvědčit loutkovou vládu, aby souhlasila s vůdčí rolí ankarské vlády pro jednání v Lausanne. Po přijetí sultánem Refet zdůrazňoval své uctivé názory na chalífát, nezmínil se ale o zachování sultanátu. To ukazovalo, že definitivní rozhodnutí o zrušení sultanátu už padlo, dokonce dříve než byla záležitost předložena Shromáždění²².

Jednalo se v komisích Shromáždění. Sultán vyzval k ustavení společné delegace a k vytvoření společných stanovisek vůči mírovým jednáním. Mustafa Kemal prosazoval a také prosadil, aby sultánovy návrhy nebyly vůbec projednávány a aby naopak bylo přijato zrušení sultanátu²³. Byl ale nucen použít nejen historické argumenty: na příkladu slabých chalífů seldžucké a mongolské éry ukazoval, že funkce chalífy a dočasného vládce, sultána, může být oddělena. Shromáždění byl předložen návrh tohoto opatření²⁴.

K prosazení tohoto opatření se ale Mustafa Kemal uchýlil až k výhrůžkám. V jednání výboru řekl: „ ... To je uzavřená záležitost..... Pokud přítomní vnímají situaci správně, přirozeně bychom měli všichni souhlasit. Jinak fakta zvítězí, ale budou přítom padat i některé hlavy.“²⁵ Shromáždění hned 1. listopadu 1922 následně schválilo zákon vyhlášující oddělení chalífátu a sultanátu a zároveň okamžité zrušení sultanátu²⁶. Podle tohoto usnesení vláda sultána skončila 16. března 1920^g. Shromáždění bylo schváleno za jedinou legitimní autoritou země, chalífa mohl být vybírán pouze Shromážděním. 4. listopadu 1922 rezignoval premiér sultánské loutkové vlády, Tavfik Paša. Hned 5. listopadu pak pověřenec Shromáždění Refet zrušil dosavadní ministerstva sultánské vlády.

V době mezi 20. listopadem 1922 a 24. červencem 1923 probíhala konference v Lausanne. Většina účastníků byla naladěna proti Turecku. Očekávalo se pokračování dosavadních, z osmanského období pocházejících, obchodních a ekonomických výhod pro evropské mocnosti, tzv. kapitulací. Kromě toho vznikl požadavek Británie na kurdskou provincii Mosul, britským motivem byla ropná naleziště. Kemal považoval za jedinou možnou cestu k získání diplomacie. Zároveň tušil, že tehdejší úsilí o západní Thrákii je neudržitelné a snažil se diplomaticky

^g Den zahájení okupace Istanbulu Spojenci

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

soustředit na východní Thrákii, i na úkor Mosulu²⁷. Británie se snažila prosadit zrušení reparací výměnou za Mosul a ropná pole. Kemal nebyl ochoten ustoupit v otázce kapitulací a nevměšování do vnitřních tureckých záležitostí. Zároveň si ale uvědomoval nutnost vyhnout se přemíře požadavků. Opozice proti Kemalovi používala nacionalistickou rétoriku a obviňovala ho ze zrady tureckých národních zájmů. Premiér Rauf Orbay usiloval, aby mohl usměrňovat jednání. Během podzimu došlo v Shromáždění k bouřlivým diskusím. Předběžný návrh Lausanské smlouvy byl Shromážděním shledán jako nepřijatelný. Nicméně vládní výbor byl pověřen pokračovat na jaře v jednáních. Znamenalo to Kemalovo vítězství, díky podpoře politiků jako byl premiér Rauf a předseda Shromáždění Ali Fuat, mohl Kemal pokračovat ve vyjednávání. Konference byla zahájena 23. dubna. Dohoda byla složitě dosažena až 17. července, k podpisu došlo 24. července 1923. Dohoda posílila Kemalovu pozici, protože byla považována za jeho politické vítězství. V Lausanne ale došlo k dohodě, jejímiž hlavními rysy bylo ukončení původních osmanských ekonomických kapitulací, dohoda znamenala i výměnu obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem a de iure i de facto uznání tureckého státu.

Spojenci nicméně nevěřili v reformní a modernizační proces Turecka a v jeho reálné prosazení: zastupující britský konzul Urquhart považoval možnost modernizace Turecka za vyloučenou proto, že se „nikdy dříve nereformovalo...nemoc Turecka je organická, spočívá v necivilizované podstatě Turků... Kemal udělal pro Turecko dost, ale ukazuje se, že není dostatečně schopný uplatnit instituce a metody civilizované vlády na obyvatelstvo, kterému to nesedne. Dále je důležité, že opozice proti jeho politice se soustřeďuje na obnovení sultanátu, který symbolizuje turecký konzervatismus a odpor k změně a vývoji“²⁸. V reakci na plány na ukončení sultanátu i probíhající mírová jednání v Lausanne se skutečně aktivizovala opozice proti Mustafu Kemalovi: navrhla zákon, znemožňující stát se poslancem komukoli, kdo by se narodil mimo současné území Turecka^h. Shromáždění ale tento zákon odmítlo. Kemal reagoval návrhem na vypsání voleb, který 1. dubna Shromáždění schválilo. Zároveň ohlásil plány na vytvoření Lidové stranyⁱ, která ale oficiálně vznikla až 10. září 1923.

Po dosažení úspěchu v Lausanne se Kemal obrátil na domácí politickou situaci. 11. srpna 1923 bylo zvoleno nové Shromáždění, 13. srpna byl Mustafa Kemal zvolen prezidentem Shromáždění, při níž pronesl projev shrnující podrobně dosavadní vývoj. Kemal už od počátku své politické

^h Mustafa Kemal (Atatürk) se narodil v Soluni, která po válce připadla Řecku. Toto opatření mělo za cíl ho vyřadit z veřejného života.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

kariéry opakovaně zavrhoval myšlenku panislamismu i panturkismu²⁹. Jediným cílem jeho zahraniční politiky byla národní nezávislost. Turecký národ měl překlenout rozdíly a odlišnosti a sjednotit se v tureckém státě. Menšiny měly být zapojeny a stát se členy společnosti, byl nastolen princip solidarity a vzájemnosti s příslušníky menšin při jejich začlenění do tureckého národa. V této době začíná Kemal uvažovat o neužitečnosti náboženských škol (medres), přestože stále chce ještě zachovat v nějaké podobě islám v rámci systému. Objevilo se i obvinění, že Kemal usiloval o to stát se chalífou i sultánem^j a že změnil názor na roli náboženství ve státě až po svém nezvolení. Podobné obavy pocházely z kruhů bývalých Kemalových druhů z války (Rauf, Karabekir, aj.). Nicméně nezdá se to být pravdivé, protože Mustafa Kemal se stavěl proti monarchistickým principům od počátku své politické kariéry. Kromě toho neprojevoval žádné snahy zabránit volbě chalífou Abdülmecida. Velmi důležitý byl fakt, že chtěl přesvědčit lid, že moderní společnost a islám se mohou snášet a fungovat. Až později dospěl k závěru, že islámské pocity překážejí a brání uskutečnění jeho projektu³⁰. Přestože počáteční pocity po zrušení sultanátu byly u mnoha osobností země smíšené až rozpačité, postupem času začínal Kemal získávat převahu. Po odchodu sultána ze země se téměř veškerá tehdejší intelektuální elita země postavila za Kemalovy republikánské cíle³¹. Dokonce i Ziya Gökalp, dříve usilující o zavedení konstituční monarchie, věřil, že kemalistický projekt společně s Kemalovým vůdcovstvím je rozhodující pro budoucí rozvoj země³².

Vyhlášení republiky

29. října 1923 byla vyhlášena republika. Kemal byl zvolen jednomyslně za prezidenta. Po zvolení potvrdil na místo náčelníka generálního štábu Fevziho Çakmaka, ministrem obrany se stal Kâzım Özalp. Armáda se od té chvíle stala pevnou oporou režimu. 19. listopadu 1923 pak Mustafa Kemal jmenoval vůdcem Lidové strany İsmeta İnönüho. Od tohoto okamžiku byly rozhodující moc v rukou prezidenta republiky, premiér se stal vykonavatelem přání prezidenta. Lidová strana nejprve prodiskutovala legislativu a následně byla předložena Shromáždění. Díky zajištěné podpoře armády Kemal zabránil jakýmkoli pokusům o svržení nového režimu.

Mezistupněm k další modernizaci zemi bylo Kemalovo předložení ústavního dodatku. V polovině února 1924 byl předložen návrh^k nové turecké ústavy. Návrh definoval pozici

ⁱ ("Republican") People's Party – RPP,

^j Kazım Karabekir

^k Zajímavostí schváleného návrhu bylo, že umožnil kandidaturu do Shromáždění i ženám. V člancích definujících podmínky pro hlasování o členství v Shromáždění nebylo rozlišení podle pohlaví (viz. Sonyel, str. 106).

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

prezidenta, prezident měl být volen Shromážděním z řad jeho členů. Navíc jeho funkční období se může překrývat s funkčním obdobím Shromáždění a prezident může být znovu zvolen. Prezident si dále vybírá premiéra a ministry, může se kdykoli obracet na Shromáždění jako hlava státu. Jako hlava státu je tedy hlavou zákonodárné a výkonné moci. Dva další ústavní články specifikovaly turečtinu jako úřední jazyk a islám jako oficiální náboženství. Kemal později označil užití těchto článků za nutné v této době³³. Kemalovi se podařilo díky těmto změnám udržet pozice v rámci Lidové strany. Dodatky byly schváleny ve straně a následně předloženy Shromáždění, které je hladce schválilo.

Zrušení chalífátu

Druhým krokem modernizace, následujícím po zrušení sultanátu, bylo pro Kemala zrušení chalífátu. Náklady na chalífův dvůr dosahovaly značné výše. Stát neměl přebytek prostředků. Kromě toho se chalífa dopustil významných politických chyb, když byl v aktivním spojení s cizími vyslanci a nespokojenými důstojníky. Přestože jeho funkce neměla náboženské nebo politické oprávnění, zdálo se, že zasahuje do záležitostí vlády. Jeho návrh, aby se úředníci na něj obraceli ve státních otázkách, byl výzvou vládě³⁴. Kemal se inspiroval francouzským vzorem: podobně jako sto let po francouzské revoluci nebylo členům Bourbonnské rodiny dovoleno vrátit se do Francie, nemělo by chalífovi být nic dovoleno. Parlamentní frakce podporující chalífu zahájily tiskovou kampaň v chalífův prospěch s cílem vzbouřit veřejné mínění proti reformám. Výsledek kampaně byl ale neočekávaně opačný: veřejné mínění a poslanci se začali přiklánět na stranu reformem. Kemal se v polovině února rozhodl definitivně pro zrušení chalífátu, mohl se opřít i o podporu armády. Vytvořil vládní výbor několika duchovních, zabývajících se otázkou chalífátu: Výbor zdůraznil, že „osmanský nárok na chalífát byl nelegitimní a skončil mongolským dobytím Bagdádu“.³⁵ Shromáždění se sešlo 1. března 1924. Mělo projednat státní rozpočet. Diskuse se ale zaměřila na mzdy bývalých členů osmanské dynastie. Kemal a jeho přívrženci zdůrazňovali přemrštěnost mezd bývalé dynastie. 2. března navrhli zákon o zrušení chalífátu. Zdůvodňovali to také tím, že chalífát přestal plnit svou funkci a byl stejně nahrazen republikou³⁶. Shromáždění podpořilo omezení mezd, společně se zrušením Ministerstva náboženských nadací. Dále bylo přijato vyhnání členů bývalé dynastie, zrušení Ministerstva nadací a zavedení jednotného systému školství. Sjednání školství implikovalo zrušení náboženských škol. Náboženské školy, medresy, měly být od této chvíle podřízeny Ministerstvu pro veřejné školství, státní kontrole, a výuka měla být vedena sekulárními principy³⁷. Tyto návrhy byly po dlouhých jednáních přijaty a staly se základem pozdějších reformem. 4. března chalífa

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Abdülmeceid opustil palác Dolmabahçe a odjel do exilu³⁸. Zdá se, že duchovní, kteří rozhodli o zrušení chalífátu, jednali spíše ve snaze Kemalovi vyhovět, než z přesvědčení. Navíc i někteří členové Kemalovy strany, jako např. Halit Akmansü, prosazovali zachování chalífátu³⁹.

8. dubna 1924 následovalo zrušení náboženských soudů⁴⁰ a 20. dubna následovala druhá změna ústavy. Byl posílen sekulární charakter státu, došlo ale i k několika ústupkům konzervativnějším poslancům. Byly přidány věty jako „náboženství tureckého státu je islám“ a formule přísahy poslanců „přísahám ve jména Boha“ Tyto věty byly vyjmuty až v roce 1928⁴¹ 9. dubna 1924 byl také zákonem zrušen zákaz alkoholu⁴².

Složitá vnitropolitická situace zpomalila postup reform: vláda se stala terčem kritické kampaně tisku z důvodů těžkých životních podmínek uprchlíků z Balkánu. Demobilizovaní vojáci se domáhali vyšších důchodů, uzavření náboženských škol také způsobilo určité mezery ve vzdělání. Navíc se aktivizovala i vnitrostranická opozice, vedená bývalými Kemalovými spojenci: Raufem Orbayem a Adnanem Adivarem. V armádě rezignovala i část důstojníků (Kâzım Karabekir, Ali Fuat). 9. listopadu 1924 Rauf a Adnan opustili vládní stranu a 17. listopadu opozice založila novou stranu - Pokrokovou republikánskou stranu¹. Přestože se vymezili proti Kemalovi, zdůrazňovali, že neodmítají modernizační kurz jako takový, ale spíše nesouhlasí v personální rovině (odpor proti Ismetu İnönümu). Program jejich strany ale zavazoval podporovat liberální demokratickou republiku, prosazoval decentralizaci, svobodné podnikání nízká cla^m. Kemal v reakci na vznik nové strany podporoval návrh Ismeta İnönüho na vyhlášení stanného práva. Tento návrh byl ale většinou užšího vedení odmítnut a İnönü na protest rezignoval⁴³. Nová vláda byla znovu vybrána podle doporučení Mustafy Kemala. Ten měl určité obavy z vývoje, které ale nedával najevo: V rozhovoru pro tisk deklaroval, že pluralitní stranický systém je přirozeným rysem republikánského systému⁴⁴.

Kurdské povstání v roce 1925 a následná politika vlády

V té době se od září 1924 začal vzrůstat nepokoje v kurdských provinciích. Spory o Mosul vyvolaly nepokoje mezi Kurdy. Smlouva z Lausanne, na rozdíl od smlouvy ze Sèvres, nepočítala s jejich nezávislostí⁴⁵ Další významný motiv povstání představoval odpor proti rušení chalífátu⁴⁶.

¹ Progressive Republican Party: Program opoziční strany nenabízel z reformního pohledu nic nového: byly stále respektovány náboženské nálady a nutnost zachování islámu v plné míře v rámci systému.

^m Lidová strana reagovala na vznik nové strany a na opozici 10. listopadu 1924, přidáním slova Republikánská do svého názvu. Chtěla tím pravděpodobně zdůraznit své zásluhy o reformy a modernizaci země.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Na rozdíl od zrušení sultanátu, které nemělo tak výrazné dopady, se zrušením chalífátu ztratil symbol vzájemnosti a jednoty s tureckým národem. Vláda se v očích Kurdů dopustila protináboženské zrady. Kurdové byli více vázáni na islám⁴⁷ a vzhledem k svému hlubšímu konzervatismu spíše odmítali sekularizační a modernizační kurz. Kurdové se také spoléhali na pomoc a podporu Británie, vzhledem k jejímu zájmu o oblast Mosulu. Situaci zhoršilo uzavření náboženských škol, protože náboženští vůdci ztratili postavení a zdroj příjmů. V reakci na povstání vydalo 25. února 1925 Shromáždění zákon vyhlášující zneužívání náboženství k politickým účelům za těžký zločin. Toto povstání ale mělo paradoxně pro Kemala pozitivní účinek, protože i opozice vyjádřila podporu vládě v boji proti separatismu. Jeden z vůdců opozice, Karabekir, řekl, že celá země se musí sjednotit proti vnitřní i vnější hrozbě⁴⁸. 4. března 1925 byl schválen zákon na udržení pořádku, který dal vládě právo uzavřít jakoukoli organizaci, kterou by považovala za podvratnou⁴⁹. Oproti tomu opozice vyhlásila, pokud se dostane k moci, zaručí autonomii Kurdům. V té chvíli dosavadní Kemalova tolerance opozice skončila. Povstání umožnilo vládě rozpustit opoziční Pokrokovou lidovou stranu pro její mírný postoj a umožnilo záminku k zavedení stanného práva ve východních provinciích spolu s trestními soudy umožňujícími trest smrti⁵⁰. Povstání přivedlo vládu k závěru, že se nemůže spoléhat na tradiční politiku spolupráce s kurdskými předáky. Převládlo přesvědčení v nutnost asimilace území a v tvrdé linii. Závěry vládních dokumentů mluvily o zavedení generálního inspektora, zalidňování oblasti Turky z jiných regionů, a vytlačení místních Kurdů z vládních úřadů. Ismet uvedl tento, tzv. Východní Reformní Plán, v život. Kurdové později označovali tuto politiku za „politiku popírání“. Na druhé straně ale mezi vůdčími tureckými nacionalisty nebyl Východní plán zpochybňován, všeobecně přijímali myšlenku vzniku tureckého národa, sjednoceného společným jazykem a kulturou. Inspirovali se francouzskou tradicí národa. V prosinci 1926 ministerstvo školství vyhlásilo etnická jména jako Laz nebo Kurd za nevhodná, protože poškozují tureckou jednotu⁵¹.

Kurdské povstání sehrálo přesto pozitivní roli, protože jeho vypuknutí mělo nečekaný důsledek, umožnilo prosazení reforem. Povstání bylo podporováno náboženským řádem Naqšbandíja, čehož Kemal využil. Obecně bylo historicky náboženské řádyⁿ tradičně proti vládě⁵². Kemal se ale hluboce obával jejich moci a narušení sekularizačních reforem, protože ze své podstaty ohrožovaly fungování státních institucí. Řády představovaly mocenské, organizační i politické centrum, existující mimo zákonný rámec a ohrožovaly provedení sekularizace země. Řády se

ⁿ Výjimkou byl řád bektášíja, který na počátku války za nezávislost podpořil Kemala proti sultánovi.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

navíc často v minulosti projevovaly jako političtí aktéři a pro nový sekulární systém znamenaly existenční hrozbu. Navíc měly obrovský vliv na masy, podobným způsobem pomocí mas sám Kemal porazil odpůrce reforem, proto se také obával obrácení mas proti sobě⁵³.

Následujícím krokem vedoucím k modernizaci země bylo budování infrastruktury a národního hospodářství. Jedním z cílů těchto opatření bylo kromě modernizace i dosáhnout nejvyšší možné míry nezávislosti na ostatních zemích. 2. září 1925 byly vládním nařízením v reakci na kurdské a řádové povstání uzavřeny kláštery dervišů, především řádu bektášíja a rozpuštěny jejich organizace. Kromě toho bylo omezeno nošení turbanů a islámského oděvu a Mustafa Kemal začal připravovat zákaz jeho nošení. Po vzniku problémů ve východních provinciích Kemal prosazoval západní odívání jako posun k moderní společnosti. Odvolával se na příklad sultána Mahmuda II., který zahájil v roce 1829 kampaň za zrušení fezů. Usiloval o použití klobouků, motivem změny bylo, aby se společnost pomocí vnějších znaků posunula i ve způsobu myšlení.

V říjnu 1925 bylo zákonem zakázáno nošení turbanů a fezů a 25. listopadu 1925. Shromáždění schválilo zákon o povinném nošení klobouků. Přes určitý odpor a demonstrace zůstal tento zákon zachován po dlouhou dobu a přispěl k úspěchu modernizace. 30. listopadu bylo Shromážděním potvrzeno uzavření klášterů, hrobů sultánů a mauzoleí a bylo rozpuštěno muslimské bratrstvo. Další krok představoval zákon přijatý 26. prosince 1925, který změnil kalendář a měření času. Byl zrušen dosavadní kalendář, užívaný zejména k administrativním účelům, a nahrazen standardním evropským gregoriánským kalendářem. Původní kalendář by značně komplikoval modernizační úsilí a mohl by vést k nedorozuměním a zmatkům. Spolu s tím byl změněn i systém času: původní turecký systém alaturka neboli alafranka byl nahrazen 24hodinovým systémem. Britská diplomatická korespondence uváděla, že přestože Kemal ztratil reformami část své osobní prestiže, stále má neotřesitelnou pozici v směřování a politice země. Britská hlášení ale konstatovala, že úspěchy byly pouze v zákonodárné oblasti, pokrok v mnoha sociálních a ekonomických otázkách nebyl příliš veliký⁵⁴.

Oproti tomu rozsah právních reforem byl skutečně výrazný. Diskutovalo se o občanském zákoníku a o osobním statutu jednotlivce. Navázalo se na zákony z 19. století, ale systém byl dále posunut. Od září 1924, kdy docházelo k setkání významných islámských právníků, probíhaly mezi nimi bouřlivé diskuse: jedna skupina prosazovala tradičněji pojaté zákony více v souladu s tradičním životem, druhá prosazovala evropský model. Vzorem se nakonec stal

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

švýcarský systém zákoníku. Civilní zákoník byl schválen Shromážděním a uveden v platnost 17. února 1926. Důležitá role reforem a nových zákonů v Turecku za Mustafy Kemala se projevila mimo jiné v postavení žen. Ženy neměly do této doby stejná práva. Změna nastává až v polovině 20. let. Už během války se ženy zapojily do zemědělství, práce v nemocnicích i ve válečné výrobě. Mustafa Kemal položil důraz na vzdělání žen, s poukazem na fakt, že ženy vzdělávají děti už od raného věku a mohou posunout vzdělání. Bylo zrušeno a nahrazeno náboženské právo. Rozhodující změnou ale bylo zrušení polygamie, ženy také získaly stejné postavení v dědictví⁵⁵, bylo zrušeno jednostranné právo muže na rozvod, i ženy získaly právo rozvést se za totožných podmínek. Tento zákon představoval klíčový emancipační krok v ženské nezávislosti. Vedlejším důsledkem tohoto zákoníku bylo zlepšení postavení ne-muslimů a náboženských a etnických menšin, které získaly autonomii v rodinných a osobních záležitostech. Došlo tak k naplnění článku 48 Smlouvy z Lausanne⁵⁶.

Na tento zákon navázal i nový trestní zákoník⁵⁷ z 1. března 1926, podle italského vzoru, který ale přesto stále ještě zachovával trest smrti. 29. května 1926 byl změněn obchodní zákoník, podle německého a italského vzoru. Navíc bylo postupně připravováno přijetí latinských písmen a Korán v turečtině namísto arabštiny. Objevila se častěji ženská emancipace v různých podobách, dívky směly navštěvovat sportovní kluby a začaly jezdit na kolech, některé ženy začaly být zaměstnávány v obchodech⁵⁸. Mezitím se byly vytvořeny spolky na šíření informací a znalostí o západní kultuře a moderních vědeckých a sociálních myšlenkách⁵⁹. 10. dubna 1928 byly Shromážděním z Ústavy vyňaty všechny zmínky o islámu a islám přestal být oficiálním náboženstvím⁶⁰. Důsledkem bylo ukončeno dosavadní používání práva šaría⁶¹.

20. května 1928 Shromáždění přijalo zákon o povinném užívání latinky v úředním styku od 1. června a pro soukromé účely s platností od června 1931.⁶² 24. května 1928 byly zavedeny mezinárodní číslice, které nahradily arabská čísla. Smyslem bylo narušit vazbu mezi turečtinou, arabštinou a perštinou. Písmo bylo spjato s náboženstvími, turecky mluvící Řekové používali turečtinu v řeckém písmu, stejně jako Arméni a Židé. Přijetí latinky mělo přivést Turecko definitivně do západního tábora. Arabské písmo navíc nebylo vhodné pro potřeby turečtiny. V červnu 1928 Kemal jmenoval výbor, aby doporučil nejlepší způsob přijetí latinky v turecké fonetice⁶³. 9. srpna Kemal plán vyhlásil a 1. listopadu 1928 byl schválen zákon. Od prosince 1928 byla latinka povinná v tisku a veřejných záznamech⁶⁴.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Mezi další reformy přibyla i zlomová volební reforma: přiznání volebního práva ženám, které získaly právo být zvoleny v místních volbách⁶⁵. Tento zákon byl schválen 3. dubna 1930 s platností od voleb hned v květnu 1930 a součástí změn bylo poskytnutí práva na plné členství v Lidové straně⁶⁶. O čtyři roky později, 5. prosince 1934, získaly ženy volební právo i v parlamentních volbách a volit směly ve volbách v roce 1935⁶⁷. Přestože byly všechny tyto reformy nastoleny shora, oficiální uznání ženských politických práv mělo výrazný psychologický efekt a zlepšilo sociální postavení žen⁶⁸. Ve volbách v roce 1936 získaly ženy 20 míst v Shromáždění⁶⁹. Volební právo ženám také umožnilo měnit civilizační obraz Turecka. Kemalismus podporoval obraz žen v nových rolích v různých odvětvích⁷⁰, např. jako zaměstnankyně, pilotky, úřednice, policistky, vojačky.

Kemalistické principy (tzv. Šest šípů kemalismu)

Součástí republikánského systému byla existence sociálních a politických principů, které vytvářely společenský řád. Důležitou roli v tureckém modernizačním hnutí hrála mimo jiné i existence těchto šesti principů, tzv. Šest šípů⁷¹:

1) Republikánství: republika se ukázala jako nejlepší řešení, nahradila nevhodnou teokracii i monarchii. 2) Vlastenectví: došlo k využití národnosti a s tím i k jevům moderní společnosti, nacionalismus sehrál výrazně sjednocující charakter v tureckém vývoji. 3) Lidovost: jednodušnost společnosti, odvozování opatření a pravidel od lidu a rovnost bez kast či privilegií, 4) Etatismus: zájem společnosti má být podle tohoto principu důležitější než zájem jednotlivce, to znamená, že práce a činnost jednotlivce je sice důležitá, ale stát se musí efektivně zúčastnit záležitostí, které se týkají celého národa, především v ekonomice⁷². Stát má právo provést tzv. „umírněnou státní intervenci“⁷³ kdykoli i v politice nebo činnosti jednotlivce, pokud by tím byl narušen zájem národa. 5) Sekularismus: náboženství se nemá vměšovat do politiky, společnost má být oddělena od náboženství v životě společnosti. Náboženství je záležitost jednotlivce, ne společnosti. 6) Reformismus⁷⁴: odkaz na radikální přeměnu společnosti od Kemalova nástupu k moci (všechny tyto principy se v roce 1937 staly součástí turecké ústavy).

^o Původní turecký výraz zní İnkılapçılık: doslovný význam znamená nenásilná revolučnost. Čeština nemá podobné slovo, přibližný ekvivalent je slovo reformismus. Souhlasím s definicí Radky Mandokové, která ji převedla dle tureckého slovníku, viz. Mandoková, pozn. 57, str. 24

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Co se týče tehdejšího politického systému, Kemal se stále domníval, že ještě nenastal čas na umožnění skutečně neomezené opozice. Na konci roku 1930 se rozhodl vyhodnotit situaci a znovu povolil opozici. S jeho souhlasem byla ustanovena Liberální strana, do jejíhož čela přesvědčil svého blízkého přítele Aliho Fethiho. Nicméně strana byla postupně ovládnuta a využita jeho osobními nepřáteli a pokusila se prosadit vyjádření nedůvěry vládě. Přestože byla podpora^p nedůvěře velice malá⁷⁵, strana se sama rozpustila a Mustafa Kemal si uvědomil probíhající nespokojenost s jedno-stranickým systémem po celé zemi a její hloubku. Kromě rozsáhlých cest po celé zemi, s cílem zjistit případné prohřešky přímo na lokální úrovni, se soustředil na lepší kontrolu úředníků i svých ministrů. Na nespokojenost reagoval novým opatřením: rozhodl se rozšířit možnost členství ve straně pro všechny občany, společně s vylepšením stranického programu⁷⁶.

Kemalismus sdílel s prvními reformátory období Tanzimátu a Mladoturky z Výboru Jednoty a Pokroku chápání role státu jako hlavní hybné síly modernizace⁷⁷. Republikánský státocentrický pohled na pokrok se zase výrazně odvíjel od osmanské byrokratické tradice. Reformy byly dokončeny několika zákony. První z nich v červnu 1934 ustanovoval povinné přidělování příjmení: dosavadní systém přezdívek a pouze prvních jmen byl opuštěn. V listopadu 1934 následovalo zrušení všech tradičních titulů a hodností⁷⁸ – jako Paša, Bej, Efendi, Hanim a Hodža (Hoca). Všichni obyvatelé byli povinni používat výrazy pan (Bay) nebo paní / slečna (Bayan). Kemal sám šel ostatním příkladem a přijal nové jméno: Atatürk – Otec Turků. V prosinci byly zakázány náboženské oděvy mimo náboženské budovy a obřady. Konečnou reformou byl v květnu 1935 zákon o zavedení oficiálního dne volna v neděli místo pátku. 5. února 1937 pak ústavní dodatek zavedl princip laicismu ve formě „šesti republikánských šípů“ jako součást turecké ústavy⁷⁹.

Druhá polovina 30. let a závěr Kemalova období vlády se nesl v postupném předávání moci jeho blízkému spolupracovníkovi Ismetu İnönüovi. Přestože İnönü na Kemala názorově hluboce navazoval, postrádal jeho autoritu, charisma i další schopnosti. Reformy byly Kemalovou smrtí zpomaleny. Přestože pokračovaly v následujících desítkách let, nikdy už nedosáhly takové míry radikálnosti změn ani rozsahu.

^p Je důležité poznamenat, že Kemal dosáhl obrovské podpory i v Shromáždění. Nedůvěru Kemalově vládě podpořilo při hlasování ve Shromáždění pouze 10 poslanců. Proti nedůvěře bylo 225 poslanců. Toto číslo svědčí o výrazném Kemalově vítězství, vezmeme – li v úvahu množství, dosah a dopady dosavadních reforem a možnost přetrvávání konzervativních a protireformních postojů ve společnosti.

1.3 Shrnutí

Kemalistický projekt modernizace Turecka byl zjednodušen některými předchozími reformními hnutími na území Osmanské říše. Na území Turecka byl od poloviny 19. století výrazný vliv francouzského pozitivismu. Vycházel hlavně z nově vznikajících „Grandes Ecoles“, které, podle francouzského modelu, vzdělávaly úředníky, státní správu a vojenská a technická zaměstnání. Tyto školy se staly intelektuálními centry a podhoubím pro budoucí turecký nacionalismus a pozápadňující hnutí⁸⁰. Pozitivistické vzdělání a inspirace francouzskou filozofií vedly budoucí politické elity směrem k sekulárnímu nacionalismu a moderní koncepci státní správy. Důležitou roli sehrály vzory dřívějších modernistických byrokratů z konce 18. a poloviny 19. století, jako byli Ali Paša či Fuat Paša.

Historický faktor, který podle mého názoru také působil pozitivně a výrazně ulehčil nástup a rozvoj kemalismu, byla větší pružnost turecké společnosti v porovnání s arabskou a perskou. Už od středověku existovala poměrně vysoká míra autonomie měst a etnických i náboženských skupin. Oproti tomu sociálně-ekonomická pozice Sýrie i Íránu byla mnohem tradičnější, rigidnější a méně pružná, což vyplývalo nejen z povahy tradičních elit, ale bylo dáno i kulturními podmínkami.

Modernizace v Turecku za svůj úspěch vděčila několika významným faktorům: Mustafa Kemal postupoval opatrně a měl veškeré reformy rozložené do mnoha menších nenápadných změn. Zpočátku zachoval instituci chálífátu, aby si neznepřátelil konzervativní složky společnosti, přistoupil k ústupkům, díky nimž každá z reformů sama o sobě nevyvolala paniku ani protiakce. Necítil se dostatečně silný pro radikální zlom, aby mohl vše uskutečnit okamžitě. Nejprve zrušil instituci sultanátu. Kromě toho odmítl vytvoření konstituční monarchie, chtěl postupně vyřadit tradice a dosavadní symboly systému, zároveň ale provést změnu dostatečně radikální. Byl si také vědom nedůvěry Spojenců v možnost reformovat osmanskou společnost. Soustředil se na vytvoření republiky, až poté zrušil instituci chálífátu, využil přitom i historizujících argumentů proti chálífátu. Kemalovi pomohl i fakt, že opozice s většinou reforem a se základními cíly jeho snah souhlasila, neshody panovaly pouze ohledně způsobu realizace modernizace.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Kemalistický systém byl unikátní některými svými jevy nejen ve srovnání s dalšími modernizačními pokusy v regionu, ale i v jiných zemích světa. Jedním z nich byla role armády v modernizaci země a role vojenských činitelů v politickém životě země. Přestože je to částečně srovnatelné se situací v Iránu během nástupu Rézy Pahlavího, jeden z rozdílů spočívá v tom, že v Iránu byla moc koncentrována v rukou malého množství důstojníků a později pouze v osobě Šáha. Naproti tomu v Turecku nedosáhla míra rigidity nikdy takové míry jako v Iránu, i během silného nástupu důstojníků v čele s Kemalem bylo mnoho rozhodnutí přijímáno více konsensuálně než v případě Iránu. Rozhodnutí byla ve většině případů přijímána na mnohem širším základě a obyvatelstvo bylo více zvyklé na zapojování do procesů rozhodování než v případě Iránu.

Další zajímavý fakt představovala vysoká míra etatismu, spojeného se zvýšenou rolí státu v ekonomice. Jednou z příčin použití etatismu byla probíhající hospodářská krize. Kemalismus věřil, že stát může a musí určitými zásahy zabránit větším škodám. Kemal se kromě toho v rámci spolupráce v polovině 20. let zpočátku inspiroval sovětským Ruskem a jeho (tehdy působivými) úspěchy, které ovšem sovětská propaganda zveličovala a jež měly vliv i na vývoj v Turecku: Kemalismus podporovali i někteří bývalí marxisticky smýšlející stoupenci, kteří se shromáždili okolo časopisu Kádr. Považovali kemalismus za třetí cestu mezi kapitalismem a socialismem. Kemalismus se ale zásadně lišil od stalinismu i od nastupujícího nacismu: přestože Kemal vnímal jedinou stranu jako nutnost v dosažení a dotažení reforem, na rozdíl od nich se ale zásadně stavěl proti myšlence všeobecné totalitní diktatury. Odmítl i návrhy na vznik takového uspořádání i od nejbližších spolupracovníků⁹, stejně tak jako návrh na nadřazení strany státu⁸¹. Rozhodující rys systému byl, že v ideologii kemalismu byl stát vždy nadřazen straně, nikoli obráceně. Úkolem strany bylo vštípit společnosti reformní a sekularizační principy, ale ne řídit stát. Tím se kemalismus kategoricky odlišoval od totalitních ideologií, jakými byli nacismus nebo komunismus. Turecko bylo ve 30. letech zemí s pragmatickou vládou, bez opozice, zároveň ale do velké míry respektující pravidla konstituční demokracie.

Úspěchy modernizace v Turecku vyplývaly do značné míry z mnoha různých příčin. Nástup Mustafy Kemala k moci a prosazení jeho pozdějších reforem nebyl automatický a samozřejmý. Jednalo se o souhrn jeho schopností a do určité míry i šťastných náhod, že se postupně prosadil do čela tureckého politického systému. Jednou z příčin jeho úspěchu byl fakt, že Kemal během

⁹ Např. Kemalův blízký spolupracovník Fethi Okyar

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

války o nezávislost získal pověst hrdiny a národního zachránce. Do doby jeho příchodu do čela odporu, turecké hnutí prohrávalo. Úspěch hnutí a vítězství mu vyneslo obrovskou popularitu a přispělo k jeho rychlému a výraznému prosazení se jako vůdčího politika země. Skrze armádu, která ho plně podporovala, si získával další podporu. Další významná příčina jeho úspěchu spočívala v nepřítomnosti tradičních politických stran. Dřívější politický systém Osmanské říše neumožňoval politickou profilaci stran a Kemal díky tomu jako první přišel s určitou koncepcí dalšího vývoje státu. Jeho úspěch posilovalo i přirozené charisma a vůdcovské schopnosti, kdy za války převzal řízení většiny operací a úspěšně vytlačil Spojence ze země. Oproti tomu žádný jiný tehdejší osmanský politik ani voják neměl podobné kvality. Kemal se také na rozdíl od dosavadních politiků osmanské éry, kteří tápali a nedokázali se přizpůsobit měnícím se podmínkám, velice rychle rozhodl pro politický program a určil bleskově své politické cíle. Už před vypuknutím války, a v průběhu, měl jasnou představu o prosazení konkrétního politického programu. Přestože se jeho názory v některých rysech dlouhodobě posouvaly, obecně si byl svými cíli jistý. Jeho primární cíl spočíval v dosažení přeměny společnosti skrze nikoli drobnou postupnou práci, ale revoluční modernizaci a pozápadnění, což usiloval prosadit za každou cenu. Rozhodující událostí se stávají kongresy nacionalistů ve městech Erzurum a Sivas, které ho jmenovaly do čela vlády. Kemal si ale ještě nemohl dovolit odhalit své skutečné plány, ještě stále byla veřejnost ochotna uvažovat pouze o reformě systému, ne o celkové přeměně. Kemal si byl tohoto požadavku veřejnosti v této době vědom a snažil se v té době tureckou moc stabilizovat pro jednání se Spojenci, nemohl ještě reformovat masově reformovat.

Je třeba zdůraznit, že i když byly reformy celkově většinou přijímány a byly pokládány jako celek za úspěšný modernizační přechod, jejich dopad se neprojevil všude v Turecku stejně: především venkovské oblasti Anatolie zůstaly někdy nedotčeny, a někdy také více v opozici proti reformám. To lze považovat za Kemalův neúspěch a důsledky odporu ve východních regionech se projevují až do dnešních dnů vyšší chudobou a konzervativností regionu. Na rozdíl od osmanského systému, kdy vládnoucí elity spolu s venkovskými vyššími třídami reformy podporovaly, byla v případě kemalismu „modernizace řízena shora“. Tím také částečně došlo k mezeře mezi elitou, která reformu prosazovala, a venkovskými elitami periferie, které se názorům centra ještě více vzdálily⁸². Zároveň je potřeba vyzdvihnout prosazení reform v situaci, kdy Turecko čelilo mnoha vnějším (viz níže) i vnitřním obtížím, mj. i kurdské otázce.

2. Sýrie

2.1.1. 19. století.

Sýrie byla ve středověku území spjaté s tzv. mamlúckými státy. Jednalo se o státní útvary, v nichž byla vládnoucí vrstva, pocházející z nižších vrstev obyvatelstva, většinou původem z Kavkazu nebo slovanských území. Mamlúci byli v dětském věku odvedeni z domova a byli vychováni v přísně vojenské disciplíně. Mamlúcké státy byly ale v průběhu středověku na celém Arabském poloostrově postupně poráženy a následně zanikly. Sýrie byla historicky jedno z mamlúckých území. Až za osmanského vládce Selima I. v 16. století se arabské země, včetně Sýrie, stávají provinciemi Osmanské říše. Země začala být spravována guvernérem dosazeným a jmenovaným Osmanskou říší⁸³. Země byla administrativně přerozdělena. V 30. letech 19. století ale došlo krátkodobě ke změně a Sýrie se stala egyptským protektorátem. V roce 1840 byla ale egyptská armáda nucena odejít. Osmanská říše toho okamžitě využila a rozšířila první reformy^r na Sýrii. První krok představovalo oddělení vojenské a civilní moci. Provinční guvernéři ztratili finanční a vojenské pravomoci.

Guvernéři byli také často závislí na místních elitách. Patrick Seale^s ve své knize ukazuje, jak pradědeček jednoho z hlavních syrských politiků, Háfize al – Asada, Sulajmán Wáhiš byl pozván ke guvernérovi na návštěvu kvůli své příslušnosti k jednomu z rodinných horských klanů. Jak Seale v své práci zdůrazňuje, právě jednotlivé rodiny vládly v horských oblastech. Každá mocná rodina ovládala tzv. Dům: skupinu menších rodin spřízněných pokrevně skrze mužskou linii⁸⁴. Tyto Domy neboli Famílie utvářely základní jednotku arabských společností. Vůdcovství ve famílii ale nebylo zaručeně dědičné, odvíjelo se podle zásluh.

2.1.2. Sýrie: Od nezávislosti ke straně Baath.

Po rozpadu Osmanské říše a konci války došlo k významné změně. Syrská společnost byla hluboce poznamenána nejen samotnou válkou, ale byla i pobouřena a politicky aktivizována v důsledku některých událostí. Na konci války došlo k podpisu několika dokumentů, které byly syrskou veřejností přijaty velice negativně. Jednalo se především o tzv. Sykes-Picotovu dohodu a

^r První reformy tzv. období tanzímátu proběhly v polovině 19. století v Osmanské říši. V provinciích byly uplatněny spíše v menší míře a spíše později, protože místní situace byla často složitější. Příčinami byl odpor místních elit, složitá sociální a národnostní situace a odpor duchovních či dalších místních vůdců.

^s Patrick Seale : Asad of Syria. The Struggle for Middle East, University of California Press, 1988

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

o Balfourovu deklaraci. První z nich rozdělila sféry vlivu v arabských zemích mezi Británii a Francii. Druhá slibovala budoucí vznik nezávislého židovského státu v Palestině. Sýrie byla tehdy většinou veřejnosti považována za jediné a nedělitelné území. Kromě toho mělo každé ze syrských měst vlastní svéráznost a samostatnou politiku pod vedením několika vedoucích rodin (famílií). Jednotliví prvek ve společnosti byl odpor k cizímu vlivu. Mezi nejmocnější městské rodiny patřily ty ve městech Sidon, Sajdá, Bejrút, Tripolis, Damašek, Homs a Hamá⁸⁵.

V červenci 1919 volený syrský orgán, Syrský národní kongres, odmítl Sykes-Picotovu dohodu i Balfourovu deklaraci. Zároveň požadoval nezávislý statut sjednocené Syropalestiny. Vzhledem k obrovské lidové podpoře tuto myšlenku podpořila i King-Craneova komise, která obdržela mnoho žádostí ze syrských měst. 1920 se ale evropským mocnostem podařilo získat mandáty nad novými státy, vzniklými z bývalé osmanské říše⁸⁶. Samotná existence mandátů pobuřovala syrské veřejné mínění a znemožňovala vytvoření syrského národního státu. V srpnu 1920 pak byla z rozhodnutí velmocí odtržena část Sýrie: přístavy Tyr, Sidon Bejrút, Tripolis, údolí Biqá'a a byly přiřčeny k Libanonu. V říjnu 1921 následovalo přiřčlení oblasti Aleppo k Turecku. Podobné kroky vedly i po druhé válce k hlubokému rozčarování a staly se pokračujícím zdrojem frustrace.

Střet o politický vývoj: Pansyrianismus a panarabismus. Počátky strany Baath.

Počátku vzniku strany Baath leží v syrské a libanonské politice po první světové válce. Oblast Sýrie a Libanonu připadla Francii, zatímco Jordánsko a Svatá země Británii. Přítomnost koloniálních mocností vedla k nespokojenosti, především sunnitských vůdců, kteří patřili později k inspiraci a vzorům budoucího Baathu.

Syrská politická elita byla ale od prvopočátku nejednotná, rozdělena mezi dva politické směry: přívržence tzv. Pan – Syrianismu (tzv. myšlenka Velké Sýrie), kteří od 19. století usilovali o sjednocení všech Syřanů bez ohledu na náboženství, etnikum, nebo jiné dělení, a přívržence Pan – Arabismu. Hlavní představitel prvního směru byl maronitský intelektuál Butrus al-Bustání, jenž ve svých spisech apeloval na loajalitu k Sýrii: „ Sýrie je naše Vlast, ..obyvatelé bez ohledu na Jsou syny své Vlasti“⁸⁷. Na Bustáního navázal exilový alžírský vůdce Abdalqádir Džazajrí a s ním hnutí sunnitských hodnostářů Nezávislost Sýrie¹. Myšlenka Velké Sýrie získala na oblibě

¹ Istiqlál al – Bilád aš- Šámíja

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

s nástupem Mladoturků. Jejich centralizační a turkifikační politika posílila syrský politický aktivismus. Křesťané založili v roce 1908 Syrský ústřední výbor se sídlem v Paříži s cílem prosazovat jednotnou Sýrii pod francouzskou vládou⁸⁸. Následovaly další organizace, mezi nimi Výbor pro reformu a obranu syrských zájmů. Na sklonku války se připojil i princ Fajsal. Jeden z pro-francouzských aktivistů, George – Samné, přišel se zajímavou myšlenkou v roce 1920: „ptejte se jakéhokoli Syřana, Drúza, muslima, maronity, žida, křesťana co chce pro svou zemi – odpoví: nezávislost a jednotu Sýrie, založenou na federálním principu na demokratických a sekulárních základech⁸⁹“. Hlavní aktivní politik „velkosyrského“ směru byl Antun Saada, zakladatel Syrské sociálně-nacionalistické strany (SSNP) v 30. letech. Velkosyrský směr se také až do počátku 40. let opíral o podporu muslimského palestinského obyvatelstva, jež bylo nakloněno sjednocení se Sýrií.

Druhý politický přístup představoval pan-arabismus: přesvědčení o nutnosti sjednocení všech Arabů. Od roku 1908 vznikaly první panarabské společnosti v reakci na Mladoturky. V 30. letech pak vznikla Liga nacionalistické akce, na níž navazuje v roce 1943 vznik strany Baath. Právě Baath se později stal hlavním nositelem panarabismu, myšlenky jednotného arabského národa sjednoceného v jednom společném státě. Panarabismus začalo prosazovat hlavně sunnitské obyvatelstvo, jako politický projekt nového uspořádání oblasti. Usilovali o to oslabit pozice syrských křesťanů.

Panarabismus v sobě obsahoval dva silné myšlenkové podněty, které sunnitě využili: pan-islamismus a nacionalismus. Na rozdíl od velkosyrských křesťanů, kteří prosazovali svou ideologii jen pro Velkou Sýrii a Irák, sunnitští přívrženci usilovali o rozšíření na všechny arabské země. Panarabismus pro ně představoval menší verzi panislámské jednoty⁹⁰, Arabové měli být sjednoceni jako muslimové i jako „Národ“ na základě společného jazyka.

Velkosyřané zareagovali přimknutím se k jiným ideologiím: především sociálnímu nacionalismu^u (Antun Saada a jeho SSNP). Pro panarabisty byl Pan-Syrianismus^{v91} přijatelný jedině tehdy, pokud by pomohl vytvořit Arabský Národ a poté nestál v cestě jejich vizi. Pan-

^u Je třeba rozlišovat mezi nacionálním socialismem (nacismus) a sociálním nacionalismem (Saada – fénická falanga). Saada se mírně inspiroval Německem, ale jeho východiska byla odlišná a měl myšlenkově blíže k Mussoliniho Itálii.

^v Pan –Syrianismus se rozdělil na „čistý – nekompromisní“ a „pragmatický“ přístup. Druhý z nich považoval vznik Velké Sýrie za první krok k jednotnému arabskému státu a tím se chtěl přizpůsobit pan – arabismu.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Syrianismus ve své čisté podobě ale neuspěl: příčina spočívala v tom, že muslimské elity neopustily sny o jednotném Arabském Národě a postavili se proti. Pan-Pansyrianistické hnutí se tomu postupně bylo nuceno přizpůsobit, na úkor svého obsahu: začalo se přimykát k panarabismu a opouštělo svůj politický program. Chovalo se rozporuplně a vydávalo zcela protichůdná prohlášení: na jedné straně sice zdůrazňovalo podporu „Jednotnému Arabskému Národu“, na druhé straně stále chtělo dosáhnout pansyrské nacionální nezávislosti na ostatních arabských zemích. Pansyrianismus zažil svůj „zlatý věk“ ve 20. letech. Katalyzátorem jeho moci byla francouzská koloniální přítomnost a z ní vyplývající nárůst vzdoru mezi obyvatelstvem. Syrské elity, včetně těch spolupracujících s koloniální správou, byly ovlivněny myšlením Pansyrianismu. Francouzská koloniální správa zakročila proti tomuto hnutí, vypověděla jeho představitele do exilu⁹². Přestože byli tito stoupenci vyhnáni, neznamenalo to konec tohoto myšlenkového směru. 1925 vznikly strany, které přestože byly podporované Francouzi, měly stále pansyrianistický program (Lidová strana^w a Strana syrské jednoty^x). Zajímavostí je, že pansyrský program zpočátku prohlášeními podporovala i část panarabského hnutí (Baath). Jeho vůdce Saláhaddín Bitár, kritizoval v roce 1946 tehdejší syrskou vládu za „izolacionalistickou politiku kladení překážek sjednocení Velké Sýrie a Iráku“⁹³.

V roce 1943 Sýrie vyhlásila nezávislost a syrská politika se emancipovala z francouzského vlivu. Do roku 1947 byla Sýrie v rané fázi vznikající parlamentní demokracií, její politické instituce ale byly slabé a vláda se stala neoblíbenou. Po válce se společnost posouvá k více autoritářskému režimu: příčinou je mocenský nástup nacionalistů a snaha vymezit se absolutně od bývalých koloniálních velmocí, především Francie. Ideologii nacionalistů Baath později převzal a stala se později součástí jeho vlastní ideologie. (Nejvýznamnější období syrského nacionalismu je nicméně období 30:let, kdy vznikl Národní blok, hlavní syrské nacionalistické uskupení).

Mezi tehdejší hlavní politiky patřili představitelé klasického syrského nacionalismu, Šukrí al – Quwatlí a Hášim al – Atásí. Vedli stranu označovanou jako Národní blok. Toto hnutí, podobně jako pozdější vládcové, ale nemělo žádnou jasně určenou koncepci, což se projevilo ve zmatcích na konci 40. let. Na jaře 1947 Národní blok splynul s další skupinou v Národní stranu, tato strana ale neměla podrobný program⁹⁴, hierarchickou strukturu vedení ani výrazné vůdce. Spoléhala pouze na pověst vůdců bývalého Národního bloku. Během voleb v roce 1947 se uvnitř Národní

^w Hizb aš – Šaab

^x Hizb al – Wahda as – Súríya

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

strany vytvořilo křídlo stojící v opozici proti tehdejšímu hlavnímu politikovi Šukrí Quwatlímu. Jednalo se hlavně o nacionálně orientované statkáře z oblasti Aleppo. Odešli z Národního bloku v roce 1939. Ti založili nově tzv. Lidovou stranu^y, jako protiváhu tradičním politikům, kteří se opírali o elity a politické kruhy z Damašku⁹⁵. 23. listopadu 1948 Lidová strana přišla s memorandem proti vládě (Quwatlí): vyzývala k vytvoření arabské federace^z s cílem čelit vzniku Státu Izrael. Během voleb 1947 se tato strana opírala i o podporu strany Baath⁹⁶.

Ve volbách v červenci 1947 se Baath a Lidová strana spojili v úsilí o prosazení společných cílů: přímé volební právo a jednokolový volební systém. Volby skončily výrazným vítězstvím jejich spojení a též neutrálního hnutí „Nezávislých“^{aa}, jež se stalo významným „jazýčkem vah“ v tomto politickém období Sýrie. Toto hnutí později poznamenalo syrský politický systém až do konce 50. let⁹⁷. Hnutí Nezávislých zároveň ale ukazovalo některé z klíčových slabostí tehdejší syrské politiky: trvajících kmenových dělení, rodinné vazby a neschopnost vzniku celonárodních masových stran. V listopadu 1947 prezident Quwatlí předložil dodatek ústavy, jenž mu umožňoval kandidaturu na nové zvolení. Za jeho vlády se ale celková situace v zemi výrazně zhoršila: rozbujela korupce, nepotismus, ekonomika se hroutila a politici se věnovali hlavně vzájemnému soupeření. Důsledkem chaosu roku 1947 bylo postupný konec režimu a blížící se konec parlamentního poměrně demokratického zřízení.

Syrský neúspěch v izraelsko-arabské válce se stal rozbuškou následných mocenských změn. Náčelníkem generálního štábu se stal Husní az – Zaím, pozdější samovládce Sýrie. Premiér Džámil Mardam, spojenec Quwatlího, se pokoušel zachránit situaci a převzal ministerstvo obrany. Na obrat už ale bylo příliš pozdě: veřejnost byla rozčarovaná z neúspěchu ve válce a několik ministrů přešlo do nové Lidové strany – vláda se postupně hroutila. Vůdce Baathu Michel Aflaq byl uvězněn v září 1948 za kritiku vlády. Baath poté vyvolal stávkový a demonstrační po celé zemi. Stávky přerostly v násilné nepokoje. Vláda reagovala vyhlášením výjimečného stavu⁹⁸. Džámil Mardam neustál tlak nepřátelsky naladěné většiny obyvatel a 1. prosince 1948 rezignoval. Prezident Quwatlí si zřejmě uvědomoval kritičnost a neudržitelnost situace, přesto dále zoufale hledal nového nástupce. Vůdci Lidové strany se odmítli podílet na moci⁹⁹. Po

^y Hizb aš – Šaab

^z především usilovala o sjednocení s Irákem.

^{aa} Nezávislí bylo společenstvím majitelů půdy, obchodníků, kmenových a menšinových vůdců, hlav famílií. Toto hnutí bylo charakteristické tradičními strukturami a tradiční lokální loajalitou. Rozhodně se nejednalo o evropský koncept strany s celonárodní působností a zastupující obecně voliče, strana působila jen podle kmenových a rodinných vazeb.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

několika dalších neúspěšných pokusech a následných jednáních byl vybrán bývalý ministr Chálid al – Azm^{bb}. Jednalo se o technokratického politika, který neměl žádný samostatný program, ani cíle, projevoval se oportunisticky. Proti jeho vládě se ale postavila v parlamentu Lidová strana a Muslimské bratrstvo, kromě toho proti němu probíhaly demonstrace Baathu. Azm byl následně svržen Husním az – Zaímem 30. března 1949. Nástup Zaíma vedl de facto k přerušování syrské parlamentní republiky a k dlouhodobému růstu moci a významu armády v syrské politice.

V této době se v politice země prosazuje i politik z města Hamá, Akram al – Hawrání. Jako jeden z prvních syrských politiků rozpoznal potenciál, jaký lze mít z „politicky angažované“ armády: Opíral se o podporu později důležité postavy, Adíba aš – Šišaklího, člena Lidové strany. Hawrání v květnu 1945 založil Arabskou socialistickou stranu a spolupracoval se Syřskou lidovou stranou (PPS). Společně s Šišaklím navíc bojoval proti Izraeli na palestinské frontě. Získal podporu od nacionalistických důstojníků jako jejich ideologický a politický vůdce a navíc podporu rolníků v domovské oblasti Hamá. V roce 1943 se poprvé seznámil se dvěma zakladateli Baathu: Michelem Aflaqem a Saláhaddínem Bítárem. Přestože tehdy nedošlo k oficiálnímu spojenectví, inspiroval se jejich činností a byl jim názorově poměrně blízký. Zároveň jeho aktivity převraty, a společenskou náladu vedoucí k převratům, podporovaly. Později se jejich spojenectví rozšířilo o moc Baathu. Přestože měly společné cíle, jejich názory vycházely z rozdílných kořenů. Vůdce Baathu Aflaq a Bítár byli považováni za „marxistické socialisty“ a jejich úsilí o socialismus bylo intelektuálního původu. Naproti tomu Hawráního motivy vycházely z odporu k velkostatkářům severní Sýrie. Usiloval o zrušení jejich vlivu i moci hlavně z osobních důvodů¹⁰⁰.

Rozbuškou k nástupu vojenské vlády k moci se stala palestinská otázka a neúspěch na frontě. Armáda, kritizovaná poslanci^{cc}, vinila Azmovu vládu z nedostatku zdrojů. To uspíšilo převrat. Poslední kapkou se stala tzv. kotlíková aféra: Prezident Quwatlí obvinil blízkého Zaímova přítele plk. Bustáního ze špatné distribuce a kvality jídla vojáků na frontě. Quwatlí nařídil Bustáního zatknout, což Zaím ignoroval. Místo toho ho přemístil na pozici mimo prezidentův dosah, aby zabránil prozrazení plánovaného převratu¹⁰¹.

^{bb} Jeho vláda usilovala o prosazení dohod s Francií umožňující ochránit hroučící se ekonomiku.

^{cc} Faysal al – Asalí, poslanec

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Jak se později ukázalo, v tomto udělal Quwatlí rozhodující chybu, když obvinil muže tak blízkého Zaímovi. Ten byl už tehdy nucen čelit kritice poslanců, nespokojenosti důstojníků s chováním demokratických institucí a s nedoceněním armády.

Počátky zapojení armády do politiky. Zaímův převrat a pokusy a částečné reformy

Za takové situace byl Zaím, i díky aféře, přesvědčen o nutnosti převratu. Opíral se o další dva důstojníky: Bahídže Kallase a Adíba aš – Šišaklího. Společně 30. března 1949 provedli úspěšný převrat. Starý režim padl bez jakéhokoli veřejného protestu. Veřejnost naopak v drtivé většině převrat podpořila. Předchozí režim neměl podporu mezi lidmi, zároveň ani zkušenosti s budováním demokracie a institucí. Zaímovo uchopení moci představovalo historicky první, z mnoha budoucích, intervenci armády do politiky na Blízkém východě¹⁰².

Zaím si byl vědom slabé legitimacy. Proto usiloval o rezignaci prezidenta Quwatlího, čímž by dosáhl posílení svého nároku na utvoření nové vlády. Quwatlí byl vězněn, ale odmítl rezignovat. Parlament pochopil odhodlanost nově vzniklé moci dosáhnout legitimacy. Polovina poslanců podpořila Zaíma jako představitele „legitimní vlády“. Ten ale nepovažoval tuto podporu za dostatečnou. 1. dubna v reakci na to dal dekretem rozpustit Parlament a jmenoval sám sebe do nové vlády.

Zaím se během své poměrně krátké vlády pokusil zavést několik reforem, které se ale celkově nedokázaly udržet, přestože byly pouze omezeného rozsahu. Navíc tyto reformy byly neplánované a byly pouze neočekávaným důsledkem politické situace. Nejednalo se o pečlivě dlouhodobě plánované kroky. Mezi hlavní Zaímovy politické a společenské reformy patřilo posílení armády spojené s jejím nadřazením nad policii a četnictvo^{dd}, bylo zahájeno mnoho veřejných projektů výstavby, úředníci byli kontrolováni vůči korupci a střetům zájmů. Vzdělané ženy získaly poprvé volební právo¹⁰³, za jeho vlády došlo i k zákazu používání titulů Bej a Paša¹⁰⁴. Zaím byl také znám svým nesouhlasem s nošením tradičního arabského oblečení a šátků a za jeho vlády se ženy objevovaly na ulicích volně na ulicích, byly povoleny i noční podniky. Ukazovalo to tehdy poměrně liberální, v rámci arabské společnosti, postoj syrské společnosti a režimu k zábavě, spojený s větším přejímáním západních kulturních rysů. Za jeho vlády došlo

^{dd} Policie a četnictvo byly naopak armádě podřízeny a vojensky i administrativně byly řízeny skrze armádu.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

k oslabení tradičních náboženských nadací a zahájil také proces nahrazení občanského, trestního a obchodního práva¹⁰⁵.

Na vnitropolitické scéně se Zaím střetl s Lidovou stranou, svým dosavadním spojencem. Lidová strana nyní přešla do opozice. Důvody byly Zaímovy vnitropolitické reformy, zároveň ale Zaím měl krajně nepřátelský vztah k Iráku, s čímž proirácká Lidová strana zásadně nesouhlasila. Stejně tak se proti němu postavil Baath, kvůli omezování svobody projevu a posílení moci armády. Zaím dal v reakci uvěznit vůdce Lidové strany i Baathu, díky represí a strachu spolu s absencí jakéhokoli protikandidáta byl ve volbách v červnu jediným kandidátem a byl zvolen s ohromující většinou.

Hinnáwí a jeho převrat

Vláda Zaíma byla svržena novým převratem části důstojníků v červenci 1949. Přebírat se opíral o podporu jeho vnitropolitických nepřátel a měl i podporu ze zahraničí, především z Iráku, který usiloval o změnu dosavadní pro-egyptské politiky vlády. Do čela převratu se postavil plk. Sámí Hinnáwí. Přebírat podporoval bývalý politik Hawrání a Adíb Šišaklí. Záminkou k převratu byla Zaímova politika vůči některým menšinám. Zpočátku se chtěl opřít o kurdské a drúzské obyvatelstvo, které podpořilo jeho nástup k moci. Zaím ale nesplnil jejich očekávání. Nyní podporovali síly usilující o jeho svržení. Když Zaím vyslal proti Drúzům armádu, spiklenci reagovali. Jejich jednotky 14. srpna obsadily Damašek, Zaím byl zatčen a popraven. **Armáda se od nástupu Zaíma začala vnímat za strážce syrských národních zájmů a považovala za nutné rozhodovat o vývoji ve společnosti. Výrazným rysem syrské politiky 50. a počátku 60. let byla právě vysoké zapojení armády do života země. Vypukl boj o moc mezi důstojníky a politiky, usilujícími o posílení vlastní moci skrze podporu armády.** Vůdce převratu Hinnáwí do čela státu dosadil bývalého poválečného politika Atásího. Na politické rovině si vládu rozdělila mezi sebe Lidová strana a Baath. Důstojníci, které dal Zaím odvolat, jako např. Šišaklí, byli navráceni do svých funkcí. V září 1949 proběhla reforma volebního zákona, která zaručovala volební právo od 18 let¹⁰⁶, také vzdělaným ženám. Jinak ale, na rozdíl od předchozí Zaímovy vlády, nedošlo k významnějším reformám. Rozhodující změnou byla odlišná zahraničněpolitická orientace země, namísto orientace na Egypt se země obrátila k Iráku. Nová vláda začala jednat o syrsko-irácké unii¹⁰⁷. Dohoda ztroskotala na formě státu. I pro proirácké síly byl nepřijatelný irácký požadavek na monarchistickou formu vlády. Dále panovaly obavy, že smlouvy, které měl Irák uzavřené s VB, by se po unii vztahovaly i na Sýrii.

Šišaklí, jeho převrat a ukončení procesu sjednocení s Iráken

Jednání s Irákem vyvolalo u části armády obavy z ohrožení státního zřízení Sýrie. 19. prosince 1949 toho využil dosavadní Hinnáwího spojenec plk. Šišaklí. S pomocí armády, již přesvědčil o nutnosti zásahu, se chopil se moci. Toto rozhodnutí probíhalo v atmosféře brzy po volbách, kdy Lidová strana a proirácké síly vyhrály. Šišaklí, opírající se o podporu A. Hawráního, skryté vůdčí postavy syrské politiky, vydal prohlášení, v němž převrat zdůvodnil nebezpečím z vlivu VB skrze Irák. Šišaklí ale neměl zajištěnou dostatečnou politickou podporu, proto byl úspěch jeho převratu poměrně překvapivý. Hawrání se v lednu 1950 rozhodl usilovat o obnovení své dřívější Strany, arabských socialistů. Vytvořil proto volební program, v němž zdůrazňoval především sociální cíle, zároveň se ale projevoval v populistickém duchu. Sliboval v ní např. „lepší přerozdělení bohatství, zahraniční politiku nezávislou na cizím vlivu, potlačení náboženského štěpení, ženskou emancipaci, otevření nových škol a lepší vzdělání, povinnou vojenskou službu a zachování republikánského ústavního a parlamentního režimu v panarabské podobě“¹⁰⁸.

V období následujících dvou let byl syrský politický vývoj charakteristický úsilím Šišaklího o omezení intrik politiků skrze armádu a ve znamení omezení jejich moci. Formálně byla moc stále v rukou politiků, kteří pokračovali v intrikách a zákulisních machinacích. Fakticky ale byla většina moci v rukou armády a generálního štábu. Šišaklí ale, na rozdíl od Zaíma, usiloval o zachování iluze, že je výkonná moc v rukou politiků, přestože ve skutečnosti sám vykonával většinu skutečné moci a skutečných rozhodnutí. Až do roku 1951 byl v pozadí politiků a ze zákulisí de facto řídil zemi. Jedno z hlavních témat tohoto období byl právě boj o moc mezi politiky a skutečnými vládci Sýrie, armádou. Mezitím se Egyptu podařilo posílit pozici Šišaklího a pomocí diplomacie ztížit plány na irácko-syrskou unii, když s Irákem uzavřela dohodu. Obě země přislíbily nevměšovat se do vnitřních záležitostí Sýrie ani nepřímo nepodporovat žádnou ze stran. Egypt dále přišel s novou obrannou strategií společné obrany proti vnější hrozbě. Tím zbavil plán sjednocení Sýrie a Iráku opodstatnění.

Šišaklího nástup otrásl dominantní pozici Lidové strany v syrském politickém systému. Nepostavil ji ale mimo zákon. Místo toho Šišaklí ve skutečnosti řídil události z pozadí. Vytvořil nezávislé mocenské centrum v generálním štábu, jako protiváhu Parlamentu, kde měla Lidová strana pohodlnou většinu. Vláda byla nucena usilovat o rovnováhu mezi požadavky parlamentu a

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

armády. Změna rozložení moci způsobila potíže při vytváření vlády. Různé frakce^{ee} se neúspěšně pokoušely o funkční většinu. Nakonec bylo dosaženo složitého kompromisu, kdy nejdůležitější funkce obsadili politici přijatelní pro armádu (a Šišaklího^{ff}), zatímco Lidová strana „získala“ jen několik méně důležitých oblastí^{gg}. Přesto měla Lidová strana většinu v Parlamentu a probíhaly diskuse o podobě syrské ústavy, Šišaklí a jeho spojenci proti Lidově straně. Vlády se rychle a opakovaně měnily. **Jediným dlouhodobým efektem těchto opakovaných změn bylo oslabování pozic Lidové strany i v parlamentu. To byl pravděpodobně Šišaklího záměr s cílem ji oslabit. Šišaklímu se sice podařilo Lidovou stranu postupně oslabovat, ale cenou za to byl rostoucí chaos v zemi.**

Politická nestabilita, způsobená projednáváním ústavy v parlamentu a spojená s bojem o formu státu a jeho podobu, měla za následek posilování chaosu a nepokojů. Na jedné straně stála armáda a Baath spolu s Národní stranou a menšími spojenci, proti nim stála Lidová strana. Zároveň bývalý politik Národní strany Quwatlí z exilu podněcoval stávký a demonstrace. Považoval se za jedinou překážku spojení s Irákem. Poplašená armáda se tím silněji střetávala s proiráckými elementy. Lidová strana držela moc formálně, ne skutečně, zároveň se obávala obnovené Národní strany. Během tohoto období bylo dosazeno několik nestabilních vlád, střídavě podporovaných Lidovou stranou i Šišaklí. Lidová strana se postupem času začala považovat za vítěze střetu s armádou. Jako cenu za prolomení patu požadovala prolomení armádního tabu: četnictvo mělo být vyjmuta z armády a podřízeno ministerstvu vnitra v rukou Lidové strany. Šišaklí požadavek odmítl a rozhodl se jednat. 29. listopadu 1951 byla zatčena vláda a Šišaklí dal jmenovat nového prezidenta, vládu a dekretem rozpustil parlament.

Pravděpodobně se ale snažil vyhnout použití armády až do poslední chvíle. Zajímavé je, že i jeden z tehdy v západním smyslu slova nejdemokratičtějších syrských politiků, Hasan al – Hakím, jeho aktivity ocenil: „ Velice váhal stát se prezidentem... podle mě k tomu neměl ambice, ta situace a úřad mu byly vnuceny. Pokud by chtěl vyvolat krizi, mohl to udělat mnohem dříve.“¹⁰⁹ Armáda uchopila veškerou moc veřejně. Druhý Šišaklího převrat se setkal s pozitivním ohlasem znavené veřejnosti, která si cenila změny tehdejšího stavu více než demokracie. Lidová strana se stavěla do pozice obránce ústavnosti a práva, nicméně její obstrukční politika vadila většině veřejnosti mnohem více než převrat armády.

^{ee} Pokoušeli se např. Nezávislí, Národní strana (Azm), Hawrání, islámsky orientované strany, a další.

^{ff} Šišaklí neusiloval ani o vlivný post náčelníka štábu. Vše ovlivňoval z pozice “zástupce náčelníka”.

^{gg} Proti Lidové straně stála armáda - Šišaklí, Hawrání, Baath a bývalá Národní strana (Quwatlí)

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Reformy Šišaklího od roku 1951 do roku 1954. Směřování k unii.

Šišaklí dosáhl několika významných úspěchů. Armáda se stala vůdčím faktorem syrské politiky. Jeho vláda dosáhla vysoké míry podpory a popularity veřejnosti, neměl ani žádného výrazného protikandidáta na mocenský vliv. Jako nejvyšší velitel armády určoval politiku země tak úspěšně, že žádný z jeho nástupců v úřadě už nikdy nedosáhl takového postavení. Pozdější nejednotnost armády naopak způsobila syrskou závislost na Egyptu a byla jednou z příčin Unie s Egyptem.

Po svém druhém převratu koncem 1951 nepřijal žádný titul. Jmenoval spolupracovníka, plk. Selu, do čela státu, za premiéra a ministra obrany. Vláda zahájila proces různých reforem a soustředila se především na agrární a pozemkovou reformu. Ideologicky se inspirovala socialistickou ideologií Šišaklího spojence Hawráního. V lednu 1952 byl zahájen program omezování velkostatkářů a vlastníků půdy. Probíhaly i násilné střety iniciované Hawráním, v souladu s jeho ideologií. Hawráního akce vyvolala nepřátelství syrských komunistů, kteří se cítili tímto programem ideologicky ohrožení a obávali se ztráty podpory rolníků. Hawrání využil existence statkářských monopolů jako ideologie vlády. Nicméně jeho program by byl efektivnější¹¹⁰, pokud by chudým rolníkům poskytl půdu se státní podporou jinde, spíše než ve vyvlastnění velkých majitelů.

Jeho dílčí a krátkodobé reformy charakterizovala vysoká míra populismu a šovinismu, spojená s úsilím o omezení cizího vlivu v zemi: kontrola školství zahrnula i na soukromé školy, zákaz misie, studentská sdružení měla zakázáno vyvíjet jakoukoli politickou aktivitu, zatímco na druhé straně sportovní a mládežnické organizace nesměly být založeny na víře či rasových základech. Učitelé náboženství měli přikázáno nosit turbany a policie měla kontrolovat dodržování svátků, zároveň ale bylo rozpuštěno Muslimské bratrstvo, hlavní muslimská organizace. Veřejní zaměstnanci se nesměli zapojovat do politické aktivity a ve vstupu do Sýrie mohlo být zabráněno „kriminálním živlům“. Reakce tisku na autoritářská opatření ale byla v drtivé většině pozitivní. Neobjevila se žádná kritika, některé noviny dokonce požadovaly více a navrhovaly ještě silnější opatření¹¹¹. Někteří zahraniční pozorovatelé považovali Šišaklího za nového „Ataturka Východu“ a oceňovali jeho reformy jako přínosné. Zahraničí ho dokonce považovalo za možného spojence v boji proti komunismu. Šišaklí se ale ideově obrátil k panarabismu, díky němuž se původně dostal k moci. Ten ale zároveň odporoval základní koncepci původní Hawráního strany, jež byla zaměřením spíše populisticko – pansyrianisticky, ale ne panarabsky.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Od svého druhého nástupu k moci se Šišaklí stále více orientoval na bližší spolupráci s arabskými zeměmi.

Šišaklího mocenský a politický pád začal v okamžiku, kdy se rozhodl projevit politické ambice a nespokojil se s dosavadním loutkovým uspořádáním vlády. Dospěl k chybnému názoru, že je jeho osobní veřejné působení možné a oblíbené, přestal rozhodovat a působit z pozadí. Založil proto vlastní stranu s cílem vládnout za podpory mas na ústavním základě. Přejel na politiku ale způsobil, že ztratil spojení s armádou. Tím, že povolil činnost dalších politiků, jim v konečném důsledku umožnil se proti němu sjednotit. Na podzim 1953 usiloval o post prezidenta skrze referendum a díky vlastní politické straně. V létě byl přitom přijat nový volební zákon, umožňující činnost stran, jež jsou „demokratické, v souladu s arabskou jednotou, ne rasové nebo náboženské povahy“. Volby proběhly v říjnu. Zúčastnilo se jich Arabské hnutí osvobození a Syrská populární strana (PPS) Hawráního. Ostatní nebyly povoleny nebo volby bojkotovaly¹¹². V té době ho opustili jeho dřívější spojenci Hawrání a Baath. Nesouhlasili s jeho politikou a považovali ji za škodlivou, jedinou cestu viděli v obnovení politické soutěže stran.

Šišaklího pádu souvisí s významem drúzské komunity v syrské politice: Drúzové hráli roli v pádu režimu Quwatlího, Zaíma i jeho. V červenci 1953 se v Homsu uskutečnilo setkání drúzských a ostatních stran: Národní a Lidová strana, Baath, komunisté a Nezávislí se dohodli na společném postupu. Šišaklí reagoval vojensky z obav o převrat. Měsíce probíhaly bouře a demonstrace, jež se utišily až v lednu 1954. Zdálo se, že se vláda udržela. Na konci února 1954 ale skupina důstojníků provedla nečekaný převrat řízený z města Aleppo a divize v celé Sýrii se vzbouřily. Do arabského tisku bylo vysláno prohlášení, že armáda usiluje o obnovení legitimní a demokratické vlády. Příští den Šišaklí podal rezignaci, přestože měl stále část armády za sebou, a odešel do exilu. Důstojníci, kteří ho svrhli, byli přívrženci jeho dřívějších spojenců Hawráního a Atásího.

Šišaklího pád předznamenal mnoholetý nástup chaosu v syrské politice. Vládní moc držel náčelník generálního štábu generál Šuqajr. Šuqajr propustil dřívější politiky z izolace a umožnil jim návrat k moci. Vzbouřenci z Aleppa ale ovládali vše kromě Damašku. V Damašku ale došlo k dalšímu, vnitřnímu, převratu a velitelé armády a policie v Damašku, společně s předsedou parlamentu se odmítli smířit s pádem dosavadní vlády. Zatkli Šuqajra a jeho jménem zahájili kontrarevoluci. Aleppo získalo podporu většiny veřejnosti a propukly demonstrace proti parlamentu. Šuqajr byl poté propuštěn a vyhlásil rozpuštění parlamentu. Aleppo ale stále nebylo

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

se změnami spokojeno. Gernerál Šuqajr se dohodl s důstojníky z Aleppa na nové vládě, v Damašku vypukly nepokoje, jež svrhly posledního Šišaklího stoupence, předsedu parlamentu Kuzbarího, jenž ihned rezignoval.

Šišaklího změny ústavy z roku 1953 byly zrušeny. Hlavou státu se v březnu 1954 stal bývalý vůdčí politik poválečného období Hášim al – Atásí, premiérem pak další politik Sabrí al-Asalí. Vláda se opírala o Národní, Lidovou stranu, Nezávislé a Drúzy, do opozice odešel Baath a Akram Hawrání. Vláda nicméně vydržela jen několik měsíců. Příčinou jejího pádu byla otázka zahraniční politiky a projektu Úrodný půlměsíc^{hh}. Spory panovaly o vztah k Iráku. Podpora sjednocení panovala hlavně na severu země, většinou byla ale vnímána za britský koloniální projekt. Neúspěch projektu vyplýval z nedostatečné aktivity zastánců: Lidová strana, hlavní obhájce, byla rozdělena a premiér Asalí manévroval mezi proiráckou a proegyptskou politikou. V červnu byl Asalí donucen k rezignaci. Přispělo k tomu jeho údajné jednání s USA, považované za zradu syrských zájmů, a zvýšená aktivita armády, usilující o větší roli a o pád civilního ministra obrany Dawálibího. Nová vláda právníka Saída Ghazzálího byla nepolitická a neměla politický program s výjimkou změny volebního zákona. Měla za úkol zajistit uspořádání férových voleb. Reformy se soustředily na západní standardy: tajné a svobodné hlasování. Reformy byly prosazeny za podpory Baathu, proti byla Lidová a Národní strana, s odvoláváním na nevdělanost voličů se snažila reformy obstruovat.

Koncem září 1954 proběhly všeobecné volby. Znamenaly návrat k parlamentní politice. Volební téma už nebyla jako dosud domácí politika, ale zahraničněpolitická orientace. Některé strany jako Baath či komunisté byli více nakloněni východnímu bloku, zatímco nacionální strany prosazovaly neutralitu země. Volby vyhráli Nezávislí, Lidová strana a jako třetí Baath. Poprvé se Baath stává jednou z vůdčích stran: 1949 získal 1 mandát, nyní 22 mandátůⁱⁱ. Úspěch Baathu zajistil Hawrání díky socialistické třídní politice. Ve volební kampani se vymezil proti velkým vlastníkům půdy a poukazem na existující sociální problémy získal hlasy rolníků.

Výsledkem voleb bylo vítězství levicových a národně orientovaných stran, komunisté získali své první parlamentní křeslo. Nejsilnější strana, Nezávislí, odmítala dosavadní americký vliv v zemi, kdy různá americká vměšování, vnímaná jako silně necitlivá, způsobila silné

^{hh} Půlměsíc byl projekt sjednocení Sýrie, Iráku a Jordánska. Šlo o alternativu k pozdějšímu projektu sjednocení Sýrie s Egyptem.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

protiamerické nálady. Sýrie se i v důsledku těchto vlivů začala postupně přibližovat k východnímu bloku, přestože stále ještě odmítala být jeho součástí.

Hlavní princip tehdejší syrské politiky bylo odmítání jakýchkoli dohod a paktů se Západem. V syrské společnosti vypukly přitom nové spory, zdali se přidat k Iráku^{jj} či Egyptu. Pravicové (Lidová / Národní strana, část Nezávislých) síly usilovaly o sestavení vlády a střetly se přitom s levicí (jednalo se především o Baath a většinu Nezávislých).

14. října 1954 byla nakonec ustanovena umírněná vláda vedená Fárisem Chúríím, opírající se o podporu pravice. Ta byla ale 7. února 1955 svržena levicovými Nezávislými. Katalyzátorem byla její ochota jednat se západními mocnostmi, přestože zpočátku v parlamentu působila neutralisticky. Důležitou roli hrály dva faktory: Baath se zatím názorově sblížil s Egyptem v pohledu na zahraniční politiku¹¹³, na domácí scéně se Baath spojenectvím s komunisty vymezil proti společným nepřítelům^{kk}. Koalice Baathu a Nezávislých nestačila na svržení vlády. Získala ale část přeběhlíků z pravicové Národní strany pod vedením bývalých politiků Azma a Asalího. Premiér Chúrí byl donucen rezignovat a Asalí vytvořil 13. února novou vládu, jež radikálně změnila politiku země.

Egypt ve všech fázích Azma a ostatní podporoval. Připravil propagandistickou kampaň, díky které se Azmova a Asalího pozice výrazně posílila. Egyptanům se pomocí kampaně a syrských spojenců podařilo změnit náladu a veřejné mínění v Sýrii a zabránit syrskému vstupu do Baghdádského paktu¹¹⁴. Později se k Sýrii a Egyptu přidala i Saudská Arábie jako protiváha Iráku. Egyptsko-syrsko-saudská aliance ale od začátku nebyla zamýšlena jako dlouhodobý rovnocenný svazek, protože očekávání každé ze zemí byla diametrálně odlišná. Egypt neměl vůbec v úmyslu k Sýrii přistupovat jako k rovnocennému partnerovi. Stejně tak spojenectví nepřineslo vojenské ani ekonomické úspěchy. Aliance byla zamýšlena jako čistě diplomatický prostředek proti Iráku a západnímu vlivu, vykonávanému prostřednictvím Iráku.

Mezi Egyptem a Sýrií panovalo klíčové nepochopení, jež se v průběhu aliance projevilo jako velice významný faktor dlouhodobého neúspěchu celého projektu: Egypt využíval arabismus a protiirácké tažení pouze s cílem dosáhnout nezávislosti na západním vlivu a učinit z arabských

ⁱⁱ Např. Lidová strana ale proti předchozím volbám z roku 1949 ztratila polovinu dřívější podpory, z 63 na 30 míst.

^{jj} Bagdádský pakt: západní pakt spojenectví VB a Iráku při zadržování komunismu v arabském světě.

^{kk} Sýrie tehdy výrazně vykročila k východnímu bloku právě díky politickým aktivitám Baathu.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

národů důležitého hráče. To se střetávalo^{ll} se syrskou koncepcí panarabismu, usilující o sjednocení Arabů do jednoho státu. Podle představ syrského Baathu měl vzniknout jednotný stát s jedinou politikou, společností a jednotným politickým systémem. Oproti tomu Egypt prosazoval pouze společnou zahraniční politiku vůči „západní hrozbě“, ne jednotnou entitu s jednotným celospolečenským uspořádáním. Jeden z vůdců Baathu, Michel Aflaq si představoval, v duchu syrského panarabismu, alianci jako první krok k celo-arabské federaci¹¹⁵. Naproti tomu Násir o tom uvádí: „...jednotní Arabové jsou schopni čelit zahraniční agresi... **to je nicméně jedna věc a ústavní úvahy jsou věc jiná...** tedy „Arabská Jednota“ nutně neznamená, že by arabské státy měly být sloučeny v jednu zemi. Jedná se mi o arabskou solidaritu...ta by měla přečkat...“¹¹⁶.

Británie spolu s Irákem se pokoušela zachránit pozice, vytlačit Egypt a obnovit svůj vliv v Sýrii. Irák přesvědčoval pravicovou Lidovou stranu k odporu proti pro-egyptskému Chálidu al-Azmovi. Kandidátem pravice na prezidenta se ale stal nevýrazný a zkorumpovaný Šukrí al-Quwatlí, veterán poválečné syrské politiky. Quwatlí byl 18. srpna 1955 zvolen¹¹⁷, nedokázal ale zabránit změně. Irácké pokusy zabránit přesunu vlivu k Egyptu se ukázaly jako značně kontraproduktivní. Syrské elity to považovaly za vměšování do svých vnitřních záležitostí, egyptská propaganda to využila k výpadům, jako projev imperialismu a navíc díky tomu posílil^{mmm} vliv Sovětského svazu (SSSR) v celém regionu, neboť místní komunisté podpořili sovětské aktivity. Navíc byl západní svět vnímán jako hlavní příčina arabských obtíží, jako podporovatel Izraele a jako vojenská hrozba regionu a jako překážka arabské nezávislosti. Naproti tomu SSSR využilo existence Bagdádského paktu jako argument, díky němuž začala s arabskými státy spolupracovat. Milník byla vojenská spolupráce s Egyptem a Sýrií. Arabský nacionalismus začal být považován za autentické lidové hnutí. Na aktivity SSSR a Sýrie následně nervózně Turecko a Írán zareagovalo ostrými nótami. Toho SSSR využil k intervenci, kdy samo sebe stylizovalo do pozice ochránce syrské nezávislosti¹¹⁸. Egypt a Sýrie získaly dodávky zbraní, jež představovaly definitivní bod obratu v arabské politice, v rámci syrské politiky pak znamenaly dodávky zbraní bod zlomu i v názorové politice Baathu vůči Egyptu: Baath, přes zachování odporu k syrským komunistům, pozastavil politický boj v zájmu boje proti společnému nepříteli: „západnímu kolonialismu“.

^{ll} To odporovalo i původní velkosyrské myšlenky neutrality Sýrie a jejího nezávislého a samostatného vývoje. Ta už byla ale většinou společností nahrazena právě syrským panarabismem, který se ale také s egyptskou vizí neshodoval.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Klíčovou událostí tehdejší syrské politiky, jež předznamenala přímý nástup Baathu a komunistů k moci, se stala jedna banální vražda. 22. dubna 1955 byl zabit plk. Malkí, vysoce postavený důstojník. Byl známý jako odpůrce Západu a spojení s Irákem, naopak přívrženec arabského panarabismu a zapojení armády do politiky. Podporoval strany^{mm} usilující o svržení prozápadního kurzu premiéra Chúrího. Jeho vrah byl přívrženec pansyrské strany PPS, která soupeřila s Baathem o vliv nad armádou. Příčina vraždy byla politická i osobní. Armáda, jako rozhodující faktor syrské politiky, představovala klíč k vládě, zároveň ale mezi Malkím a nejvyšším vedením PPS panovala veliká osobní animozita. Následovalo zatčení vůdců PPS a jejich hlavních přívrženců v armádě a došlo k soudnímu případu, který posílil moc Baathu a umožnil jí provést čistky v armádě. Spojenci Baathu, komunisté, požadovali po Baathu pomstu. Společně vraždu a soudní projednávání využili pro kampaň proti PPS a jejímu prozápadnímu postoji. Soud měl ukázat, jak daleko je PPS a „západ“ ochoten zajít a zasahuje do syrského politického systému¹¹⁹. Komunisté byli motivováni úsilím oslabit Západ a zbavením se rivalů z PPS připravit půdu pro sblížení se SSSR. Pro Baath to představovalo definitivní zničení pansyrianismu a rozhodující vítězství panarabského programu. Věřili, že pokud nebude PPS zničen, mohla by se pokusit o převrat. PPS byla následně zakázána, její členové pozatýkáni a po soudních procesech a kampaních¹²⁰ byla PPS úplně vytlačena z veškerého veřejného života¹²¹. Dopady na armádu byly obrovské. Armáda byla mnohem více než v jiných zemích politizovaná a závislá na náladě v zemi. Z pádu PPS nejvíce těžil Baath, který následně v důsledku toho získal v armádě nejvýznamnější postavení¹²². Proti Baathu stáli „Nezávislí“ vojáci usilující o moc a podporující kohokoli, kdo jim ji byl ochoten dát. Další byl velitel Saráž ze zpravodajské služby, spojenec Baathu a později Egypta. Další menší frakce lavírovaly v podpoře mezi Baathem a nezávislými¹²³.

V srpnu 1955 se tedy prezidentem stal Quwatlí, Baath odešel z vlády a Asalího vláda rezignovala. Přestože se premiérem stal umírněný Saíd Ghází, nebylo už možné otočit směr syrské politiky. V následujících měsících byl dokončen svazek s Egyptem, orientovaný na boj s Izraelem. Vznikl nový státní orgán, Nejvyšší vojenská rada, v čele s egyptským maršálem Ámirem. K dosažení vojenské koordinace byla nutná společná zahraniční politika a vojenské

^{mm} Sovětskému svazu ke strategické převaze stačila arabská neutralita. Západní svět potřeboval získat aktivní arabskou podporu.

ⁿⁿ Podporoval alianci Baathu, Nezávislých a komunistů a spolupráci se SSSR.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

síly. Za necelý rok, na Den nezávislosti, 17. dubna 1956 Baath vyzval obě vlády k dokončení úplného sjednocení¹²⁴.

Komunisté mezitím přijali za své panarabské cíle a legitimitu panarabského hnutí. Baath toleroval komunistickou stranu a umožnil její působení v zemi. Quwatlí usiloval o „vládu národní jednoty“, jež by prováděla demokratické reformy. Vydal ale pouze bezbarvé proklamace, jež skutečná moc sice podepsala, ale ignorovala. 3. června 1956 padla Gházího vláda a Baath vykročil do čela vlády.

Nová vláda vznikla v polovině června jako „Vláda Národní Jednoty“. Účastnila se jí pravicové síly Národní a Lidová strana spolu s Baathem, dále komunisté, Demokratický blok (Nezávislí) a Konstituční blok^{oo}. Většinu pozic získala Národní/Lidová strana, ale Baath získal dvě nejdůležitější ministerstva: finance a zahraniční věci. Premiérem se stal Sabrí Asalí. Baath na rozdíl od svého dřívějšího působení velice výrazně posílil a stal se již s definitivní platností rozhodující složkou syrské politiky.

V červenci následovalo zahájení vyjednávání s Egyptem o formě sjednocení a Parlament přijal rezoluci, která „podporovala vládu a označila syrský lid za součást Arabského Národa“¹²⁵. Během následujících měsíců Irák připravoval pokusy o převrat z řad Lidové strany a Konstitučního bloku. Tyto pokusy ale byly odhaleny a Lidová strana a Konstituční blok byly vyloučeny z vlády a jejich pozice si rozdělily ostatní strany, především Nezávislí.

Do léta 1957 Sýrie přestala být organizované politické společenství a nezávislá státní entita. Už neexistovala shoda mezi stranami na pravidlech politického chování ani stranické politiky. Navíc veřejnost ztratila¹²⁶ v důsledku prováděné politiky národní povědomí a důvěru v Sýrii jako nezávislou entitu. Ve společnosti panovalo sociální napětí mezi různými třídami a skupinami. Sýrie též čelila politickým bojům mezi egyptskými a iráckými frakcemi, což ještě více oslabovalo její křehký politický systém. Nejsilnější destabilizační efekt ale působily spory mezi důstojníky. Armáda se, společně s vnějšími tlaky (USA, Egypt) projevila jako hlavní zdroj napětí ve společnosti. Proměnilo se i vnímání nacionalismu a role Sýrie ve vztahu k ostatním arabským zemím.

^{oo} Vedl ji syrský politik Munír al- Adžlání.

Ideologie Baathu a její charakteristiky

Důležitým rysem ideologie Baathu byl důraz na nacionalismus. To byl společný a sdílený rys s kemalismem i se šáhem Rezou. Oproti mnoha dalším hnutím na území Blízkého východu se ale nejednalo o úzce národní pojetí, ale byl spojený s příslušností k ostatním Arabům. Navíc obsahoval mnoho prvků socialismu: s důrazem na kontrolu půdy, na státní zásahy do ekonomiky. Rozpory mezi hlavními křídly Baathu se netýkaly dosažení cíle: měla být vytvořena jednotná spravedlivá celo-arabská společnost, nezávislá od cizího vlivu, založená na solidaritě. Ale hlavní rozpory se týkaly mezinárodních vztahů. Zda projekt sjednocování Arabů založit ve spolupráci s Egyptem, či s Irákem, nebo zda celo-arabskou společnost vytvořit samostatně, počkat na budoucí modernizaci ostatních arabských států, sloučit všechny dosavadní státy teprve později. Na rozdíl od syrských komunistů odmítal Baath napodobování Sovětského svazu a stavěl se (s výjimkou mezinárodních vztahů a vojenství) opatrně k hlubší spolupráci.

2.2.1. Sjednocená arabská republika

Vztah spolenectví Egypt a Baath:

Spolenectví mezi stranou Baath a Násirovým Egyptem nebylo dáno tak společným programem jako nutností: Egypt potřeboval Sýrii pro prosazení své zahraniční politiky, také aby zabránil vlivu Iráku. Sýrie zase pro svůj panarabský program potřebovala Egypt jako nejsilnější arabskou zemi. Bez podpory Egypta by se Baath v řádných volbách nikdy nedostal k moci. V zemi existovaly silnější a populárnější strany, které se ale nedokázaly tvářit v tvář protěžovanému Baathu prosadit. Baath se prosadil spíše díky intrikám a zákulisní politice, než přímo skrze volby. Záhy po ustanovení společného státu se ale začaly projevat ideologické rozpory mezi oběma skupinami. Násir se obával toho, že by moc v Sýrii převzala více prokomunistická frakce a považoval podřízení Sýrie pod egyptské vedení za nevyhnutelné¹²⁷.

Katalyzátorem plánu na syrsko-egyptské Sjednocení do Sjednocené arabské republiky (UAR^{PP}) se stala politická krize v roce 1957. Oficiálně byla UAR vytvořena až v únoru 1958¹²⁸. Příčinou krize byla kombinace ambiciózní a asertivní politiky Baathu a jeho komunistických spojenců¹²⁹, ale i tvrdá protiopatření přijatá Západem a jeho místními spojenci, v reakci na mocenský nástup

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

levicových sil v regionu. Navíc se armáda tříštila v střetech mnoha vnitřních frakcí. Armáda jako celek viděla řešení rozbojů v autoritě nového vrchního velitele, maršála Hakíma Ámira. Předpokládala kromě toho, že její pozice budou za nové vojenské vlády zachovány¹³⁰. Během vyjednávání Sjednocení ale udělal syrský Baath a jeho vůdčí představitelé několik zcela zásadních chyb, které znamenaly počátek pozdějších problémů: původně se měla spolupráce konat na bázi federální unie. Protože ale o dohodu usilovali natolik zoufale, souhlasili vůdcové Baath se všemi Násirovy požadavky. Patřilo mezi ně sjednocení politických systémů, rozpuštění všech politických stran v obou zemích a ukončení aktivní role armády v politickém životě¹³¹.

Egyptské pojetí Sjednocení se významně lišilo od představ syrské části Baath. Režim, který Egypt vytvořil, začleňoval postupně Sýrii do podoby téměř provincie Egypta. Přehlížel přitom podstatné rozdíly v sociálních a politických podmínkách, necitlivou politikou proti sobě poštvával široké vrstvy syrské společnosti a vyústil ve ztrátu⁹⁹ podpory režimu¹³².

Baath se považoval za nenahraditelný a neuvědomil si pravou povahu Násirova osobního režimu. Násir jej potřeboval jen k prosazení svých cílů. V jeho plánu nebylo místo pro jiné politické entity a nehodlal nechat syrským vůdcům žádnou moc. Baathisté souhlasili s rozpuštěním své strany v Sýrii¹³³. Domnívali se totiž, že budou pokračovat v rovnocenné spolupráci s Egyptem, v šíření programu na panarabském základě. Přestože se Baathisté dostali do čela vlády, Násir jim neumožnil nezávislou vládu nad Sýrii ani vedení Unie. Většinu ve vládě i veškeré ostatní moci měly egyptské složky, Unie se nevyvíjela podle původních syrských představ. Rozpory Násira a syrského vedení se plně projevíly v přípravě voleb v letech 1958-1959. Nespokojenost a rozčarování většiny syrské veřejnosti bylo zaměřeno na strůjce spojení – Baath – a na Násira. Další autority UAR dokonce odmítly podpořit Baath ve volbách, díky čemuž Baath utrpěl v červnu 1959 zdrcující porážku¹³⁴.

V atmosféře neustálého ochlazování vztahů pak v prosinci 1959 ministři za Baath reagovali rezignací z funkcí. Baathisté se navíc snažili získat podporu části Egyptanů a většina strany se posunula do „pasovní opozice“ vůči Násirovi, kterému se navíc nedařilo získat syrské zastupitele do UAR. Násir se tudíž začal spoléhat více na přímou egyptskou kontrolu. Vyslal do Sýrie svého

^{pp} United Arab Republic – spojení území Sýrie a Egypta, přestože tento nově vytvořený stát neměl vůbec společnou hranici, území bylo de facto rozdělené na dvě částí bez společné hranice. To znesnadňovalo politickou, ekonomickou a rozhodně vojenskou spolupráci.

⁹⁹ Ztráta podpory předznamenala převrat z 28. září 1961, který vedl k odštěpení Sýrie od Egypta a ke konci UAR.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

zástupce maršála Abdulhakíma Ámira. Od října 1959 do září 1960 z pověření Násira řídil syrské záležitosti s neomezenými pravomocemi, byl nadřazen syrské vládě¹³⁵. Neúspěšně se pokoušel zapojit do chodu státu bývalé politiky. Vzhledem k neúspěchu těchto snah se Násir v reakci na to rozhodl prohloubit integraci UAR s Egyptem.

V roce 1961 se projevovaly stále větší rozpory mezi Ámirem a i jeho místními spojenci v čele se nejspolehlivějším „Násirovcem“ šéfem vojenské rozvědky Sarrádžem. Násir v propuknuvších sporech podpořil Ámira, což vyústilo ve ztrátu podpory jeho hnutí v Sýrii. Politika integrace a utahování ekonomických vazeb, spolu s nacionalizačními dekrety¹³⁶ z července 1961, mu odcizila do té doby nakloněnou syrskou buržoazii. Skupina důstojníků připravila převrat na 28. září 1961, skládala se ze dvou složek: první z nich byli pravicoví důstojníci, spojení s buržoazií, vedení Haidarem Kuzbarím a Faisalem Husajním. Druhá skupina, vedená Abdalkarím Nahlawím, byla motivována osobními ambicemi a nespokojeností, zároveň ale část z nich doufala v možnost zachování systému¹³⁶.

Pravděpodobně nejdalekosáhlejší a okamžitý dopad, jež předznamenal neúspěch Unie v syrské politice, bylo znovuotevření debaty o syrské národní identitě. Syrské veřejné mínění a politika se posunula k přesvědčení o syrské odlišnosti a nevýhodnosti Unie. Došlo tak k pozoruhodnému dilematu, protože nikdo se zároveň neodvážil Unii ukončit. Tyto ambivalence posílilo Násirovo odmítnutí garantovat uznání legitimacy syrského nezávislého režimu a také to, že kariéra množství syrských politiků, důstojníků a úředníků byla závislá na Unii s Egyptem. Období UAR na jedné straně vedlo k posílení pocitu syrské národní jednoty, na druhé straně to ale posílilo rozmíšky a štěpení a ještě více rozdělilo různé frakce syrského veřejného života.

2.2.2 Vlása národní jednoty, Baath a modernizace

Z dlouhodobých reforem došlo k opatřením socialistického charakteru, mezi něž patřil zákon o pozemkové reformě ze září 1958 a nacionalizační dekrety z července 1961. Pozemková reforma z roku 1958 se podle Násira měla vztahovat i na Sýrii¹³⁷. Zároveň proběhly i změny v armádě: Egypťané vyřadili důstojníky oddané Baathu, v čele s Amínem Narúfím a Ahmadem Abdulkarím, a povýšili frakci vedenou Sarrádžem a tzv. Damašskou skupinu, jíž vedl Akram Dairí. Výsledkem bylo postupné vzdalování se vedení strany Baath (Aflaq, Bitár) od Násirovy

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

politiky a strana Baath se v důsledku toho následně stala jakousi skrytou opozicí uvnitř systému UAR. Došlo k rozštěpení strany na několik skupin. Část strany podporovala vedoucí představitele v čele s Aflaqem a Bítárem a jejich politiku skryté opozice proti UAR. Část členů strany, vedená Abdalláhem Rimávím a Fuádem Rikábím, s tím ale nesouhlasila, identifikovali se více s UAR nežli se stranou Baath, na protest proti tomu ze strany vystoupili a organizovali pronásirovské akce. Na druhé straně skupina vedená Akramem Hawráním prosazovali radikálnější pojetí opozice k UAR.

Významná skupina, jíž zklamalo postavení Baathu v UAR, byli hodnostáři a nižší členové, tzv. „základny“. Mnozí z nich se obrátili proti UAR i proti veteránům strany a jejím zakladatelům, jež vinili z neutěšeného stavu a z rozpuštění strany v UAR. Svou roli sehrál neúspěch projektu UAR i necitlivé chování Násira, k němuž původní vedení vzhlíželo. Důsledkem rozčarování a zklamání byl posun k levicovějším koncepcím socialismu. Aflaq a Bitár ztratili část své popularity a jejich oslabení se projevilo na 4. Kongresu Baathu v srpnu 1960. Přijaté rezoluce ukázaly protinásirovské tendence ve straně. Kritika postihla i vůdce strany: týkala se ukvapeného nepromyšleného vstupu do Unie a rozpuštění politických stran. Rezoluce kongresu také odmítly dřívější úsilí o panarabský program¹³⁸ a na místo toho byl nově důraz postaven na socialismus a demokracii. Nové nebylo třeba usilovat o národní cíl, ale spíše usilovat o znovuzískání podpory všech vrstev obyvatelstva.

Mezitím skupina důstojníků zformovala tajnou vojenskou organizaci k přípravě spiknutí s názvem „Vojenský Výbor“. Pravděpodobně chtěli obnovit bývalé vojenské křídlo strany Baath z 50. let. Stavěli se proti vládě UAR i proti vedení strany, jež považovali za zodpovědné za současnou krizi a odmítali kruh důstojníků spojených s šedou eminencí strany Hawráním. Vojenský výbor založili tři alawité: Muhammad Umrán, Saláh Džadíd, Háfiz al – Asad. (Charakteristický rys této doby představovala právě vysoká míra zastoupení alawitů mezi důstojníky) Vojenský výbor neměl ale žádnou politickou roli¹³⁹ během Unie. Jeho existence se navíc stala určitou dobu vládě neznámá a její mocenský nástup přišel až při rozbití UAR, překvapivě rychle porazila dosavadní struktury.

¹³⁸ Na rozdíl od Egypta, kde buržoazie hrála v politice a armádě jen slabou roli, v Sýrii byla politicky významná a byla zastoupena i v armádě. Jejich vliv a zastoupení posílilo i převelení syrských důstojníků na egyptskou frontu.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

28. září 1961 došlo k převratu skupiny důstojníků a konzervativních politiků¹⁴⁰ pod vedením plukovníka Abdalkaríma Nahrawího. Následujících 18 měsíců se neslo v o něco liberálnějším duchu. Nový režim byl založen na spojenectví mezi proti-unionisticky orientovanými důstojníky syrské armády a skupinou civilních politiků. Zahraničněpoliticky se opíral o Saudskou Arábii. Násir držel nový režim pod tlakem a snažil se podrýt jeho autoritu, zároveň ale odmítl jeho legitimitu. V prosinci 1961 proběhly volby, v nichž zvítězili politici bývalé Lidové strany, kteří usedli na posty prezidenta a premiéra. Opakovala se tak situace z roku 1954. Výsledek byl pravděpodobně spíše důsledkem volebního systému a jedinečné situace, nežli skutečnou atmosférou v zemi. Voliči se obrátili k osvědčeným konzervativním vůdcům^{ss}, jimž ale pomohl i volební systém. Mluvčím parlamentu se stal bývalý Šišaklího spojenc Kuzbarí.

Noví politici zrušili reformy provedené za UAR, hlavně agrární a nacionalizační reformu, přestože už o rok později se socialismus stal znovu vůdčím principem nového hnutí¹⁴¹. Tradiční socialisté ale začali považovat kroky vlády za reakcionářské, v důsledku čehož došlo ke střetům mezi konzervativnějšími a socialističtějšími předáky. I syrští socialisté už sdíleli odpor k Násirovi, ale nemohli uznat vládní ekonomickou a sociální politiku. Armáda navíc stále zasahovala do politiky, nehodlala bránit tlakům po arabské jednotě a socialismu. Důstojníci se vnímali za strážce politiky země a zasahovali do rozhodnutí vlády. Přesto byla schopnost armády k vměšování omezená, i pro nedostatečné vůdcovství: koalice důstojníků okolo Nahrawího se rozpadla a on sám zůstal v čele malé Damašské skupiny důstojníků. Roztříštění armády mělo za následek omezení možnosti¹⁴² tlaku a intervence na vládu.

28. března 1962 proběhl pod vedením Nahrawího nový převrat s cílem zastavit politiku vlády a zabránit jakémukoli ohrožení moci armády. Nahrawí a důstojníci kolem něj usilovali o obnovení tradičního postavení armády jak skutečného strůjce moci, nejen jako vykonavatele, a o dosazení poslušnější civilní vlády umožňující smíření s Násirem. Na převrat zareagovaly jiné 2 skupiny: „pronásirovští“ Baathisté a armádní nejvyšší velení, jež vedl Abdulkarím Zahr - ad Dín. Zahr ad-Dínova skupina byla spojenectvím Vojenského Výboru, části Baathu, Násiristů a dalších frakcí. Vojenský Výbor, orientovaný mírně unionisticky, spolupracoval s unionistickými Násiristy, protože sám nebyl dostatečně silný pro prosazení svých zájmů, především opětovné jmenování jeho dříve propuštěných důstojníků¹⁴³. Nahrawího převrat musel okamžitě čelit vzpouře unionistů v Homsu. Nahrawí byl oslaben vlnou reakcí Zahr ad-Dína, jenž mu neposkytl

^{ss} Jednalo se především o politiky z řad tradiční Lidové strany: Názima Qudsího a Maarufa Dawálibího.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

žádnou pomoc, i když odmítal kroky vlády, neboť chtěl moc uchovat pro svou skupinu. Výsledkem celé situace byl mocenský pat, jenž ohrožoval stabilitu v zemi. Strana Baath byla názorově rozpolcená mezi obě skupiny: unionisty i jejich odpůrce. Došlo proto k rozhodnutí svolat kongres důstojníků do Homsu, který by přijal další opatření.

Kongres v Homsu a jeho důsledky

Na kongresu v Homsu se projevilo, jak vysoký vliv a jaké důsledky měla existence Unie na syrskou armádu: Armáda byla nejednotná a její rozhodnost a akceschopnost byla oslabená. Unionisté byli nadále velmi vlivní, ale i odpůrci sjednocení měli zároveň výraznou podporu ve společnosti. Byla tudíž přijata především oboustranně orientovaná rozhodnutí: Nahlawí a jeho skupina byli vypovězeni do exilu, v důsledku narůstajícího odporu v armádě proti němu a jeho vedení. Svou roli zřejmě sehrála i místní rivalita mezi jednotlivými důstojníky. Homský kongres dále rozhodl o obnovení civilní vlády. V otázce sjednocení s Egyptem se většina rozhodla pro skrytě odmítavou rezoluci, vyzývající k „sjednocení s osvobozenými arabskými státy“ – nešlo tedy specificky o spojení pouze s Egyptem. Čtvrtý bod rezoluce se věnoval otázce důstojníků propuštěných v září 1961, nedošlo ale k žádnému rozhodnutí, věc byla předána vybrané Komisi důstojníků k dalšímu posouzení.

Rozhodnutí Kongresu představovala obrovské zklamání pro unionisticky orientované důstojníky. Uvažovali o tom, že využijí Nahlawího převratu jako příležitosti k svržení režimu. Unionisté se 2. dubna pokusili o převrat v Homsu a Aleppu. Přebat byl od počátku odsouzen k neúspěchu, protože většina armády považovala rozhodnutí Kongresu za konečná a důstojníci Baathu se již unionistům odcizili. Armáda dosadila za prezidenta zpět civilního politika Názima Qudsího¹⁴⁴ z Lidové strany, premiérem se stal umírněný unionista Bašír al – Azma, blízký Baathu.

Přes snahu nového premiéra se vztahy s Egyptem dále zhoršovaly a vedly ke stížnosti Arabské lize, která ale pro významný vliv Egypta kauzu odmítla. V Sýrii se Azma pokoušel o reformy (agrární a průmyslové), v září byl ale okolnostmi nucen rezignovat. Nahradil ho Chálid Al – Azm, jenž, přestože vedl širokou koalici, nedokázal se vypořádat se skrytými problémy režimu¹⁴⁵.

Přeměna Baathu

Baath potřeboval najít východisko ze složité vnitropolitické situace následující po ukončení UAR. Konec Unie vyvolal odpor a nesouhlas unionistů. Naproti tomu nový Separatistický režim se opíral o podporu mnoha složek armády a činitelů Baathu. Baath se v důsledku nacházel ve schizofrenní situaci: nemohl si dovolit postavit se proti unii, protože by to odporovalo jeho vlastní ideologii panarabismu a poškodilo by to jeho vztahy s ostatními arabskými zeměmi. Zároveň ale nemohl Násirovi dovolit navrátit jeho dřívější moc, neboť by to obnovilo dřívější závislost a podřízenost vůči Egyptu. Obě extrémní skupiny se rozdělily na oba krajní póly: radikální Násiristy (Abdalláh Rimáwí a Fuád Rikábí) a radikální Separatisty (Hawrání).

Probíhající události a dění v arabském světě posilovaly postavení Násiristů: důsledkem byl nově vytvořený politický program, tzv. oběžníky Nejvyššího vedení, vydané koncem roku 1961 a na počátku roku 1962. Strana se v nich obrátila k násirismu pod Aflaqovým ideologickým vedením. Aflaq zde otočil s cílem udržet moc a své postavení a kritizoval chybu režimu UAR, který dříve jako jeden z hlavních ideologů Baathu podporoval, zároveň ale vyzval k návratu k Unii¹⁴⁶. Aflaq se střetl s mnoha členy strany: ukázalo se, že pokud nedojde ke změnám mezi členy, jeho plány nemohou být uskutečněny. Rozhodl se proto na květen 1962 svolat stranický Národní kongres do Homsu. Aflaq zmanipuloval jednání výběrem delegátů na Kongres. Většina byla vybrána z irácké větve strany místo libanonské, která byla v opozici proti němu. S podporou irácké větve Baath vedené Salih as-Saadím pak Kongres podpořil Aflaqovu politiku. Umožnil mu rozvinout jeho postoj v neutrální slib návratu ke spolupráci s Egyptem, ale za jiných podmínek než dosud. Rozhodující faktor irácké podpory byla nejednoznačnost a mlhavost Aflaqa a jeho politiky. Nové uspořádání neodmítalo plně ani cíle protinásiristů a jejich kroků, mezi něž patřil i sám Saadí.

Nejdůležitější rozhodnutí Kongresu byla rezoluce o vytvoření nového základu strany a vyloučení všech odpůrců Unie. Byl vytvořen výbor dohlížející na provedení „čistek“. Na to zareagovalo Hawráního hnutí, roztržštěné do mnoha frakcí nazývaných Regionalisté¹⁴⁷, a rozhodlo se svolat vlastní „Regionální“ Kongres Strany. V létě 1962 byl Baath strana rozdělena mezi přívržence Aflaqa, Hawráního a skupinu marxistických intelektuálů Baathu. Mezi hlavní vůdce intelektuální frakce patřili Abdalkarím Zuhur, Džamal Atásí a Jasín Háfiz. Usilovali o výrazně revolučnější a marxističtější pojetí socialismu než Aflaqovo pojetí a odmítali jeho představu jedinečnosti

¹⁴⁷ Regionalisté neboli syrští proti-unionističtí Separatisté se arabsky nazývali Qutrijjún a v některých i nearabských pramenech jsou zmiňováni pod tímto pojmem.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

arabského socialismu, stejně jako unionistickou politiku¹⁴⁷: Přestože ale „intelektuální marxisté“ spolu s Qutrijjún sdíleli odpor k Aflaqově unionistické politice, odmítali na rozdíl od Hawráního opuštění unionistické myšlenky jako celku a spolupráci s „buržoazií“. Aflaq se nicméně mohl udržet u moci dlouho, neboť byl v čele politického vedení a ostatní politici strany byli neznámí. Navíc se opíral o iráckou větev Saadího, což se projevilo při iráckém převratu 8. února 1963.

Vojenský výbor a převrat z 8. března 1963

Na irácký převrat navázal stejný pokus v Sýrii o měsíc později. Do dnešní doby jsou podrobnosti přípravy a historie syrského převratu z 8. března 1963 neznámé. Je ale jisté, že se do něj zapojili unionisticky orientovaní důstojníci sympatizující s předchozím unionistickým převratem z 1962. Rozhodující faktor posilující jeho stoupence byl právě úspěch iráckých unionistů. Vojenskou část syrského převratu zajistili nezávislí i násirističtí důstojníci, většinou se ale nejednalo o členy Baathu, kteří byli naopak významně zastoupeni ve Vojenském Výboru. Tato skutečnost upevnila moc výboru a zajistila jeho legitimitu. Separatistický režim byl natolik demoralizovaný, přestože si byl příprav spiknutí vědom, nezajistil si podporu ani zbývajících důstojníků. Nechal je bez boje přejít ke spiklencům. Počátkem března spiklenci jednali. Během několika hodin vláda padla.

Je důležité zdůraznit, že na převrat neměl rozhodující vliv Baath, ale většinu ovládali nezávislí důstojníci Vojenského Výboru^{uu} a násiristé, přestože považováni za spojence spiklenců, se přímo převratu neúčastnili. Nový režim si nebyl jistý egyptskou reakcí¹⁴⁸, proto se zpočátku utvořil jako unionistický a zastupoval tři nejmocnější složky armády a politiky. Byla utvořena tzv. Národní Rada Revolučního Velení^{vv}, v níž byli zastoupeni členové Vojenského Výboru spojení s Baathem (Muhammad Umrán, Abdulkarím Džundí, Saláh Džadíd, Háfiz al – Asad) a další. Druhou skupinu představovali vlivní Nezávislí důstojníci (gen. Zijád al – Harírí, Luaj al – Atásí) a jednoznační násiristé (gen. Muhammad as–Súfí). Po složitých jednáních byla vláda rozšířena o deset civilních členů, polovina z toho z Baathu, premiérem se stal Saláhaddín Bitár. Většinu míst držel Baath a nezávislí důstojníci, ministrem obrany se ale stal násirista gen.Súfí. Násiristé neměli výraznou politickou moc, drželi ale některé významné vojenské funkce a mohli se opřít o vysokou podporu veřejnosti. Unionistický převrat v Iráku podnítil veřejné mínění ve prospěch unionismu a vládu vedoucí baathisté i Nezávislí podezřivali unionisty z příprav nového převratu.

^{uu} Umrán, Džadíd, Háfiz al – Asad

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Vládní koalice nebyla automatická, baathisté čelili stejnému dilematu jako před pěti lety: Jak přistupovat k unionismu. Na jedné straně potřebovali dosáhnout dohody s Násirem, zároveň se ale nechtěli vrátit k dřívější moci Unie. Probíhaly demonstrace za nové sjednocení, v Baathu pak sílil pro-násirovský tábor. Nepokoje byly podněcované z Egypta. Násir doufal jak ve vítězství pro-egyptských frakcí v Baathu, i by dosáhl oslabení Baathu jako takového. Baath dospěl k rozhodnutí začít s Násirem jednat na obnovení spolupráce. Syrská delegace, známá jako Tripartita odjela do Káhiry.

Syrsko – egyptská vyjednávání na jaře 1963

V Káhiře proběhlo syrských a egyptských vyjednávačů od 14. března do 17. dubna 1963. Jako rozhodující téma jednání se ukázalo, že klíčový není projekt Unie sám o sobě, ale spíš egyptská podpora syrské vládě v jejím úsilí o její udržení moci. Násir si byl vědom slabosti a obtíží syrského Baathu a chtěl toho využít. Už v počátečních jednáních byli zástupci Baathu poníženi a pochopili, že Násir nemá nejmenší důvěru v Baath ani zájem na zachování jakéhokoli režimu vycházejícího z Baathu. Aflaq s Bitárem se po jednání přiblížily pozicím Vojenského Výboru. Baath byl odhodlaný nedopustit ohrožení mocenské kontroly nad vládou: dokonce odmítl povolit vstup do Sýrie dříve vypovězeným násiristům. Výsledek káhirských jednání se přitom měl přímo odvíjet podle dohody o návratu násiristů do země, potažmo k moci.

Po prvních neúspěšných jednáních o rozdělení moci zahájil Baath a jeho spojenci mediální ofenzívu. Káhira reagovala masivní propagandistickou kampaní, jež vyvolala obrovské pro-násirovské demonstrace v Damašku. Vyvrcholením byla rezignace násiristických ministrů syrské vlády¹⁴⁹. Irácký Baath mezitím podpořil Sýrii. Sýrie si byla nicméně vědoma nebezpečí plynoucího ze selhání jednání a střetu s Násirem (demonstrace). Baath nakonec s cílem zachovat svůj režim 17. dubna přistoupil na výrazné ústupky: utvoření „unionistické“ fronty v čele s Politickým výborem, který by koordinoval syrskou politiku. Baath chtěl prosadit Unii za rovných podmínek, zatímco Egypt usiloval o zlomení politické moci Baathu. Baathu se podařilo dosáhnout delšího přechodného období k Unii. Na konci dubna ale došlo k zlomovému a definitivnímu obratu: jednání zkrachovala, protože se syrské vedení, především Vojenský Výbor, rozhodlo vypovědět násiristy z armády. (Následně rezignovali násirističtí ministři). Tímto bylo dosaženo zabezpečení vlády Baathu a Výboru nad armádou.

¹⁴⁹ National Council for the Revolutionary Command (NCRC)

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Vláda, složená z Baathu a Nezávislých důstojníků, se jistou dobu snažil udržet iluzi jednoty a zachování Unie včetně vyhlášení nové vlajky, uvěznění „Regionalistů“ a znárodnování. Na druhé straně okamžitě po zveřejnění rezignace násiristických ministrů vypukly po celé Sýrii nové nepokoje a demonstrace. Byly potlačeny jen s krajními obtížemi, zároveň jejich potlačení znamenalo definitivní konec plánů Unie.

Pozice Baathu v armádou byla posílena v létě 1963 odvoláním nezávislého důstojníka, náčelníka generálního štábu Harírího. Existovalo jisté napětí a boj o moc mezi ním a Vojenským Výborem a po pádu násiristů už ztratil význam. Harírí se ještě pokusil o vzpouru, neměl ale dostatečnou podporu, aby Vojenský Výbor ohrozil. Spolu s jeho pádem byla vydána nová Agrární reforma „socialistického“ stříhu, omezující velké vlastníky půdy a latifundisty. V červenci potom vznikla tzv. Národní garda, polovojenská organizace Baathu, určená jako obrana proti násiristům pro případ jejich aktivit proti režimu. Násiristé z organizace Hnutí arabského nacionalismu pod vedením plk. Alwána se 18. července ještě pokusili o převrat¹⁵⁰. To ale Baath předvídal a úspěšně jej potlačil. Většina účastníků převratu byla okamžitě popravena. Egypt zareagoval novou mediální propagandou a obviňováním Baathu z hereze a sekularismu. Baath na narůstající egyptské nepřátelství zareagoval bližší spoluprací s Irákem. Důsledkem syrských vnitřních zmatků došlo k rozhodnutí svolat kongres, který by určil další směřování Sýrie. Tento kongres položil pozdější základy, padlo dosavadní vedení země a Sýrie se pomalu vydala na cestu k uchopení moci rodinou Asadů.

2.3. Shrnutí

Sýrie byla do konce první světové války území pod nadvládou Osmanské říše, formálně osmanskou provincií. Syrské elity měly ztíženou situaci, oproti Turecku i Íránu, v provádění jakýchkoli reforem. Reformy v Sýrii podle mého názoru nedosáhly takového rozsahu a kvalit jako v případě Turecka a Íránu. Příčiny je podle mě možné rozdělit na politické, sociální, historické a další důvody: Jednou byla osmanská nadvláda. Přestože proběhly reformy po celé Osmanské říši a osmanská vláda mohla vést k hlubšímu přijetí reforem, k tomu ale nedošlo.

Sýrie totiž nemohla vytvořit stejné společenské podmínky, jež měl k dispozici Mustafa Kemal a v menší míře i Rezá Šáh, kromě toho byla vzdálená od centra reforem. Osmanská moc úspěšně využívala tradiční syrské klanové a regionální struktury, kdy pomocí rozbrojů upevňovala

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

zároveň svou vlastní moc. Na osmanskou nadvládu navázala francouzská koloniální přítomnost spojená s uplatňováním francouzských zákonů. Francouzský vliv měl také za následek využívání klanů a prosazování jednotlivých politických, etnických a náboženských skupin a štěpení. Existence klanových a rodinných struktur znemožňovala prosazení takových reforem, jakých bylo dosaženo úspěšně v případě Turecka a částečně i Íránu.

Vůdcové strany Baath, kteří zemi dlouho řídili, neměli žádné dlouhodobé a především konkrétní plány reforem. Na rozdíl od Kemala či Rezy jednali tito vůdcové ad hoc. K dosažení jakýchkoli reforem nepomohl ani neustálý boj o moc mezi různými frakcemi, především násiristy a Separatisty. Ve společnosti nepanoval téměř žádný konsensus ohledně cílů nebo směřování společnosti. Syrská společnost byla kromě toho značně sociálně, nábožensky a politicky rozdělená a třídně polarizovaná, v mnohem větší míře než turecká či perská. Oproti Turecku či Íránu a jejich specifických modelů „autoritativní demokracie“ syrská politická scéna nezažila jednoho suveréna schopného uchopit moc a opírajícího se o zásadní a rozsáhlou podporu. Situace v Sýrii byla charakteristická spirálou intrik. Žádný z představitelů neměl pro dokončení reforem dostatek času, což vedlo k nedokončení a polovičatosti reforem, a navíc neměl potřebné charisma. Vedle toho důležitou roli v syrské politice hrály vojenské převraty, čímž se odlišoval od situace v Turecku a Íránu. Parlamentní režim neměl dostatek času pro stabilní vývoj běžný ve vyspělých demokraciích.

Rozdíly v postavení armády a v osobnostech jejich představitelů

Důležitou roli pro aktivizaci armády v Sýrii sehrála válka s Izraelem. Porážka působila na syrské veřejné mínění jako katalyzátor a uspíšila možnost převratu. To bylo ulehčeno i nízkou mírou vyspělosti syrského parlamentního režimu, který zklamal velikou část veřejnosti. V důsledku se začalo volat po silném vůdci, který by vedl zemi. Husní Zaím byl první v řadě vojenských vůdců Sýrie. Byl smíšeného (syrsko-kurdského) původu, pocházel z města Aleppo. Zkušenosti získal v osmanské a po válce ve francouzské armádě. Politicky byl protibritsky zaměřený. Přestože považují Zaíma za nejnadějnějšího ze syrských raných vojenských vůdců, neuvědomoval si přesně situaci země: projevila se u něj megalomanie. Rozhodl se osobně určovat veškerou politiku země. Na druhé straně ale jako první vůdce přišel s plánem dlouhodobých sociálních reforem: zrušil působení waqfů a zavedl první práva žen. Kromě toho se jako jediný z vůdců inspiroval vzorem Mustafy Kemala, hlavně sekularizačními cíli. Mohl dosáhnout úspěchu nebýt

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

jeho zahraniční politiky: zvláštní vztahy s Francií pobouřily Irák a Jordánsko, posílení vztahů s Tureckem pobouřilo veřejné mínění kvůli sporu o město Alexandretta a novým smlouvám s americkými společnostmi v ekonomice. Stal se neoblíbeným i pro zatčení Antuna Saady, ideologického vůdce syrské pravice. Přijal ho jako váženého hosta, poté ho ale okamžitě předal jeho nepřátelům. Syrské společnost kladla důraz na pohostinnost, pokládala to jednotně za zradu.

Zaímův nástupce Hinnáwí pocházel z kurdsko-arabské rodiny. Též získal zkušenosti v osmanské armádě. Na rozdíl od Zaíma se ale orientoval na spolupráci s USA. Jeho hlavním „přínosem“ pro syrský politický systém bylo vytvoření institutu Nejvyšší Válečné Rady¹⁵¹. Hinnáwí jako první přišel s myšlenkou, aby důstojnický výbor určoval zákonodárnou, výkonnou i soudní moc v zemi. Tak daleko přitom Zaím nezašel. Na druhé straně ovšem Hinnáwí zrušil nebo ignoroval téměř všechny reformy svého předchůdce.

Adíb Šišaklí byl po Zaímovi ze syrských důstojníků zřejmě druhý nejreformnější představitel. Pocházel z města Hamá^{ww}. Důležitou roli v jeho politice sehrálo i jeho blízké přátelství s Akramem Hawráním, který ho názorově výrazně ovlivnil. Přes jeho autoritářství a vládu armády, provedl i mnoho sociálních či ekonomických reforem: snažil se modernizovat zemědělství a daňový systém. Podporu mu oslabovala jeho prozápadní orientace.

Nástup Baathu do politiky byl usnadněn nástupem mnoha členů a sympatizantů do armády. V Sýrii se objevil nový fenomén: stranicky aktivní důstojník – ne jako jedinci, ale jako členové politických stran¹⁵². Politizace armády byla zřetelným průvodním jevem politizace země.

Oproti Turecku a Íránu vůdcové v čele státu se nemohli opírat ani o aureolu válečného hrdiny a vůdce za nezávislost (Mustafa Kemal) či zachránce před chaosem a bolševiky (Rezá Pahlaví). Kemal i Rezá se vypracovali s relativní konsensuální podporou „demokratických“ politiků, jejich aktivity byly zpočátku plně podporovány parlamenty. Oproti jasně vypracované koncepci Kemala, který se opíral o evropské ideové zdroje a vzory, a od něhož je posléze převzal i Rezá, Sýrie neměla Sýrie vzory reforem. Naopak vzhledem ke svému vymezení proti Osmanské říši, Persii (Íránu) i (koloniální) Francii, nemohla Sýrie uplatnit žádné z dosavadních modernizačních pokusů v těchto zemích. Tradičně se inspirovala především okolními arabskými zeměmi, které ale žádné modernizační pokusy nevyvíjely.

^{ww} Město Hamá bylo dějištěm několika významných událostí syrské historie a rodištěm syrských politiků: Pocházeli odtud i někteří z vůdčích důstojníků převratů strany Baath. Sehrálo roli i v historii Sýrie 2. poloviny 20. století.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Jedna z možných hypotéz rozdílu mezi vývojem v Turecku a v arabských zemích (včetně Sýrie) spočívá v tom, že na rozdíl od tureckých společností se arabská syrská společnost nedokázala oprostit od tradičních vazeb a klanů tudíž nemohla ani zahájit modernizaci spočívající v přijetí procedur a charakteristik moderní společnosti. Oproti tomu turecké společnosti se byly nuceny po stovky let přizpůsobovat a vzhledem k migraci se dokázaly přesouvat po Asii i Evropě. Kromě toho politické vedení jednoho autoritativního charismatického vůdce s patřičnou vizí umožňovalo efektivnější správu země a hlubší modernizaci nežli spory mezi mnoha kmenovými vůdci a náčelníky.

Sýrie měla s Tureckem a Íránem některé shodné rysy: Jednalo se sekularistický režim, který neumožňoval spojování politiky a náboženství. Nacionalismus zde hrál také stejně významnou roli: syrská společnost se vymezovala proti bývalým koloniálním mocnostem a jejich politice a také usilovala o vlastní národní identifikaci. Na rozdíl od tureckých a íránských reformistů, kteří se obraceli k západnímu modernismu a zároveň k předislámským tradicím svých zemí, ale Sýrie usilovala o obrat k ostatním arabským zemím. V Sýrii se ale reformy netýkaly tolik politického uspořádání, ale spíše sociálního fungování společnosti: důraz byl položen ne na instituce, ale na „sociální spravedlnost“ a regionální reformy (ulehčení dělníků v zemědělství, oslabení postavení statkářů). Naproti tomu v Turecku šlo více o institucionální změny. Ekonomicky byla podobná Turecku i Íránu v důrazu na etatismus a roli státu. Na rozdíl od nich ale etatismus nevedl k úspěšné hospodářské politice.

Rozdíl oproti situaci v Turecku nebo Íránu představovalo i sjednocení s Egyptem. Reformy a politika byly prováděny v součinnosti, nebo přímo na nátlak, jiného státu. Zároveň Egypt mohl ovlivňovat i personální politiku Sýrie, ovlivňovat nebo přímo formovat veřejné mínění, i určovat státní ideologii. Od poloviny Sjednocení se to projevilo a vyústilo ve vážnou nespokojenost a syrský odchod z Unie. Svou roli ve zmatcích a neuspokojivosti procesu reformy sehrály i prudké proměny režimu po druhé světové válce až do počátku 60. let. Významnou roli na nestabilitě systému ale sehrál i prezident Násir, jehož politika na jednu stranu propagandisticky slavila úspěch a zajistila mu podporu „ulice“, na druhou stranu ale významně přispěla k hroucení syrských veřejných institucí. Klíčovou roli pro selhání projektu ale sehrála i hluboká propast mezi různými politickými frakcemi ve společnosti, dokonce i uvnitř jedné strany, čímž se situace Sýrie také velmi lišila od situace Turecka i Íránu.

3. Írán

3.1.1. 19. Století

Vývoj Íránu se odlišoval od situace v Osmanské říši: Írán byl už od 16. století na Osmanské říši, s níž dlouho válčil, nezávislý. Měl vlastní stát s vlastní zahraniční politikou a organizací. Írán se dlouhodobě střetával spíše s carským Ruskem, v letech 1804-28 spolu obě země s přestávkami vedly válku. Írán byl spravován od 18. století dynastií Afšárovců vládnoucích z íránského města Mašhad v oblasti Chorásánu a z afghánského města Kandaháru.

Qadžárovcí zničili Afšárovice a ovládli perský trůn koncem 18. století. Perský politický systém této doby vycházel ze středověkých tradic, běžné byly násilné převraty rodů či kmenů. Panovník, šáhenšáh, byl neomezený vládce. Určoval zákony, měl vrcholnou soudní pravomoc. Rozhodující moc měli kromě panovníka i hodnostáři a ministři, ale také představitel šíitského duchovenstva, které již v tehdejší době hrálo významnou roli ve společensko-politickém životě. Za vlády dynastie Qadžárovců také došlo k důležitému posunu ve vztahu mezi státem a duchovními. Středověká dynastie Sáfíjovců vystupovala nejen jako světská moc („stín Boží na zemi“), ale i jako „představitel skrytého imáma“^{xx}, duchovní autorita. Oproti tomu Qadžárovcí si nárokovali pouze světskou autoritu, a duchovní přenechávali šíitskému duchovenstvu. To duchovenstvu umožňovalo získat a uplatňovat značný politický vliv na dvoře¹⁵³. Šáh vlastnil část půdy, zároveň spravoval státní pozemky.

Za počátek modernizačního procesu v Íránu se obecně považuje začátek 19. století. Po válkách s carským Ruskem byl Írán ovlivněn příchodem nových myšlenek, především od evropských diplomatů, obchodníků a vojenských poradců. Určitou roli sehrál i návrat vzdělaných studentů, kteří studovali v Evropě, zvláště ve Francii a také překlady evropské literatury a politických spisů¹⁵⁴. Zároveň byl Írán bojištěm mezi velmocemi, hlavně Británií a Ruskem.

V roce 1848 nastoupil na perský trůn šáh Násir – ad – Dín^{yy}. Jeho vláda měla kladné i spornější stránky. Problematické bylo zadlužování a rostoucí závislost na cizích mocnostech. Velmoci získávaly koncese na průmyslovou a obchodní činnost a postupně přebíraly ekonomický život v zemi. To bylo často interpretováno náboženskými představiteli jako rozprodávání země a

^{xx} Skrytý imám je duchovní a politický vůdce šíitů, který se podle legendy má mezi šíity vrátit, až nastane konec času. Zmizel a je zastupován duchovními, kteří mají jednat jeho jménem až do jeho návratu.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

aktivita v rozporu s islámem. Např. tabáková koncese z roku 1891 vedla k mohutným a veřejně úspěšným protestům, řízených duchovním Mírzu Šírázím¹⁵⁵. Šlo o počátek hnutí, které vyvrcholilo konstituční revolucí z let 1905-1911.

Mezi kladné stránky Násir - ad - Dínovy vlády patřily první modernizační reformy, které zavedl jeho hlavní ministr Mírzá Táqí Chán. Ten se soustředil především na modernizaci armády – zavedl branný systém odvodů, bylo otevřeno moderní vojenské učiliště a byl zřízen moderní policejní sbor. Reformy se ale projeví i v ekonomice: Došlo k modernizaci hospodářství cestou omezení státních výdajů. Reformy snižovaly hodnotářům platy, členům rozvětvené královské vládnoucí rodiny byla odňata část nedědičné půdy, kterou měli po dobu života dočasně v držení. Tyto reformy se ale setkaly s velmi silným odporem šlechty. V listopadu 1851 donutila šáha k změně politiky, prosadila odvolání reform i prvního ministra. Tímto neúspěšně skončil první reformní pokus v Íránu. Nový hlavní ministr Mírzá Áqá Chán byl již protireformně orientovaný a dal většinu reform zrušit¹⁵⁶. Došlo tak k zastavení reform na dobu tří desetiletí.

Konstituční hnutí bylo vytvořeno v 80. letech 19. století. Spojilo v sobě širokou škálu různých názorových a politických proudů: obchodníky a duchovní, muslimské reformistické intelektuály, sekulární liberály a nacionalisty. Jediný společný cíl spočíval v omezení despotismu šáha skrze ústavu, volený zákonodárny sbor a nezávislé soudnictví. Mnoho z přívrženců hnutí ale nesouhlasilo s nahrazením despotie demokratickým systémem. To by totiž implikovalo šíření sekulární moci na úkor náboženské¹⁵⁷. Důležitou roli hrál i vztah mezi reformisty a ulamá, který se v různých dobách lišil. Přestože obecně nebyl příliš vřelý, obě strany se společně spojili v boji proti zahraničním koncesím. Jedním z důležitých tvůrců tohoto spojenectví se stal islámský reformista Džamal ad – Dín al – Afghání¹⁵⁸, který jako první inicioval navázání spolupráce a řídil některé aktivity z exilu z Londýna.

Počátky nespokojenosti leží v iránské politice druhé poloviny 19. a počátku 20. století. Íránská společnost prošla na počátku 20. století zásadní společenskou transformací. Dosavadní politické i společenské instituce neplnily svou roli a nedokázaly udržet chod země a respekt obyvatelstva. Přestože tradiční šáhova vláda zůstávala uznávaná, v provinciích probíhalo bezvládí a chaos, docházelo k zmatkům, korupci a různým intrikám. Výsledkem probíhajících společenských

^{yy} Jména iránských představitelů a politiků jsem se rozhodl přepisovat podle arabských verzí jmen, pokud jsou mi známa. V opačném případě užívám perský tvar. Příčinou je snazší arabská výslovnost. Perský tvar užívám pouze u

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

změn bylo vytvoření modernizačních hnutí a směrů usilujících o různé cíle. Írán si od 19. století uvědomoval slabost země ve srovnání s Evropou. Přívrženci modernizace vnímali dvě rozhodující příčiny evropské superiority: existenci moderních technologií a vládu založenou na právu¹⁵⁹ – právní stát.

Společnost, roztržštěnou do mnoha skupin, nejsilněji vedlo hnutí volající po změně dosavadního společenského a politického uspořádání. Představoval to tzv. konstitucionalismus, konstituční hnutí. Usilovalo o zrušení svévolné vlády a její nahrazení konstituční „podmíněnou“ vládou, která by byla ohraničena zákony, tedy nejen vláda podle práva, ale i vláda zastupující obyvatelstvo¹⁶⁰. Přestože bývá většinou v evropském kontextu toto hnutí vnímáno pozitivně, konstitucionalismus a na něj navazující konstituční hnutí měl ale v tehdejší Íránu za následek spíše než přechod k demokratické vládě vznik chaosu¹⁶¹.

Britské a ruské společnosti stále získávaly výhodné koncese, naproti tomu perské dluhy rostly. Od roku 1896 vládl šáh Muzaffar – ad – Dín, který zemi více zadlužoval, přestože se pokoušel provést některé dílčí reformy. Nové celní předpisy znevýhodňovaly perské obchodníky. Reformy odmítali i ulamá z obav ztráty dosavadního vlivu na systém vzdělávání v zemi. Mozafar – ad – Dín propustil nepopulárního vezíra Amína Soltána a jmenoval vezírem reformistu Amína – ad- Dawlu. Došlo k celním reformám vedeným belgickými poradci, přesto pokračovalo využívání zahraničních půjček a ekonomických koncesí. Mnoho zdrojů padlo na provoz šáhova dvora. Vliv cizinců (především Britů, Rusů a Belgičanů) vedl k nepokojům a chaosu. Roku 1904 se zvýšily ceny potravin v důsledku špatné úrody, jež způsobila hladové nepokoje. Šáh dosadil za vezíra konzervativce Aina ad – Dawlu. Brzy poté začala být veřejnost s novým vezírem nespokojená. Katalyzátor vzpoury představovala rusko-japonská válka¹⁶². V důsledku války zdražily potraviny a kvůli snížení cel stát neměl dostatečné výnosy. Obchodníkům byla zvýšena cla¹⁶³, duchovním byly pozastaveny mzdy. Japonsko ve válce zvítězilo. Konstitucionalisté věřili, že příčinou bylo ústavní zřízení¹⁶⁴. Radikální reformisté využili výsledku rusko-japonské války k znásobení politických požadavků. Usilovali o dosažení liberalizačních a ústavodárných reforem. První nepokoje vypukly v Teheránu. Vyvolalo je svévolné rozhodnutí guvernéra bičovat vážené obchodníky s cukrem¹⁶⁵. Rozhodnutí mělo za cíl ukončit nedostatek cukru na trzích. Následné odsouzení arbitrární vlády v mešitách vedlo k dalším střetům a demonstracím. Šáh reagoval příslibem zahájení politických reforem: vezír Ain-

perského slova pro parlament – madžles, považují u íránského politického vývoje vhodnější užít v perském tvaru.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

ad – Dawla měl z nařízení šáha umožnit nezávislé soudní instituce¹⁶⁶. Ve skutečnosti vezír soudní dvory nezavedl a nedošlo ani k žádným výrazným politickým změnám. Vezírovo chování a následné perzekuce některých kritiků vyústily v červnu 1906 ve výbuchy nespokojenosti a demonstrace, při nichž došlo ke krveprolití. Cílem protestů už nebylo nic menšího než vytvoření konstituční monarchie a odvolání vezíra¹⁶⁷. 5. srpna 1906 Šáh souhlasil s jejich požadavky. Od tohoto okamžiku se poprvé reálně přibližuje období konstituční revoluce.

1. Ústava a nástup hnutí konstitucionalistů k moci.

V říjnu 1906 se sešel madžles a zahájil přípravy Ústavy. Podepsána byla v prosinci 1906¹⁶⁸, k vyhlášení pak došlo v lednu 1907. Nový šáh Muhammad Alí se střetl s madžlesem o rozdělení moci. Situace vyústila v šáhův převrat v červnu 1908. Šáhova armáda ostřelovala madžles, a uvěznila mnoho vůdčích konstitucionalistů¹⁶⁹. V červnu 1909 ale konstitucionalisté podporovaní z Isfahánu zaútočili na Teherán. Šáh byl donucen rezignovat a byl obnoven ústavní režim. Šáh se znovu násilně chopil trůnu s ruskou podporou v roce 1911, o rok později byl ale svržen. Hlavním důsledkem jeho aktivit bylo sociální rozdělení společnosti a nárůst oportunistů¹⁷⁰ a chaosu.

Šáh usiloval o omezení moci prvního madžlesu¹⁷¹, zatímco cílem radikálních konstitucionalistů naopak bylo rozšíření jeho moci. Hnutí bylo rozděleno mezi mnoho frakcí. Konstitucionalisté více konzervativní orientace prosazovali právoplatnou vládu, odvozenou podle islámského práva šaría, tedy nikoli plně demokratickou^{zz}. Většinový proud v konstitučním hnutí se klonil k liberálnějšímu směřování, umírněnější členové prosadili ustanovení o „vládě podmíněné zákony“ (*mašrúte*), oproti více islámsky orientovaným konstitucionalistům, kteří razili termín *mašrú'e*. Nebyl to zcela jasný koncept: klonili se víceméně k autoritativnímu režimu vycházejícímu z šariy, zároveň odmítali evropské vynálezy a objevy, např. nesouhlasili s vydáváním novin¹⁷². Islámsky orientovaní reformisté se též obávali, že nahrazení despotie demokratickou vládou nutně povede k šíření sekulární ideologie na místo islámské¹⁷³.

Přestože ústava^{aaa} z roku 1906 zlepšila vnímání systému, nedokázala¹⁷⁴ zastavit proces odcizování společnosti od státu: zajistila pouze legální a institucionální uspořádání. Kořeny pozdějších obtíží země a občanské války ležely v nerealistickém pochopení evropské ústavnosti: v Evropě existovala „svoboda od zákona“, včetně svobody od zvyků a tradic. Chápání v Íránu

^{zz} Jmenovitě Fazlolláh Núrí, in: State and Society in Irán , s. 35

^{aaa} Ústava byla poměrně sekulární, důraz byl kladen na suverenitu lidu.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

bylo naprosto odlišné: íránští konstitucionalisté nechápali¹⁷⁵ rozpor mezi zákonem (právem) a svobodou. Spojovali to v jeden pojem, vnímali to jako totožné, jako svobodu od arbitrární vlády. Spor vedli hlavně dva nejmocnější duchovní: Mírzá Husajn Na'íní, prosazující ústavu v její tehdejší podobě, a Fazlolláh Núrí, dřívější konstitucionalista, který se odklonil od reformem. Argumentoval, že myšlenky jako demokracie, svobody, parlamentní utváření legislativy a rovnost pohlaví, i muslimů s nemuslimy jsou v rozporu s islámem¹⁷⁶. Obával se nekontrolovatelnosti reformem a ohrožení monarchie i zvyků a poznal směr, jakým se bude vývoj ubírat. Další významný a vlivný duchovní, Tabátábá'í, byl naproti tomu ochoten včlenit západní koncepci do politického systému¹⁷⁷, islám v rámci liberálně demokratického systému.

Společenská a politická situace v Íránu do nástupu Rezy Šáha

Během první světové války bylo území Íránu dějištěm bojů mezi Brity, Rusy a dalšími zeměmi. V zemi existovaly frakce a panovalo bezvládní. Roku 1918 byla následně vytvořena vláda, kterou vedl íránský politik Vosuq – ad – Dawla, považovaný¹⁷⁸ za britského stoupence a podporovaný Velkou Británií. Nebyl u veřejnosti příliš oblíbený, ale mezi elitami měl poměrně vysokou míru podpory¹⁷⁹. Politici napříč spektrem se shodli na nutnosti obnovení řádu, panovaly ale rozpory na způsobu dosažení tohoto cíle¹⁸⁰. Vládě se podařilo zlepšit bezpečnostní situaci v zemi. Na konci války Írán poslal na pařížskou mírovou konferenci svého zástupce. V té době probíhala britsko-íránská důvěrná jednání o mimořádné smlouvě o spolupráci. V roce 1919 byla Smlouva s Velkou Británií podepsána. Narazila ale hned od počátku na mnoho problémů: měla jen částečnou podporu v britské vládě a byla odsouzena ostatními velmocemi^{bbb}. Kromě toho byla v Íránu považována za britské zákulisní dílo, které je v rozporu s íránskými zájmy. Vláda byla významně oslabená. Země stála na křižovatce mezi zavedením vojenské diktatury a úplným zhroucením a rozpadem. Vosuq – ad – Dawla se pokoušel situaci zachránit¹⁸¹, ale nebyl úspěšný. Bolševickým armádám se podařilo dobýt Ázerbájdžán. Vláda Vosuqa ad-Dawla následně rezignovala a zároveň byla platnost íránsko-britské smlouvy zrušena. Teherán byl ze severu ohrožován bolševiky. Kromě toho se proti vládě vzbouřila vzdělaná střední třída, nespokojená s fungováním institucí a politikou země. Tradiční i reformistické síly začaly být rozčarovány z výsledků konstituční revoluce a pokládaly celý modernizační projekt za britské spiknutí¹⁸². V důsledku toho panovaly ve společnosti značně protibritské nálady.

^{bbb} Dohodu odsoudilo Rusko, Francie, USA a íránské veřejné mínění.

3.1.2. Modernizace a reformy Šáha Rezy Pahlavího

Nástup Rézy a ovládnutí Teheránu

Situace v zemi byla nepřehledná až do února 1921. O moc v této době soupeřily hlavně tři hlavní politické proudy¹⁸³: „síly chaosu“ (místní aristokracie, bolševické síly, guvernérů provincií), stoupenci autokracie či diktatury (a později pak šáhovy arbitrární vlády), a síly prosazující konstitucionalismus, skládající se z konzervativců i demokratů. Ti poslední věřili v nutnost řádu a pořádku, ale bez svévolné vlády.

V armádě se postupně začal formovat názor, podporovaný britskými zájmy, v nutnost obnovení silné vlády¹⁸⁴. Skupina důstojníků, mezi nimiž byl i Rezá Chán, přesvědčila své velitele o nutnosti vojenského zásahu. Zpočátku nebylo dokonce jisté, že v čele jednotky bude Rezá Chán. Neměl totiž dostatečně vysokou hodnost. Šáh dokonce výslovně odmítl návrh jednoho z britských důstojníků umístit Rezu na „mocensky významnou pozici“¹⁸⁵. Pro stoupence vojenského tažení na Teherán bylo nezbytné mít legitimní zdůvodnění pro připravovanou akci. Takové zdůvodnění bylo nakonec nalezeno. Oficiálním důvodem pro vyslání jednotek do Teheránu bylo „nebezpečí bolševických sil“¹⁸⁶. 21. února 1921 Rezá v čele kozácké armády obsadil Teherán¹⁸⁷. Prvním jeho krokem bylo zajištění centralizace a funkční vlády země, zničením všech bojůvek a frakcí v celé zemi^{ccc}. V dubnu se pak stal ministrem války¹⁸⁸ v této vládě. Od této chvíle mu byla trvale podřízena celá armáda, ji považoval za svou hlavní prioritu. První kroky v pozici ministra směřovaly k modernizaci a zefektivnění armády a reorganizaci vojenského školství. Přes veliká očekávání vojenské reformy nezlepšily výkon armády: výcvik, výzbroj a kvalita zůstávaly nedostatečné, ačkoliv výdaje na armádu znamenaly pro stát vysoké náklady. Přestože mnohé výdaje nebyly efektivní a opodstatněné, Rezá odmítl přesunout financování armády pod ministerstvo financí.¹⁸⁹

V letech 1921 až 1926 Rezá Chán disponoval největší mírou politické legitimacy a podpory za celou svou kariéru, i když se jeho režim postupně posunul k diktatuře v rámci široce ústavního rámce¹⁹⁰. Oproti tomu období let 1926-31 se považuje za čas rostoucí, sílící, diktatury a vysoké míry autokracie. Období v letech 1931 až 1941 pak již přechází v plně arbitrární režim podobný

^{ccc} Jednalo se především o bolševiky a iránské hnutí džangalí v oblasti Gílán, které zpočátku bojovalo proti cizím armádám a podporovalo pokračování konstituční revoluce. Časem se ale stalo loutkovým spojencem bolševiků.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

diktatuře a Rezá ztrácí podporu všech společenských skupin: vyšších i moderních a nižších a konzervativnějších částí společnosti¹⁹¹.

Přestože došlo k ukončení nepokojů v některých provinciích ještě před příchodem pozdějšího šáha Rezy a některá menší povstání následujících let byla spíše důsledkem jeho arbitrárnosti, je Rezovi obecně připisována stabilizace země. Dokonce i někteří jeho kritici z různých politických skupin, jako byli Sulejmán Mírzá, Taqízáde nebo Mosaddeq (viz níže), se shodli, že obnovil jednotu a bezpečí země: Někteří z nich odmítali myšlenku vybrat ho za premiéra, jiní s tím však, vzhledem k jeho zásluhám, souhlasili¹⁹². Jedním z nejbližších spolupracovníků okolo šáha se stal novinář Sajjid Zijá Tabátábá'í. Měl významné zásluhy na pochodu na Teherán v únoru 1921¹⁹³ a stal se na krátkou dobu premiérem. Vyhlásil první modernizační program: spočívající především v administrativních, finančních^{ddd} a obchodních reformách¹⁹⁴. Hlavním úkolem provizorní vlády bylo právě obnovení kontroly nad celým územím země a zajištění provinčních příjmů¹⁹⁵.

Rezá Chán Premiérem Íránu. Rozdělení politické scény. Rezovy blízké skupiny.

V květnu 1921 dochází k čtvrtým volbám do madžlesu. Existovalo mnoho různých frakcí. Nejsilnější skupinou byli liberálové (Mušír – ad – Dawla, Mu'tamin – al – Mulk). Další byli socialisté Sulejmán Mírzá^{eee}. Společným cílem liberálů, nezávislých a reformních byla modernizace země, nezávislost od cizího vměšování a posílení moci státu, ale v rámci konstitučních práv, bez diktatury či arbitrární vlády¹⁹⁶. Rezá v tomto období získal podporu pro svůj program. Během dvou let (červen 1921 až listopad 1923) se v důsledku nestability a nedostatku lepších osobností na íránské politické scéně Rezá stává premiérem, ministrem války a náčelníkem armády. Tradiční politické elity do té doby bojovaly mezi sebou a obviňovaly se ze spojenectví s cizími mocnostmi. Jeho postupný mocenský nástup ignorovaly. Ve frakcích modernistů a nacionalistů oproti tomu rostlo společné přesvědčení, že dosavadní politici nejsou schopni zlepšit situaci země¹⁹⁷. V madžlesu vznikla Rezovi blízká strana Obrození, mezi jejími členy byli mladí reformisté, např. Sajjid Tadadžún nebo Alí Akbar Davar. Tato strana se už tehdy klonila k etatismu, silné armádě a moderní státní správě, industrializaci a oddělení náboženství od státu¹⁹⁸.

Kampaň za změnu režimu: První pokusy o reformy.

^{ddd} Vláda získávala už tehdy mnoho peněz z těžby ropy zahraničními společnostmi.

^{eee} Socialistický program byl založen především na myšlence na rovnostářství a ponechání výrobních prostředků v íránské držbě.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Rozhodujícím protivníkem stoupců změn byla Reformistická strana vedená Sajjidem Hasanem Mudarrisem, která se opírala o konzervativní složky společnosti: hlavně obchodníky na tržištích a nižší duchovní. Usilovala o větší politickou decentralizaci a žádala vládce Ahmada Šáha, aby neodjížděl do Evropy. Obávala se totiž, že by v jeho nepřítomnosti mohla být země změněna na republiku¹⁹⁹. Mezitím Rezá sílil i vojensky a zlepšoval kvalitu svojí armády. Rezá udržoval přátelství s politiky, kteří ho vnímali jako ochránce pořádku a stability, velmi mu pomohly i zvláštní vztahy se zahraničními přidělenci, zvláště s britským ministrem Lorainem a sovětskými delegáty Rotsteinem a Šumiatským. Dokázal získat sympatie a přízeň obou velmocí.

V listopadu 1923 se Rezovi podařilo dosáhnout klíčového vítězství, když nahradil dosavadního premiéra Mušira – ad – Dawlu a nastoupil na jeho místo. Dosáhl toho vznesením obvinění^{fff} proti svému hlavnímu rivalovi, Qavamovi – as – Saltanovi. Rezá se při vzestupu spoléhal především na moderně uvažující elitu střední třídy (např. Mladoiránský klub). Rezá měl podporu části moderně uvažujících elit, jako byl Akbar Sijásí nebo Mahmud Afšar. Rozhodl se začít modernizační proces změnou politického systému. Počátkem roku 1924 zahájil intenzivní veřejnou kampaň na podporu změny politického systému na republiku²⁰⁰. Inspirovaly ho v tu dobu zahájené reformy v Turecku²⁰¹. Opíral se přitom o několik dalších politických stran, jako byli Nezávislí demokraté a Socialisté²⁰². Kampaň ale skončila neúspěšně. 22. března o návrhu jednal madžles. Rezá byl poražen, proti jeho návrhu se postavil nejen Mudarris (Reformní strana), opírající se o obchodníky a prodavače, ale také někteří liberálové. Na ulicích probíhaly demonstrace proti reformě²⁰³. Rezá navíc reagoval použitím síly proti demonstrantům, což zvýšilo napětí.

Je možné určit dvě základní příčiny selhání kampaně: jednak to bylo zapříčiněno přílišným spěchem a ukvapeností zastánců kampaně a nedostatečnou přípravou, svou roli také sehrály politické schopnosti Rezova hlavního politického oponenta a vůdce opozice Mudarrise. Ten měl výhodu ve své náboženské hodnosti mudžáhida a byl jediným vysoce postaveným duchovním v madžlesu^{ggg}. Duchovní zároveň spojovali termín Rezův republikanismus s intenzivním sekularismem²⁰⁴ a považovali to druhé za nutný důsledek prvního. Zdá se, že neúspěch kampaně Rezu definitivně utvrdil v nutnosti provedení změn.

^{fff} S odstupem času nelze říct, zda bylo obvinění vykonstruované či pravdivé, Rezovi ale umožnilo dosáhnout post premiéra.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Rezovi se objevil v cestě za plánovanými reformami závažný problém: Formální vládce země, Ahmad Šáh, který byl do této doby velice nepopulární^{hhh} a nepřátelsky naladěný proti Rezovi, zesílil díky rostoucí popularitě (v důsledku pravděpodobného tajného spojení s Mudarrisem). Po neúspěšné kampani v březnu 1924 odeslal madžlesu dokument s vyjádřením nedůvěry v Rezu Chána a požádal o ustanovení nové vlády. Šáh se opíral o podporu části armády, soustředěné hlavně okolo generála Davalla²⁰⁵. V reakci na to Rezá 7. dubna 1924 rezignoval. Důsledkem toho naopak někteří další generálové v provinciích, oddaní Rezovi, pohrozili tažením na Teherán. Mezitím většinu v madžlesu znovu získaly strany podporující Rezův návrat k moci, a umožnily mu znovu se chopit vlády. Rezá byl zároveň nucen zachovat postavení islámu, odložit své plány na změnu režimu. Změnil taktiku a rozhodl se posílit pomocí podpory duchovních. Umožnil návrat některých duchovních, vyhnaných předchozími vládami do iráckého exilu. Tito duchovní mu doporučovali vzdát se kampaně za vznik republiky, protože se obávali vzniku podobného vývoje, k jakému došlo v Turecku za Atatürka. (Kromě toho o otázce vytvoření republiky už dříve diskutovaly kmeny, panovaly ale obavy z vzniku chaosu.²⁰⁶) Přestože s jejich názorem nesouhlasil, znásobil své úsilí o jejich podporu skrz posílení projevů zbožnosti a zorganizoval několik náboženských akcí. Osobně se např. zúčastnil vzpomínkového pochodu ke Karbalá. Na oplátku ho duchovní později podpořili při jeho jmenování a umožnili mu stát se šáhem.

Rezova vláda a společenské reformy. Vývoj od roku 1925. Rezervovaný postoj konstitucionalistů.

Rezá se vrací k moci v únoru 1925 po obrovských demonstracích podpory a poté, co mu Madžlis schvaluje drtivou většinou diktátorské pravomoci²⁰⁷. K Rezově vládě se opatrně postavily některé oblíbené a respektované osobnosti konstitucionalistického hnutí v íránské politice, kteří se neodvážili přímo soupeřit s Rezou, ale také nesouhlasili s jeho projekty a obávali se možnosti vzniku případné vojenské diktatury. Jednalo se o osobnosti, jako Mušir ad – Dawla, Mosaddeq, Mustafí al-Mamalikⁱⁱⁱ. Většina^{jjj} v madžlesu^{kkk} zůstala od léta 1925 v rukou Rezy a jeho

^{egg} Madžles je arabský (perský) výraz pro zákonodárný sbor, od 19. Století, v souvislosti s průnikem modernizačních a reformních myšlenek z Osmanské říše a Evropy, plnil modernizační roli v islámských zemích.

^{hhh} Příčinou jeho nepopularity byly i jeho údajné pro-britské tendence.

ⁱⁱⁱ Tito tři byli hlavními vůdci hnutí známého jako Nezávislí, kteří skrze politiku pasivní rezistence vzdorovali Rezovi, ale neodvážovali se aktivně podpořit vůdce opozice Mudarrise.

^{jjj} Většinou bylo ale dosaženo také pomocí intrik a zákulisních dohod, nejednalo se o stabilní a důvěryhodnou většinu. Hlavní parlamentní vůdcové podporující Rezu manipulovali s poslanci a zabraňovali jakémukoli ohrožení Rezovy a své moci.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

spojenců. Dosavadní šáh Ahmad uvažoval o návratu z ciziny a byl proto madžlesem sesazen²⁰⁸. Tím skončila vláda dynastie Qadžárovců. V tuto chvíli zároveň vzniká de facto republikánský režim, protože Rezá byl zároveň ustanoven „dočasnou hlavou státu“²⁰⁹. Koncem roku pak byly změny dokončeny: qadžárovská dynastie byla nahrazena dynastií Pahlaví²¹⁰ a na počátku roku 1926 byl pak Rezá korunován za šáha²¹¹. Tehdejší sovětští i britští vyslanci považovali tento vývoj za první krok k případnému vyhlášení republiky²¹². Od zrušení dynastie však Rezá postupně začíná jednat čím dál více autokraticky a svévolně. To oslabovalo s přibývajícím časem jeho popularitu a legitimitu.

V polovině 20. let, během 5. madžlesu, se mezi hlavní reformy řadilo zavedení rodných listů a rodinných jmen²¹³. Duchovní představitelé se (podle mého názoru poměrně překvapivě) převážně stavěli ke změnám neutrálně a mnoho duchovních se účastnilo hlasování (což lze podle mého názoru považovat za pro Rezu úspěšný a legitimizační krok). Na druhé straně se ale veřejné mínění postavilo ke změnám nepřátelsky. V parlamentních volbách v červnu 1926 nebyl znovu zvolen žádný^{lll} z poslanců, kteří hlasovali pro změnu dynastie²¹⁴. Úspěchu dosáhli pouze odpůrci Rezovy vlády: Mudarris, Mosaddeq, Taqízáde, Mustafí al – Mamalik, Mušir ad – Dawla a Mu´tamín – al – Mulk. Reakce v provinciích na změny byla ve většině případů lhostejná nebo chladná. Obyvatelstvo (veřejné mínění) zřejmě většině případů nelitovala pádu Qadžárovců, zároveň ale většinově nevívala vznik nové dynastie. Přitom v takovéto situaci byla škála šáhovy společenské podpory zřejmě největší v celé jeho politické kariéře: Rezá se stal přitom šáhem a porazil tedy většinu opozice. Měl přímou kontrolu nad armádou a zajištěnou její loajalitu. Měl většinu v madžlesu a podporu většiny tisku a střední a vyšší třídy. Přesto se začala ukazovat postupná, dlouhodobá ztráta podpory hlavně u vzdělanějších vrstev, přestože probíhaly další reformy: ukončení soudních titulů a zavedení jednotných měřidel a vah²¹⁵.

Druhou fází jeho vlády od konce roku 1925 lze chápat jako fázi nárůstu autokratických tendencí a oslabení, pokud ne přímo ochromení, pozice madžlesu. V tuto chvíli se Mudarris^{mmmm} rozhodl změnit přístup a začal uvažovat o zahájení dialogu se Šáhem²¹⁶. Mohl se opřít o stále vysokou míru popularity a navíc i výrazný vliv v politických strukturách. Zdá se, že Mudarris skutečně upřímně usiloval o „quid pro qui“, při kterém by si šáh mohl ponechat moc nad armádou, bezpečnostními silami a veřejnou správou, zároveň by ale určitou moc získali i politici okolo

^{kkk} Rozhodnutí madžlesu o jmenování Rezy podporovala frakce nacionalistů, socialistů a modernistů. Sociologicky se Rezá opíral o podporu vyšší střední vrstvy soustředěné okolo vyšších státních zaměstnanců a armády.

^{lll} V Teheránu, jednom z center reformistů, neobhájil mandát Sulejmán Mirzá, miláček lidu, který ale hlasoval pro změnu dynastie. To vypovídá o změně nálady a mínění obyvatelstva.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

madžlesu²¹⁷. Ostatní politici^{mm} tehdejší opozice se ale zalekli a rozhodli se zanechat odporu proti šáhově vládě. Mudarris prý přitom řekl: „nyní bychom měli vycházet se Šáhem a doufat, že šáh a jeho zřízení bude sloužit zemi“²¹⁸. Vkládal naděje v ustanovení konstituční monarchie. V tomto případě by byl ochotný šáha podpořit. Důsledek jeho připravenosti k ústupkům ale byl pokles popularity (Kompromis byl totiž v tehdejší íránské společnosti vnímán jako nutná známka slabosti a selhání).

Mudarris pokračoval ve svých snahách o spolupráci se šáhem, přestože se v říjnu 1926 stal obětí pokusu o atentát. Veřejné mínění tento útok okamžitě připsalo šáhovi jako pokus umlčet nebezpečného, oblíbeného a respektovaného politika. Mudarrisova strategie avšak byla neúspěšná. Šáh neměl zájem vyjednávat. Jako rozhodující se ukázala šáhova neschopnost dosáhnout způsobu soužití s premiérem Mustawfím, jenž patřil do kruhu politiků madžlesu. Premiér rezignoval a tato mocenská změna znamenala obrovský zlom. Mustawfí byl znám jako respektovaný a umírněný politik a neúspěch jeho jednání ukazoval na blížící se nástup autokracie a na mocenský ústup zbytků původních konstitucionalistů z politické scény.

V roce 1928 dochází k rozhodujícímu přelomu ve fungování šáhova režimu. Nejednalo se již o konstituční režim s mírně autokratickými prvky, ani o osobní diktatury s pevně danými pravidly. Šáhova vláda se už transformovala do autokracie a následně se rychle změnila v čistě svévolný režim. Réza se už od počátku svého premiérství na počátku 20. let projevoval mírné sklony k narušování základních ústavních zvyklostí. Přesto v tehdejší době existovali silní ministři a možnost parlamentní kontroly a systému protivah^{ooo}. Z reformem došlo k reformě občanského, obchodního a trestního²¹⁹ zákoníku na základě francouzského vzoru.

Na počátku 20. let se projevovalo arbitrární jednání šáha jen zřídka a bylo omezené. Oproti tomu koncem 20. let bylo standardní. Jeden z blízkých šáhových přívrženců, premiér Saltana, si zapsal do deníku, jak někteří bývalí šáhovi společníci a přátelé byli vylučováni z madžlesu. Kromě toho kdokoli zmínil šáhovo jméno, byl vyslýchán tajnou policií²²⁰.

^{mmmm} Vůdce opozice v madžlesu proti Šáhově vládě.

^{mm} Mustawfí Mamalik, Vusuq, Taqizáde: odmítali se postavit proti šáhovi. Oproti tomu Mosaddeq, pozdější premiér Íránu, naléhal na ostřejší postoj k šáhovi, na pokračování opozice. V té době už ale i Mudarris rezignoval na vážně míněný boj proti Rezovi.

^{ooo} Právě existence parlamentu a jisté míry kontroly znamená rozdíl mezi diktaturou či autokracií na jedné straně, a arbitrární vládou na straně druhé. Írán se v této době už jasně začal posouvat od autokracie k arbitrární vládě.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Konec 20. let se nesl ve znamení zpomalení reforem, v přechodu na čistě osobní režim. Mnoho šáhových dosavadních spojenců bylo zatčeno (někdy i zabito): v roce 1929 např. ministr financí Firúz Mirzá a ministr zemědělství Alí Akbar Davar. Tito dva se podíleli na mnoha reformách a jejich smrt naznačovala hrozbu ukončení reformního procesu. Ministr Davar se např. podílel na reformách práva a jednotlivých zákoníků. Pád ministra Timurtaše měl vážné důsledky. Modernizace iránské ekonomiky se ve výsledku zpomalila a jeho pád znamenal negativní signál pro západní země, s kterými chtěl udržovat vazby²²¹. Navíc, odcizení do té doby naprosto oddaných loajálních politiků a úředníků šáhova režimu od vlády, se projevilo i v odcizení jednotlivých společenských skupin a tříd²²². Ministři Mírzá a Timurtaš patřili také k dlouhodobým šáhovým spojencům a v roce 1928 se zasloužili např. o definitivní zrušení platnosti kapitulací²²³.

V ekonomické rovině se šáhova politika projevovala v boji proti nomádským kmenům a „landlordům“ – vlastníků půdy. Soukromé vlastnictví bylo oslabeno možností přerozdělit či konfiskovat půdu, ze strany šáha i armády. Stát získal též monopol na obchod s důležitými surovinami (např. státní kontrolu nad obchodem s obilím), což poškozovalo nejen šlechtu, ale i vesničany. Obchodníky si zneprátelil narůstajícím etatismem a ekonomickým intervencionismem. V letech 1931-1932 bylo vydáno několik zákonů o státních monopolech, jež ustanovily všechny zahraniční a část klíčových domácích surovin za státní monopol²²⁴.

V rovině vzdělávání bylo modernizováno školství, přičemž byla umožněna činnost soukromých, i misijních škol.²²⁵

Další odcizení^{PPP} šáha a obyvatelstva bylo způsobeno šáhovými náboženskými reformami. Šáh v rámci svých modernizačních a pozápádnujících opatření nařídil zákaz náboženských čepic, turbanů a šátků. Veřejnost na to ale reagovala velice silně²²⁶. Do konce 30. let měl každý muž, bez ohledu na sociální příslušnost, za povinnost zakrývat si hlavu (šáh sám na počátku své vlády povoloval vojenské čepice). V roce 1935 ale šáh nařídil nosit evropské buřinky²²⁷, zavedl školní uniformy a 6. června 1935 nařídil zrušení čestných titulů²²⁸. O několik měsíců později následoval zákaz ženských čádorů a šátků²²⁹. Byly povoleny pouze importované evropské šátky. Hlavní problém ale představovala nepřipravenost a neochota žen k vzdání se pokrývky hlavy. Některé

^{PPP} odcizení proběhlo i mezi intelektuály a umělci. Mnoho podporovatelů konstitučního hnutí podporovalo i šáha při nástupu k vládě. Postupem času ale jejich podpora v souvislosti s formou a stylem reforem opadlo.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

dokonce raději zůstávaly doma, než by vyšly na ulici bez šátku. Pokud vyšly, byly jim policií šátky strhávány z hlavy²³⁰ a na ulicích vypukávalo sociální násilí. Součástí reforem ale bylo i povinné civilní zaregistrování svateb a stanovení minimálního věku pro svatbu²³¹.

V druhé polovině 30. let panovala v Íránu podobná společenská situace jako v případě Turecka. Nenásledovaly již žádné další významnější reformy

3.2 Charakteristiky íránského politického systému. Dopad na fungování země

Období různých povstání byly v íránské společnosti tradičně spjaty se zmatky, nepokoji a lidovými bouřemi. Běžně probíhaly tak, že několik skupin bojovalo o moc svévolně pomocí násilí a bez jakékoli legitimacy nebo právního nároku tak dlouho, dokud některý z nich nedokázal ovládnout celý stát, země někdy^{qqq} bývala rozdělena dlouhou dobu mezi několik vládců²³².

Výrazným rysem íránské politické kultury bylo od starověku existence politického systému, založeného na myšlence svévolné a neomezené vlády. Politický systém byl položen na neomezené moci vládce a na jeho libovůli (arbitrárnosti) v rozhodnutích týkajících se celé společnosti. Pokud byl vládce svržen, nový vládce pokračoval v arbitrárních rozhodnutích. Vládce tedy nebyl vázán žádným právem, ani zvyklostmi ale mohl rozhodovat zcela podle svého uvážení.

Důležitý faktor íránského vývoje také představoval státní monopol na držení půdy. Tento zvyk pocházel z rozvrstvení starověké íránské kultury. Jediným majitelem půdy byl vládce, který ji podle libosti dočasně propůjčoval svým přívržencům. Ani oni nemohli držet půdu trvale. To představuje rozdíl proti evropské společnosti, kde bylo držení půdy postupně umožněno. Podobně nemohl být nabyt jakýkoli majetek. Vždy hrozilo, že bude kdykoli odňat vládcem. V důsledku toho nemohlo v íránské společnosti podle mého názoru historicky dojít k vytvoření silné střední třídy. Sociologicky se íránská společnost lišila od západní tím, že třídy nebyly rozhodující ve fungování státu. Stát fungoval bez ohledu na stavy a třídy společnosti.

^{qqq} Až do 19. století byla neomezená vláda považována za přirozený systém vlády a obecně přijímána. Kromě toho, dříve íránská povstání se bouřila proti "nespravedlivé" neomezené vládě, ale zároveň usilovala o "spravedlivou" autokracii.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Hlavním faktorem společnosti bylo úsilí o udržení stability: vládce měl za hlavní úkol zajištění pořádku a bezpečí. Záleželo proto i na jeho osobnosti a organizačních schopnostech. Důležitým znakem byla i vysoká míra sociální mobility²³³, kdy vládce jmenoval a odvolával hodnostáře napříč třídami podle svého uvážení.

Íránský arbitrární systém měl problémy v otázce zajištění legitimacy a nástupnictví. Stát byl nezávislý na sociálních třídách, byl nadřazen třídám, a nedisponoval tedy stejnou mírou legitimacy jako evropské státy. Legitimita každého vládce závisela na jeho schopnosti zajistit mír, potlačit každou vzpouru a plnit ekonomické a sociální funkce státu. Jeho moc ale nevycházela z práva ani tradice: vzpoura byla v podstatě stejně legitimní jako vláda, legitimita vycházela ze schopnosti uchopit moc.

Ze sociálního hlediska se rolníků týkalo především zavedení povinné vojenské služby a zákazy tradičního oblečení. Další skupinou, která reformami ztratila, byly kmeny, jež ztratily možnosti tradičních oděvů a zvyků, a byla tlačeny k podřízenosti centrální vládě.

3.3. Shrnutí

Málo známý, ale důležitý fakt, že oproti nástupu Mustafy Kemala v Turecku a politiků Národní strany v Sýrii, se Rezá dostal k moci poměrně náhodou. Neměl situaci vedoucí k nástupu k moci vůbec připravenou. V únoru 1921, kdy byl pověřen dobytím Teheránu, byl vybrán jako velitel jednotky až poté, co odmítlo několik preferovaných vyšších důstojníků. Šáh se stavěl na odpor proti jeho jmenování do čela zásahu. Chybělo jen velice málo, aby se události vyvinuly jinak.

Rezá se zpočátku musel věnovat více bezpečnostní situaci v zemi více, než jakékoli případné přípravě reformem. Tím se jeho situace lišila od Turecka i Sýrie, kde byla bezpečnostní situace výrazně lepší a obě země tedy měly lepší potenciál k okamžitému zahájení reformem. Nicméně podobně jako Sýrie mohla vycházet z úspěchů reformem za Osmanské říše, mohl se Rezá opřít o výdobytky konstituční revoluce. Tak neučinil a je pravděpodobné, že „jedna z hlavních příčin neúspěchu Rezy Šáha vyplývala rovněž z povahy politického zřízení“²³⁴.

Rezův přístup k reformám se lišil od přístupu Mustafy Kemala. Nejprve se soustředil na modernizaci armády. Užíval ji ale pro potlačení svých kritiků a opozice. Vyvolalo to ve

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

společnosti nepřátelství konzervativních složek, vedlo to ke štěpením a k eskalaci napětí. Přestože důraz na modernizaci armády vypadá jako racionální krok, zajistilo to bezpečnost, je možné, že se jednalo o významnou chybu. Na rozdíl od postavení Mustafy Kemala, který se nejdříve zaměřil na oslabení pozice osmanského sultána a chalífy a reformy probíhaly postupně a v dlouhodobém horizontu, Rezá snil o překonání Kemala, a to i v rychlém provádění reforem. Kemal provedl základní reformy v průběhu prvních 6 let. Nejdříve si zajistil pozice a teprve poté zahájil provádění změn. Rezá naproti tomu se už několik měsíců po svém nástupu do čela vlády (listopad 1923) pokusil o radikální krok: změnu státního zřízení (1924). Jeho pokus byl nepřipravený. **Rezovo chybné provádění změn i chybné pořadí reforem vyústilo v postupnou diskreditaci cílů modernizace.** V důsledku toho naopak opozice vedená Mudarrisem kvůli jeho neúspěchu posílila svůj vliv v Madžlisu.

Na rozdíl od Mustafy Kemala, který položil důraz na politickou a institucionální modernizaci, Rezá se zaměřil primárně na ekonomický rozvoj, a podcenil tak politickou složku reforem. Navíc reformy prováděl relativně pozdě, až na konci dvacátých let: v oblasti ekonomických reforem se mu podařilo prosadit ukončení kapitulací a dalších nepřiměřených či neodůvodněných výhod jiných zemí. Také se mu podařilo dosáhnout i částečné reformy v oblastech vlastnictví půdy a rozsáhlého budování infrastruktury. Rezovy ekonomické reformy ale měly (na rozdíl od Kemalových) výrazné nedostatky. Problém spočíval např. v tom, že zvýhodňoval některé skupiny obyvatel. Velcí vlastníci půdy mohli na základě zákona i vlastnit celé vesnice. O životech některých obyvatel tak nerozhodoval stát, ale soukromí vlastníci. Často byli reformami postiženi nejchudší obyvatelé, což vedlo k neoblíbenosti reforem.

I z hlediska legitimacy se projevil rozdíl od Kemala: Rezá netoleroval žádnou opozici, opoziční skupiny byly tvrdě potlačeny. Docházelo dokonce i k čistkám mezi jeho vlastními přívrženci a loajálními spolupracovníky. Naproti tomu Kemal povolil vznik jedné, i když slabé, opoziční strany a, s výjimkou Kurdů, nepronásledoval menšiny ani politické oponenty.

Velmi důležitou, zřejmě i klíčovou, roli hrála struktura a pořadí reforem: Rezá se pokusil reformovat mnohem tradičnější společnost nežli v případě Turecka. Nemohl se tudíž vymezovat proti šáhovi a soustředil své cíle nejprve na armádu, až poté na státní zřízení. Problém spočíval v jeho podcenění opozice, kterou nepředstavoval pouze Mudarris, ale i většina vlivných duchovních v zemi, mezi nimi i mnozí z bývalých konstitucionalistů, kteří považovali Rezovy plány za příliš extrémní a ohrožující systém. Podle mého názoru by je byl prosadil, pokud by si

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

zajistil podporu větší části duchovních. Chybou tedy byla jeho pozdní a nedostatečná komunikace s tradiční mocenskou silou, duchovními.

Ve srovnání reform provedených v Íránu a v dalších zkoumaných zemích, je potřeba porovnat i místní specifické vlastnosti. Iránské reformy nebyly rovnocenně úspěšné jako turecké, a to z více důvodů: mj. kvůli iránské politické tradici. Na rozdíl od Evropy, kde soukromé vlastnictví mělo obecně dlouhodobější trvání, v Íránu drtivou většinu půdy vlastnil šáh a šlechta, tedy jen omezené množství osob. Významně negativně to ovlivňovalo a omezovalo politický a společenský vývoj, neumožnilo využít veškerý potenciál ve společnosti. Kromě toho byla společnost výrazně konzervativnější než v případě Turecka. Jakékoli změny byly přijímány velice nepřátelsky, obzvláště pak změny tradic, politik a systému. Ve společnosti hráli výraznou roli duchovní, což se nezměnilo ani v průběhu procesu reform. Šáh v rozhodujících chvílích ustoupil, nebo byl nucen ustoupit, vůli duchovenstva. (Silná pozice duchovních se později projevila v době příchodu islámské revoluce v roce 1979.) Kromě toho ekonomická a hospodářská mobilita mezi jednotlivými částmi Íránu byla velice slabá, v důsledku čehož obyvatelstvo nemělo dostatečné zkušenosti z jiných regionů ani kontakt s jiným prostředím.

Zatímco v případě Turecka se reformy odívání týkaly pouze odívání mužů, Rezá zavedl omezení i pro odívání iránských žen. Byly zakázány tradiční šátky a zahalování vlasů. Přestože se Rezá snažil budit dojem stejných reform jako v Turecku, ve skutečnosti se postavení žen příliš nezlepšilo. Ženy z chudších zemědělských oblastí byly stále podřízeny šlechtě a mužům. Změnilo se postavení pouze žen z vyšších a středních vrstev. Ženy stále nemohly dosáhnout rozvodu. Šaría zůstala zachována a děti zůstávaly v opatrovnictví otce. Jedinou změnou bylo zvýšení věkové hranice pro uzavření manželství. Na rozdíl od Turecka, kde duchovní nesměli nosit náboženský oděv mimo duchovní místa, v Íránu to bylo duchovním dovoleno. Naproti tomu v Turecku se veškerá omezení týkala pouze muslimů – v Íránu se týkala i příslušníků ostatních náboženství. Odívání mělo také za cíl ulehčit sjednocení různých složek společnosti ve společný národ. V tomto byla situace v Turecku jednodušší, bylo více homogenní než Írán, který využil odívání k potlačení autonomie kmenů a k prosazení centralizace.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Jedním ze společných rysů reforem v Turecku i Íránu bylo jazykové inženýrství a úsilí o unifikaci země skrze jazykovou reformu. Jazyk jako nástroj komunikace i národního uvědomění (turečtina i perština) měl být očištěn od všech výpůjček (především z arabštiny), čímž se perští reformátoři inspirovali příkladem z Turecka a Kemalovou Tureckou jazykovou společností. Perština byla k arabštině bližší, a proto zde nedosáhla takové míry odcizení jako turečtina. Jazyková reforma nastoupila v obou zemích až v druhé polovině reforem, na počátku 30. let. Turecko zašlo dále, protože nahradilo abecedu, čehož se šáh v Íránu neodvážil. Šáhovi šlo více o návrat k předislámské íránské kultuře, nežli o jazykovou pozápadňující modernizaci.

4. Závěr

Faktory, jež předznamenaly provádění reforem v Turecku lze rozdělit na politické, společenské, ideologické a ekonomické. Mezi nejdůležitější politické faktory patřilo pořadí a struktura reforem. Na rozdíl od Íránu, kde Reza neměl přesnou koncepci reforem a zároveň se neodvážil některé z reforem vůbec zahájit, Kemal zašel ve svém úsilí mnohem dále, především v rovině institucionální. Kemal sice zpočátku ustoupil v některých krocích a odložil je na pozdější dobu, zatímco Reza je stáhl natrvalo. Reza se soustředil víc na ekonomiku na úkor politického rozvoje. Zároveň se mohl spíše spolehnout na podporu armády než Reza nebo než vůdce Sýrie, protože měl zajištěnu její loajalitu.

Mezi hlavní společenské faktory tureckého úspěchu patřila historická tradice reforem. Ta ve svém důsledku umožnila získat podporu většiny společnosti. Konzervativní síly zde nebyly zdaleka tak silné jako v případě Sýrie či Íránu. Mezi ideologické faktory patřilo prosazení nacionalismu a sekularismu jako vůdčích principů nové turecké společnosti.

Tureckou transformaci umožnila porážka panislámismu během války, která pramenila ze zrušení sultanátu a chalífátu. Tak se situace lišila od případu Sýrie, jež se neobrátilo k západnímu pojetí, ale k panarabismu. Důležitý společný rys všech tří zemí představoval problém modernizace venkova a lišily se v jeho řešení: největší byl úspěch Turecka, které se dostalo nejdále, po něm se reformy podařily i v Sýrii. Nejhorší byla situace v Íránu. Reformám napomohla i státní kontrola školství a oslabení (pouze v Turecku zrušení) náboženských nadací (waqf). V rámci oděvní reformy zašel Kemal ne tak daleko jako Reza (viz kap. 3): odívání se týkalo pouze mužů. To zachránilo prosazení reforem, pokud by se týkalo i žen, je možné, že by reformy v Turecku neuspěly.

Centralizace byla průvodním společným jevem reforem v Turecku i Íránu. Na rozdíl od Sýrie, kde otázka separatismu nehrála roli, obě země prosazovaly politiku centralizace všemi způsoby. V ekonomické- rovině pak společnou vlastnost představovala kontrola hospodářství. Lišila se ale v míře této kontroly. Nejvíce a také nejúspěšněji v Turecku, méně v Íránu (oligarchie) a v Sýrii: v podobě státu jako řiditele – ve formě socialismu.

Zásadní rozdíl mezi možnostmi provedení změn na území Osmanské říše (Turecko, Sýrie) a Íránu spočíval právě v historické zkušenosti z reforem. Osmanské prostředí bylo už od středověku

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

v důsledku kontaktů vystaveno vlivu evropských mocností, pochopilo fungování jejich společnosti a jejich charakteristických rysů, především díky svým cestovatelům a vyslancům. První hospodářské a vojenské reformy ve svém důsledku umožnily nástup evropských sociálních idejí (v Turecku nacionalismus, v Sýrii později nacionalismus i socialismus) a ulehčily transformaci společnosti. Naproti tomu Írán neměl jiné zkušenosti než staletí arbitrání vlády, boje o moc mezi různými skupinami. Na rozdíl od Osmanské říše Írán nezažil žádné úspěšné a trvalé pokusy o reformy systému. V důsledku toho se nemohl přiměřeně a vhodně přizpůsobovat měnícímu se vývoji ve světě.

Shodnou situací v Turecku i Íránu byl vztah k menšinám. Šáh čelil proti-centralizačním povstáním v různých regionech země, Kemal pak kurdského separatismu. Oba přistoupila k podobným opatřením, ale lišili se v jejich realizaci: Jejich společným rysem byl i důraz na ekonomiku a infrastrukturu, přestože v Turecku proběhla navíc i institucionální reforma, zatímco v Íránu k ní nedošlo a reformy zůstaly hlavně v ekonomické rovině.

Přístup ke Kurdům se diametrálně lišil mezi původním mladotureckým hnutím, organizovaným ve Výboru Jednoty a Pokroku, a Kemalismem. Výbor myšlenkově navázal na politiku sultána Abdulhamida. Ten usiloval o to si Kurdy udobřit, skrze důraz na sdílenou muslimskou identitu. Naproti tomu kemalismus usiloval o vytvoření jednotného národa. To bylo ale v rozporu s kurdskými aspiracemi a separatistickými cíli I z tohoto důvodu kemalismus odmítal uznání Kurdů jako etnické menšiny. Zároveň odmítal i důraz na společnou muslimskou identitu, což byl rys sdílený Kurdy i panislamisty.

Kemal musel při nástupu k moci čelit mnoha nepříznivým okolnostem. Počínaje faktem světové války a válečných lidských, ekonomických, vojenských i územních ztrát, které z aktivní účasti Turecka vyplývaly. Navíc musel bojovat na vlastním (tureckém) území, zničeném válkou, před ambicemi Spojenců a řecké armády, která jednala sama za sebe a nerespektovala cíle a dohody Spojenců. Kemal se zároveň nemohl spoléhat na podporu regionálních a klanových vůdců. Především ve východních oblastech Turecka se bouřili Kurdové. Během války se také projevila aktivita Arménů, z nichž mnoho často kolaborovalo^{TTTT} s de facto nepřátelskou armádou, přestože byli občany Osmanské říše.

^{TTTT} Důsledkem kolaborace Arménů během světové války vznikla tzv. arménská otázka. Oproti názoru části veřejnosti a arménské oficiální propagandy o arménské nevině, se zdá být pravděpodobné, že výrazná část Arménů se technicky vzato dopustila vlastizrady, protože mnoho z nich kolaborovalo s nepřátelskou armádou v době války. Přestože to bývá zlehčováno nebo přímo zamlčováno, nemůže být o této významné tendenci pochyb a je třeba ji

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

Snahy modernizátorů v Turecku a Íránu o prosazení změn se soustřeďovaly na téma individuálních práv a princip zastupování veřejnosti²³⁵. Reformisté v reformách viděli prostředek vedoucí k cíli: k učinění jakékoli budoucí vlády zodpovědnou a odpovědnou občanům. Jádrem sporů s konzervativci nebyla ani tak otázka formy ústavního zřízení, jako spíše právě otázka zapojení občanů a účasti na veřejném životě spolu s otázkou míry osobní svobody a nezávislosti.

Z hlediska postavení žen proběhly výraznější reformy v Turecku, kde ženy dosáhly prakticky stejného postavení jako v Evropě. Výrazně tomu napomáhala vyšší gramotnost i podpora přímo Kemala, oproti Íránu, kde se reformy neprosadily a postavení žen navzdory oděvním omezením zůstalo velmi problematické. Šáh nevěnoval ženské otázce příliš velkou pozornost a nepovažoval ji za prioritu. V Íránu jedinou reformou zůstal vyšší věk manželství, nedošlo ke změnám ani v dědickém právu.

Na rozdíl od Šáha se Kemal mohl opřít i o své charisma a o postavení zachránce státu před cizí okupací. Navíc byl cílevědomý, měl jasně připravený program a výrazně lehčí situaci. Shodným rysem obou režimů byl etatismus a role státu při provedení reformy. V případě Turecka byly ale reformy lépe zorganizovány a měly na společnost hlubší dopady.

Společným rysem všech tří zkoumaných zemí byl silný vliv sekularismu ve společnosti. Kemal a Rezá, stejně jako vlády Baathu, byly silně sekulární režimy. Rozdíly spočívaly spíše v provedení sekularizace a v míře, jaké se v daných zemích těšila. Největší úspěch zažila v Turecku, kde došlo k oddělení státu od náboženských nadací a k postupnému odbourání vlivu náboženských řádů. V Sýrii byla společnost relativně sekulární, což souviselo se socialistickou ideologií Baathu i s probíhající modernizací od 19. století, navíc zde nebyly významné řády a společnost ovlivněná panarabismem tendovala k nacionalismu více než náboženská. Kromě toho v arabských zemích, na rozdíl od Íránu, byly přítomné významné křesťanské minority.

Cíl Baathu stejně jako Kemala a Rezy bylo vytěsnění náboženství z veřejného života. Rozdíl spočíval v ideologickém zaměření: Kemal se soustředil na etatismus a nacionalismus a modernizaci, neměl ale zároveň pouze jeden cíl a chtěl dosáhnout cílů až po pečlivé přeměně

chápat v dobovém kontextu. Do bojů s Armény se zapojily pravděpodobně osmanské jednotky ve východních provinciích, často složené z kurdských důstojníků. Často také současná společnost neví či se mlčí o systematických

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

společnosti. Jeho přístup považuji za úspěšný a fungující. Rezá se soustředil na vytvoření stabilní arbitrární vlády na úkor dosažení reforem západního typu, což souviselo s jeho omezenou koncepcí reforem. Proto lze jeho vládu pokládat za jen omezeně reformní. Baath naproti tomu neměl jasnou reformní koncepci: souviselo to s mocenskými a ideologickými boji mezi frakcemi a zasahováním dalších zemí do syrské politiky. To Sýrii odlišovalo od vývoje Turecka i Íránu.

Důležitou roli v procesu modernizace a v jejím průběhu sehrálo i odlišné mezinárodní postavení všech tří zemí: Turecko a Írán se orientovaly na spolupráci se západními zeměmi, oproti tomu Sýrie se zaměřila na východní blok. V případě Turecka a Íránu nehrála otázka zahraniční politiky téměř žádnou roli, panovala poměrně široká shoda na základním směřování země. V případě Sýrie se to naopak stalo v polovině 50. let významným předvolebním tématem. Stejně tak se země lišily v otázce vnitřní stability: turecký vývoj byl nejstabilnější, zatímco syrský politický vývoj byl značně chaotický a nepředvídatelný.

Jedním ze společných rysů Sýrie, Turecka a Íránu byl význam a role armády: lišila se otázka jejího zapojení do politiky a loajality vůči vedení: v syrské politice se to projevilo prakticky po celou dobu od konce 40. do poloviny 60. let. V případě Sýrie armáda určovala politiku státu a vybírala vedoucí představitele země. Zároveň ale prakticky po celou dobu zůstávala skryta a v pozadí událostí a formálně moc vykonával slabý premiér. Tato politika v praxi trvala po celou dobu od konce 40. let do počátku 60. let, kdy to vyvrcholilo definitivním nástupem strany Baath k moci. Oproti tomu v Turecku a Íránu armáda zůstala loajální k oficiálnímu vedení a nikdy pozice Kemala ani Rezy neohrozila a umožnila jim nezávislý výkon reforem.

Z hlediska státního zřízení byl podle mého názoru podobný režim Turecka a Sýrie. Jednalo se o polo-prezidentské republiky s autoritativním režimem, v případě Turecka pak se silným prezidentem. Zahraničněpoliticky panovala v případě Turecka a Íránu shoda v zaměření na spojenectví se západní kulturou. Oproti tomu Sýrie se orientovala na své arabské sousedy.

Důležitý rozdíl mezi zeměmi spočíval právě v cílovém dosažení reforem: Turecko svých cílů a modernizace dosáhlo, především kvůli efektivní struktuře a správnému pořadí reforem: politické reformy předcházely ekonomickým a byly provedeny cílevědomě a plánovaně. Oproti tomu společným rysem situace v Íránu a v Sýrii byly komplikace bránící dokončení reforem: chaos

čistkách a vyvražďování muslimských vesnic ve východních oblastech, prováděných některými Armény.

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

v koncepci fungování země, absence plánu reforem a nedostatečné odhodlání reformistů, kdy Rezá i vůdcové Baathu nedokázali reformy v důsledku vnitřních i vnějších překážek prosadit.

Literatura a zdroje:

Abu Jaber, Kamel S.: *The Arab Ba'ath Socialist Party: History, Ideology and Organization*, Syracuse University Press, 1966

Andersen, Lars Erslev: *Innocence lost. Islamism and the Battle over Values and World Order*, University Press of Southern Denmark, 2007

Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J. (ed.): *Men of Order: Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*, London, Tauris, 2004

Axworthy, Michael: *Dějiny Íránu*, NLN, 2009

Be'eri, Eliezer: *Army Officers in Arab Politics and Society*, Praeger/Pall Mall Press, New York/London 1970

Birtek, Faruk/Dragonas Thalia (ed.): *Citizenship, Nation-State in Greece and Turkey*, Routledge 2005

Clawson, Patrick and Rubin, Michael: *Eternal Iran. Continuity and Chaos*, Palgrave, 2005

Cronin, Stephanie (ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003

Dalacoura, Katerina: *Islam, Liberalism and Human Rights*, London, Tauris, 2007

Gheissari, Ali a Nasr, Vali: *Democracy in Iran. History and the Quest for Liberty*. Oxford, 2006

Gombár, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*, KAROLINUM, 1999

Groot, Joanna: *Religion, Culture and Politics in Iran. From the Qajars to Khomeini*, Tauris, 2007

Hitti, Philip K.: *History of Syria*, Macmillan, London, 1951

Katouzian, Homa: *Iranian History and Politics. The dialectic of state and society*, Routledge, 2003

Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, Tauris, London, 2000

Keddie, Nikki R.: *Roots of Revolution. An Interpretive History of Modern Iran*, Yale University Press, New York, 1981

Kinross, Patrick: *Atatürk. The Rebirth of Nation*. Phoenix Press, London, 1964

Mandoková, Radka: *Komparace tureckého a íránského modernizačního procesu: Mustafa Kemal Atatürk a Rezá Šáh Pahlaví*, bakalářská práce FSV UK, Praha 2009

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

- Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999
- Mir – Hosseini, Ziba and Tapper, Richard: Islam and Democracy in Iran. Eshkevari and the Quest for Reform, Tauris, London, 2006
- Pipes, Daniel: Greater Syria. The History of an Ambition, Oxford University Press, NY, 1990
- Pravec, Karel: Kemal Atatürk, Svoboda, 1967
- Rabinovich, Itamar: Syria under the Ba'ath 1963-66. The Army Party Symbiosis, Tel Aviv, Tel Aviv University, (published by) Halsted Press New York, 1972
- Ridgeon, Lloyd (ed.): Religion and Politics in Modern Iran, Tauris, 2005
- Rubin, Barry: Long War for Freedom. Arab Struggle for Democracy in the Middle East. 2006
- Said, Abdul – Aziz and others (ed.): Contemporary islam. Dynamic not Static, Routledge, 2006
- Seale, Patrick, Asad of Syria. The Struggle for Middle East, University of California Press, 1988
- Seale, Patrick, The Struggle for Syria. Yale University Press, 1986
- Sonyel, Salahi R.: Ataturk, The founder of Modern Turkey, Ankara, 1989
- Taspinar, Omer: Kurdish Nationalism and Political Islam in Turkey. Kemalist Identity in Transition. Routledge, 2005
- Upton, John: The History of Modern Iran. An interpretation. Harvard 1961
- Villalta, Jorge Blanco: Atatürk, Ankara 1979

Poznámkový aparát:

¹ Gombár, Eduard : Moderní dějiny islámských zemí, KAROLINUM, 1999, s. 37

² Gombár, s. 37

³ Gombár, s. 144

⁴ Taspinar, Omer: Kurdish Nationalism and Political Islam in Turkey. Kemalist Identity in Transition. Routledge, 2005, s. 17

⁵ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J.: Men of Order. Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah, London, Tauris, 2004, s. 46

⁶ Taspinar, Omer: Kurdish Nationalism and Political Islam in Turkey. Kemalist Identity in Transition. Routledge, 2005, s. 19-20

⁷ Taspinar, s. 20

⁸ Pravec, Karel: Kemal Atatürk, Svoboda, 1967, s. 8-9

⁹ Villalta, Jorge Blanco: Atatürk, Ankara 1979, s. 29

¹⁰ Pravec, Karel: Kemal Ataturk, Svoboda, 1967, s. 10

¹¹ Pravec, s. 20

¹² Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J.: Men of Order. Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah, London, Tauris, 2004, s. 50

¹³ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J., s. 50

¹⁴ Pravec, Karel: Kemal Atatürk, Svoboda, 1967, s. 32

¹⁵ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J.: Men of Order. Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah, London, Tauris, 2004, s. 51

¹⁶ Sonyel, Salahi R.: Ataturk, The Founder of Modern Turkey, Ankara, 1989, s. 56

¹⁷ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J.: Men of Order. Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah, London, Tauris, 2004, s. 51

¹⁸ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J., s. 52

-
- ¹⁹ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J., s. 47
- ²⁰ Villalta, Jorge Blanco : Atatürk, Ankara 1979, s. 318
- ²¹ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 361
- ²² Mango, s. 363
- ²³ Pravec, Karel: Kemal Atatürk, Svoboda, 1967, s. 76
- ²⁴ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 364
- ²⁵ Mango, s. 364
- ²⁶ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J. : Men of Order. Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah, London, Tauris, 2004, s. 52
- ²⁷ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 367
- ²⁸ Sonyel, Salahi R.: Atatürk, The Founder of Modern Turkey, Ankara, 1989, s. 103
- ²⁹ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 370
- ³⁰ Mango, s. 375
- ³¹ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J. : Men of Order. Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah, London, Tauris, 2004, s. 52
- ³² Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J., s. 52
- ³³ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 394
- ³⁴ Mango, s. 401
- ³⁵ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J.: Men of Order. Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah, London, Tauris, 2004, s. 60
- ³⁶ Sonyel, Salahi R.: Atatürk, The Founder of Modern Turkey, Ankara, 1989, s. 107
- ³⁷ Villalta, Jorge Blanco : Atatürk, Ankara 1979, s. 341
- ³⁸ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 406
- ³⁹ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J. : Men of Order. Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah, London, Tauris, 2004, s. 60
- ⁴⁰ Sonyel, Salahi R.: Atatürk, The Founder of Modern Turkey, Ankara, 1989, s. 107
- ⁴¹ Villalta, Jorge Blanco : Atatürk, Ankara 1979, s. 342
- ⁴² Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 407
- ⁴³ Mango, s. 419
- ⁴⁴ Mango, s. 420
- ⁴⁵ Mango, s. 421
- ⁴⁶ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J.: Men of Order. Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah, London, Tauris, 2004, s. 60
- ⁴⁷ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J., s. 60
- ⁴⁸ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 423
- ⁴⁹ Mango, s. 424
- ⁵⁰ Taspınar, Omer: Kurdish Nationalism and Political Islam in Turkey. Kemalist Identity in Transition. Routledge, 2005, s. 25
- ⁵¹ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 428
- ⁵² Kinross, Patrick: Atatürk. The Rebirth of Nation. Phoenix Press, London, 1964, s. 411
- ⁵³ Kinross, s. 411
- ⁵⁴ Sonyel, Salahi R.: Atatürk, The Founder of Modern Turkey, Ankara, 1989, s. 115
- ⁵⁵ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 437
- ⁵⁶ Villalta, Jorge Blanco: Atatürk, Ankara 1979, s. 366
- ⁵⁷ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 438
- ⁵⁸ Sonyel, Salahi R.: Atatürk, The Founder of Modern Turkey, Ankara, 1989, s. 117
- ⁵⁹ Sonyel, Salahi R, s. 119
- ⁶⁰ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 463
- ⁶¹ Sonyel, Salahi R.: Atatürk, The Founder of Modern Turkey, Ankara, 1989, s. 119
- ⁶² Sonyel, Salahi R, s. 120
- ⁶³ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 464
- ⁶⁴ Sonyel, Salahi R.: Atatürk, The Founder of Modern Turkey, Ankara, 1989, s. 123
- ⁶⁵ Villalta, Jorge Blanco : Atatürk, Ankara 1979, s. 370
- ⁶⁶ Sonyel, Salahi R.: Atatürk, The Founder of Modern Turkey, Ankara, 1989, s. 125-126
- ⁶⁷ Sonyel, Salahi R, s. 126
- ⁶⁸ Mango, Andrew: Atatürk, John Murray Publishers, London, 1999, s. 473
- ⁶⁹ Villalta, Jorge Blanco : Atatürk, Ankara 1979, s. 370

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

-
- ⁷⁰ Taspinar, Omer: *Kurdish Nationalism and Political Islam in Turkey. Kemalist Identity in Transition*. Routledge, 2005, s. 23
- ⁷¹ Villalta, Jorge Blanco : *Atatürk*, Ankara 1979, s. 387
- ⁷² Villalta, Jorge Blanco, s. 387
- ⁷³ Mango, Andrew: *Atatürk*, John Murray Publishers, London, 1999, s. 477
- ⁷⁴ Mandoková, Radka: *Komparace tureckého a íránského modernizačního procesu: Mustafa Kemal Atatürk a Rezá Šáh Pahlaví*, bakalářská práce FSV UK, Praha 2009, s. 24
- ⁷⁵ Sonyel, Salahi R.: *Ataturk, The Founder of Modern Turkey*, Ankara, 1989, s. 126
- ⁷⁶ Sonyel, Salahi R, s. 127
- ⁷⁷ Taspinar, Omer: *Kurdish Nationalism and Political Islam in Turkey. Kemalist Identity in Transition*. Routledge, 2005, s. 20
- ⁷⁸ Mango, Andrew: *Atatürk*, John Murray Publishers, London, 1999, s. 499
- ⁷⁹ Mango, s. 502
- ⁸⁰ Taspinar, Omer: *Kurdish Nationalism /Political Islam in Turkey. Kemalist Identity in Transition*. Routledge, 2005, s.18-19
- ⁸¹ Mango, Andrew: *Atatürk*, John Murray Publishers, London, 1999, s. 479, s. 501
- ⁸² Taspinar, Omer: *Kurdish Nationalism and Political Islam in Turkey. Kemalist Identity in Transition*. Routledge, 2005, s. 2
- ⁸³ Hitti, Philip K.: *History of Syria*, Macmillan, London, 1951, s. 664
- ⁸⁴ Seale, Patrick, *Asad of Syria. The Struggle for the Middle East*, University of California Press, 1988, s. 4
- ⁸⁵ Seale, Patrick, *Asad of Syria*, s. 14
- ⁸⁶ Seale, Patrick, *Asad of Syria*, s. 15
- ⁸⁷ Pipes, Daniel: *Greater Syria. The History of an Ambition*. Oxford University Press, NY, 1990, s. 36
- ⁸⁸ Pipes, s. 36 - 37
- ⁸⁹ Pipes, s. 37
- ⁹⁰ Pipes, s. 37
- ⁹¹ Pipes, s. 40-45
- ⁹² Pipes, s. 53
- ⁹³ Pipes, s. 48
- ⁹⁴ Seale, Patrick, *The Struggle for Syria*. Yale University Press, 1986, str. 28
- ⁹⁵ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 29
- ⁹⁶ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 30
- ⁹⁷ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 31
- ⁹⁸ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 34
- ⁹⁹ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 34
- ¹⁰⁰ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 41
- ¹⁰¹ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 42
- ¹⁰² Seale, *The Struggle for Syria*, s. 45
- ¹⁰³ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 58
- ¹⁰⁴ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 58
- ¹⁰⁵ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 58
- ¹⁰⁶ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 77
- ¹⁰⁷ Beerl, Eliezer: *Army Officers in Arab Politics and Society*, Praeger/Pall Mall Press, NY/ London 1970, s. 62-63
- ¹⁰⁸ Seale, Patrick, *The Struggle for Syria*. Yale University Press, 1986, s. 87
- ¹⁰⁹ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 116
- ¹¹⁰ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 120
- ¹¹¹ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 122
- ¹¹² Seale, *The Struggle for Syria*, s. 129
- ¹¹³ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 218
- ¹¹⁴ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 220-221
- ¹¹⁵ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 225
- ¹¹⁶ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 225-226
- ¹¹⁷ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 252
- ¹¹⁸ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 234
- ¹¹⁹ Seale, *The Struggle for Syria*, s. 242
- ¹²⁰ Seale, Patrick, *Asad of Syria. The Struggle for the Middle East*, University of California Press, 1988, s. 50
- ¹²¹ Seale, Patrick, *The Struggle for Syria*. Yale University Press, 1986, s. 243
- ¹²² Seale, Patrick, *Asad of Syria. The Struggle for the Middle East*, University of California Press, 1988, s. 50

-
- ¹²³ Seale, Patrick, *The Struggle for Syria*. Yale University Press, 1986, s. 245-46
- ¹²⁴ Seale, Patrick, *The Struggle for Syria*, s. 253-55
- ¹²⁵ Seale, Patrick, *The Struggle for Syria*, s. 258-59
- ¹²⁶ Seale, Patrick, *The Struggle for Syria*, s. 307
- ¹²⁷ Abu Jaber, Kamel S.: *The Arab Ba'ath Socialist Party: History, Ideology and Organization*, Syracuse University Press, 1966, s. 48
- ¹²⁸ Seale, Patrick, *Asad of Syria. The Struggle for the Middle East*, University of California Press, 1988, s. 54
- ¹²⁹ Rabinovich, Itamar: *Syria under the Ba'ath 1963-66. The Army Party Symbiosis*, Tel Aviv University, Halsted Press, 1972, str. 14
- ¹³⁰ Rabinovich, Itamar, s. 15
- ¹³¹ Rabinovich, Itamar, s. 15
- ¹³² Rabinovich, Itamar, s. 16
- ¹³³ Rabinovich, Itamar, s. 17
- ¹³⁴ Rabinovich, Itamar, s. 17
- ¹³⁵ Abu Jaber, Kamel S.: *The Arab Ba'ath Socialist Party: History, Ideology and Organization*, Syracuse University Press, 1966, s. 51
- ¹³⁶ Rabinovich, Itamar: *Syria under the Ba'ath 1963-66. The Army Party Symbiosis*, Tel Aviv University, Halsted Press, 1972, s. 18 a s. 20
- ¹³⁷ Abu Jaber, Kamel S.: *The Arab Ba'ath Socialist Party: History, Ideology and Organization*, Syracuse University Press, 1966, s. 49
- ¹³⁸ Rabinovich, Itamar: *Syria under the Ba'ath 1963-66. The Army Party Symbiosis*, Tel Aviv University, Halsted Press, 1972, s. 24
- ¹³⁹ Rabinovich, Itamar, s. 25
- ¹⁴⁰ Abu Jaber, Kamel S.: *The Arab Ba'ath Socialist Party: History, Ideology and Organization*, Syracuse University Press, 1966, s. 57
- ¹⁴¹ Rabinovich, Itamar: *Syria under the Ba'ath 1963-66. The Army Party Symbiosis*, Tel Aviv University, Halsted Press, 1972, s. 27
- ¹⁴² Rabinovich, Itamar, s. 30
- ¹⁴³ Rabinovich, Itamar, s. 31
- ¹⁴⁴ Rabinovich, Itamar, s. 34
- ¹⁴⁵ Rabinovich, Itamar, s. 35
- ¹⁴⁶ Rabinovich, Itamar, s. 37
- ¹⁴⁷ Rabinovich, Itamar, s. 42
- ¹⁴⁸ Rabinovich, Itamar, s. 50
- ¹⁴⁹ Rabinovich, Itamar, s. 61
- ¹⁵⁰ Seale, Patrick, *Asad of Syria. The Struggle for the Middle East*, University of California Press, 1988, s. 83
- ¹⁵¹ Beerli, Eliezer: *Army Officers in Arab Politics and Society*, Praeger/Pall Mall Press, NY/ London 1970, s. 60-61
- ¹⁵² Beerli, Eliezer, s. 73
- ¹⁵³ Gombár, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*, KAROLINUM, 1999, s. 181
- ¹⁵⁴ Mir – Hosseini, Ziba and Tapper, Richard: *Islam and Democracy in Iran. Eshkevari and the Quest for Reform*, Tauris, London, 2006, s. 11
- ¹⁵⁵ Mir – Hosseini, Ziba and Tapper, Richard, s. 12
- ¹⁵⁶ Gombár, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*, KAROLINUM, 1999, s. 186
- ¹⁵⁷ Mir – Hosseini, Ziba and Tapper, Richard: *Islam and Democracy in Iran. Eshkevari and the Quest for Reform*, Tauris, London, 2006, s. 12
- ¹⁵⁸ Keddie, Nikki R.: *Roots of Revolution. Interpretive History of Modern Iran*, Yale University Press, 1981, s. 65
- ¹⁵⁹ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, Tauris, London, 2000, s. 33
- ¹⁶⁰ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy...*, s. 15, in: Cronin, Stephanie, *The Making of Modern Iran ...* Routledge, 2003
- ¹⁶¹ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy...*, s. 15, in: Cronin, Stephanie, *The Making of Modern Iran ...* Routledge, 2003
- ¹⁶² Keddie, Nikki R.: *Roots of Revolution. Interpretive History of Modern Iran*, Yale University Press, 1981, s. 72
- ¹⁶³ Axworthy, Michael: *Dějiny Iránu*, NLN, 2009, s. 151-152
- ¹⁶⁴ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, Tauris, London, 2000, s. 34
- ¹⁶⁵ Axworthy, Michael: *Dějiny Iránu*, NLN, 2009, s. 152

-
- ¹⁶⁶ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, Tauris, London, 2000, s. 34
- ¹⁶⁷ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, s. 35
- ¹⁶⁸ Axworthy, Michael: *Dějiny Iránu*, NLN, 2009, s. 153
- ¹⁶⁹ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, Tauris, London, 2000, s. 35
- ¹⁷⁰ Upton, John: *The History of Modern Iran. An interpretation*. Harvard 1961, s. 38
- ¹⁷¹ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, Tauris, London, 2000, st 35
- ¹⁷² Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, s. 41-42
- ¹⁷³ Mir – Hosseini, Ziba and Tapper, Richard: *Islam and Democracy in Iran. Eshkevari and the Quest for Reform*, Tauris, London, 2006, s. 12
- ¹⁷⁴ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, Tauris, London, 2000, s. 45
- ¹⁷⁵ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, s. 46
- ¹⁷⁶ Mir – Hosseini, Ziba and Tapper, Richard: *Islam and Democracy in Iran. Eshkevari and the Quest for Reform*, Tauris, London, 2006, s. 12
- ¹⁷⁷ Axworthy, Michael: *Dějiny Iránu*, NLN, 2009, s. 155
- ¹⁷⁸ Gheissari, Ali a Nasr, Vali: *Democracy in Iran. History and the Quest for Liberty*. Oxford, 2006, s. 35
- ¹⁷⁹ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, Tauris, London, 2000, s. 88
- ¹⁸⁰ Katouzian, Homa: *Iranian History and Politics. The dialectic of state and society*, Routledge, 2003, s. 160
- ¹⁸¹ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, Tauris, London, 2000, s. 164
- ¹⁸² Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, s. 88
- ¹⁸³ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941*, s. 18, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ¹⁸⁴ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, Tauris, London, 2000, s. 230
- ¹⁸⁵ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, s. 235
- ¹⁸⁶ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, s. 236
- ¹⁸⁷ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941*, s. 65, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ¹⁸⁸ Clawson, Patrick and Rubin, Michael: *Eternal Iran. Continuity and Chaos*, Palgrave, 2005, s. 51
- ¹⁸⁹ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941*, s. 40, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ¹⁹⁰ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941*, s. 18, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ¹⁹¹ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941*, s. 15, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ¹⁹² Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941*, s. 18-19, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ¹⁹³ Katouzian, Homa: *State and Society in Iran. The Eclipse of Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, Tauris, London, 2000, s. 232
- ¹⁹⁴ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941*, s. 66, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ¹⁹⁵ Upton, John: *The History of Modern Iran. An interpretation*. Harvard 1961, s. 46-47
- ¹⁹⁶ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941*, s. 66, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ¹⁹⁷ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941*, s. 19, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ¹⁹⁸ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941*, s. 67, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ¹⁹⁹ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941*, s. 67, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²⁰⁰ Katouzian, Homa: *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941*, s. 69, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²⁰¹ Axworthy, Michael: *Dějiny Iránu*, NLN, 2009, s. 163

Reformy a modernizace v islámském světě: Turecko, Írán a Sýrie.

-
- ²⁰² Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 20, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²⁰³ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 71, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²⁰⁴ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 65, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²⁰⁵ Cronin, Stéphanie : Riza Shah and the Paradoxes of Military Modernization in Iran 1921-1941, s. 53, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²⁰⁶ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 65, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²⁰⁷ Upton, John: *The History of Modern Iran. An interpretation*. Harvard 1961, s. 51
- ²⁰⁸ Axworthy, Michael: *Dějiny Iránu*, NLN, 2009, s. 163
- ²⁰⁹ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy..., s. 21, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran*, Routledge, 2003
- ²¹⁰ Clawson, Patrick and Rubin, Michael: *Eternal Iran. Continuity and Chaos*, Palgrave, 2005, s. 51
- ²¹¹ Axworthy, Michael: *Dějiny Iránu*, NLN, 2009, s. 163
- ²¹² Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy..., s. 21, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran*, Routledge, 2003
- ²¹³ Clawson, Patrick and Rubin, Michael: *Eternal Iran. Continuity and Chaos*, Palgrave, 2005, s. 52
- ²¹⁴ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 21, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²¹⁵ Clawson, Patrick and Rubin, Michael: *Eternal Iran. Continuity and Chaos*, Palgrave, 2005, s. 52
- ²¹⁶ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 25, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²¹⁷ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 25, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²¹⁸ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 25, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²¹⁹ Clawson, Patrick and Rubin, Michael: *Eternal Iran. Continuity and Chaos*, Palgrave, 2005, s. 53
- ²²⁰ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 27, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²²¹ Upton, John: *The History of Modern Iran. An interpretation*. Harvard 1961, s. 60
- ²²² Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 27-28, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²²³ Upton, John: *The History of Modern Iran. An interpretation*. Harvard 1961, s. 59
- ²²⁴ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 29, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²²⁵ Clawson, Patrick and Rubin, Michael: *Eternal Iran. Continuity and Chaos*, Palgrave, 2005, s. 54
- ²²⁶ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 29, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²²⁷ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 29, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²²⁸ Upton, John: *The History of Modern Iran. An interpretation*. Harvard 1961, s. 62
- ²²⁹ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 30, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²³⁰ Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base 1921-1941, s. 30, in: Cronin, Stephanie (Ed.): *The Making of Modern Iran. State and Society under Riza Shah 1921-1941*, Routledge, 2003
- ²³¹ Clawson, Patrick and Rubin, Michael: *Eternal Iran. Continuity and Chaos*, Palgrave, 2005, s. 54-55
- ²³² Katouzian, Homa: Riza Shah's Political Legitimacy..., s. 15, in: Cronin, Stephanie, *The Making of Modern Iran ...* Routledge, 2003
- ²³³ Katouzian, Homa: *Iranian History and Politics. The dialectic of state and society*, Routledge, 2003, s. 40-41
- ²³⁴ Mandoková, Radka: *Komparace tureckého a íránského modernizačního procesu: Mustafa Kemal Atatürk a Rezá Šáh Pahlaví*, bakalářská práce FSV UK, Praha 2009, s. 8
- ²³⁵ Atabaki, Touraj & Zürcher, Erik J. : *Men of Order. Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah*, London, Tauris, 2004, s. 44